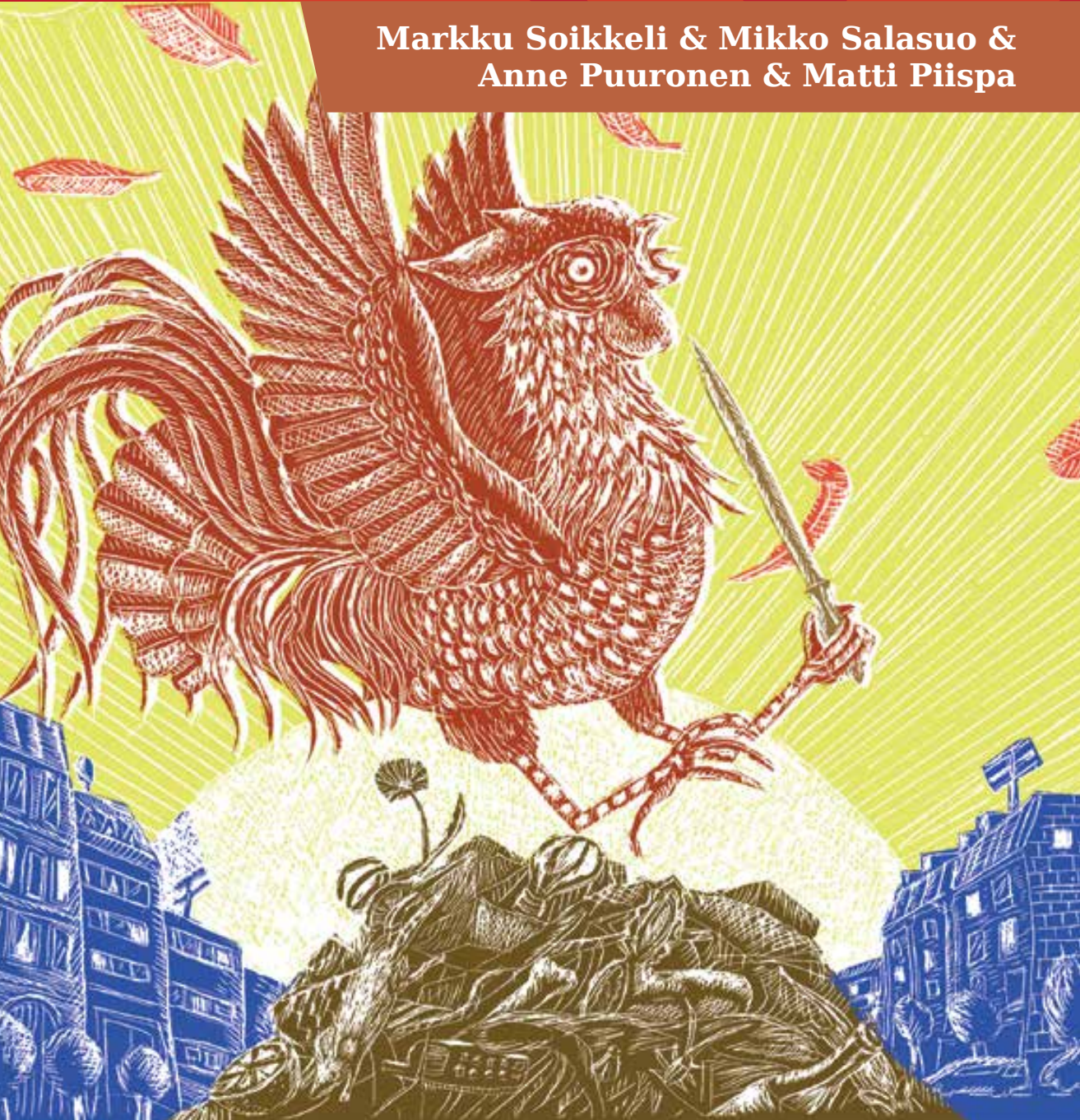

Se toimii sittenkin

- kuinka päihdevalistuksesta saa selvää

Markku Soikkeli & Mikko Salasuo &
Anne Puuronen & Matti Piispa

Se toimii sittenkin

Kuinka päihdevalistuksesta
saa selvää

Markku Soikkeli, Mikko Salasuo, Anne Puuronen & Matti Piispa

Nuorisotutkimusverkosto/
Nuorisotutkimusseura
Verkkajulkaisuja 85

Taitto: Oona Loman
Kannen kuva: Ilmari Hakala
Kansipohja: Jussi Konttinen

© Nuorisotutkimusseura ja tekijät

Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura,
verkkójulkaisuja 85. *Hybridit*

ISBN 978-952-5994-81-0

ISSN 1799-9227

Helsinki 2015

Julkaisujen tilaukset:

<http://www.nuorisotutkimusseura.fi/catalog/>

Nuorisotutkimusverkosto

Asemapäällikönkatu 1

00520 Helsinki

Sisällys

Alkusanat	5
Valistuksen oikeutus	5
Valistuksen vaikuttavuus	6
Johdanto	7
Kirjan rakenne	7
Kiitokset	8
1 Vaikuttamisen keinot	11
Alkoholi ja kulttuuri	12
Humalan paikka	13
Voiko humalan paikka muuttua?	14
Ehkäisutoimien kohteet, tavoitteet ja mitattavuus	15
<i>Sisäinen vaikuttaminen: kasvatus ja tiedon jakaminen</i>	15
<i>Ulkoinen vaikuttaminen: sääntely</i>	16
<i>Kulttuurinen vaikuttaminen: valistus</i>	18
Vaikuttavuuden ja vaikutusten mittaamisen sietämätön tuska	19
Tutkimuksen paikka	20
2 Päihdekasvatus, ehkäisevä päihdetyö ja koulu	23
Päihdeopetus ja -valistus koulussa	24
Koulun päihdekasvatuksen suomalainen ja eurooppalainen malli	25
Päihdekasvatus ja hyvä kasvatus: ympäri käydään, yhteen tullaan	27
Suomalainen malli pitää pintansa	28
3 Tupakkavalistusta 2000-luvulla	31
Vapaa-ajan ja harrastusten maailma valistuksen käytössä	32
Kauneuskäsitysten käyttö valistuksessa	32
Nuorisojulkisten ja idolien käyttö valistuksessa	33
Valistusta ”wanted”-metodilla?	34
Johtopäätelmiä	35
4 Päihdevalistus tutkimuksen valossa	37
Vallitseva kanta: valistus on tehotonta ja kallista	37
Toivon pilkahduksia	37
Nykyisen tutkimuksen sokeat pisteet	39
Kuinka valistusta pitäisi tutkia ja arvioida	41
”Näyttöön perustuva preventio” – mikä on tarpeeksi, mikä jo liikaa?	42

5	Joukkoviestinnän tutkimuksen näkökulma: miten ja mihin viesti vaikuttaa	45
	Miten yhteiskunta valistuu: virittävän valistuksen teoria	46
	Mistä puhutaan, mistä ei: asialistateoria	49
	Kuka on äänessä, kuka vaikenee: hiljaisuuden kierre -teoria	50
	Ketä kuunnellaan: viestinnän kaksivaihehypoteesi	52
	Miten asiat nähdään: kehystysteoria	53
	Mikä on selittämättäkin selvää: kultivaatioteoria	54
	Teorioiden anti käytännön työlle	55
	Teorioiden anti arvioinnille ja tutkimukselle	56
6	Tutkimustiedon tulkinnasta, käytöstä ja väärinkäytöstä	59
	Tutkimustiedosta, näytöstä ja perustelusta	60
	Mikä on tutkimustietoa, mikä ei	60
	Näyttö, argumentti, tutkimuspohjainen käsitys	60
	Yksittäiset tutkimukset ja kirjallisuuskatsaukset	61
	Milloin näyttö on ristiriitaista?	62
	Millainen näyttö riittää?	62
	Harhauttavat väitteet (<i>Red herring</i>)	62
	Yksimuuttujaselitykset	63
	Luovat sitaattitekniikat	63
	Valistus ja epävarmuuden sietämisen taito	64
	Tieto, tulkintakehys ja merkitys	65
7	Vuorovaikutustaidot avaavat kanavat	67
	Kuinka joukkoviestinteen kanssa pärjää	67
	Joukkoviestimien tärkeysjärjestyksistä	68
	Mitä tarjota ja miten	68
	Lähteet	70
	Kirjoittajaesittely	74
	Tiivistelmä	75
	English Summary	76

Alkusanat

Matti Piispa

VALISTUKSEN OIKEUTUS

Kuvitellaan, että kohtaat luontoretkellä toisen vaeltajan. Hän on menossa sillalle, jonka tiedät olevan huonossa kunnossa ja ehkä romahtavan kulkijan painosta. Mitä teet? Todennäköisesti pysäytät vaeltajan ja varoitat häntä sillan ylittämisen riskeistä. Mutta jos hän kuitenkin haluaa jatkaa matkaansa sillan yli, et estä hänen aikeitaan, koska vaeltaja tuntuu olevan järjissään eikä sillan mahdollinen romahtaminen näytä aiheuttavan vaaraa muille ihmisille.

Tämä liberalismiin teoreetikon John Stuart Millin vertauskuva kiteyttää valistuksen idean. Toisella vaeltajalla on oikeus tietää sillan huonosta kunnosta, sillä ei voida olettaa, että hän haluaisi olla tietämätön sillan ylittämiseen liittyvistä riskeistä. Tästä syystä sinulla puolestaan on oikeus ja jopa velvollisuus kertoa hänelle noista riskeistä. Mutta mikäli toinen vaeltaja saamastaan informaatiosta huolimatta haluaa mennä sillalle, valistaja ei sitä estä, ellei sillalle meno aiheuta vaaraa muille ihmisille tai vaeltaja ole ilmeisessä ”alaikäisyyden tilassa” eli kykenemätön tekemään rationaalisia päätöksiä.

Liberaalin ajattelun näkökulmasta valistus on siis kahdella tavalla perusteltua. Ihmisillä on oikeus tulla tietoisiksi tekojensa mahdollisista seurauksista, ja valistus jättää heille kuitenkin vapauden päättää vain itseään koskevista teoistaan.

Ihmisillä on oikeus tulla tietoisiksi tekojensa mahdollisista seurauksista, ja valistus jättää heille kuitenkin vapauden päättää asioistaan.

Näistä syistä valistus sopii hyvin yhteen yksilönvapauden ihanteiden kanssa.

Kuten vaeltajalla on oikeus tietää rikkinäisestä sillasta, kaikilla ihmisillä on oikeus tietää esimerkiksi alkoholin käyttöön ja tupakointiin liittyvistä riskeistä, ja noista riskeistä jo tietävillä on oikeus ja velvollisuus kertoa niistä. Mutta mikäli ihmiset valistusta saatuaankin haluavat käyttää alkoholia ja tupakoida, heitä ei saa estää, jos he eivät ole järjen käytöltään ”alaikäisiä” eivätkä juomisellaan ja tupakoinnillaan aiheuta haittaa muille ihmisille.

Viimeksi mainitut, toisten ihmisten toiminnan estämisen mahdollistavat seikat ovat tietysti varsin tulkinnanvaraisia. Valistusajattelun historiassa jopa koko kansaa on pidetty ”alaikäisenä” (alamaisina) ja pakkotoimia siten yleisesti oikeutettuina. Nykyisin alaikäisyys liitetään ennen kaikkea lapsiin ja kiellot ja rajoitukset hyväksytään lasten suojelemisena huonoilta valinnoilta. Haitan aiheutuminen muille ihmisille on selvää esimerkiksi silloin, kun tupakoidaan yhteisissä tiloissa tai riehutaan humalassa kadulla. Rajoitustoimet, joilla pyritään vähentämään ympäristön tupakansavua tai julkista juopottelua, hyväksytäänkin

yleisesti. Mutta haittana muille voidaan pitää myös esimerkiksi terveydenhoitokustannusten kohoamista ja näin oikeuttaa valistusta tiukemmat sääntelytoimet.

VALISTUKSEN VAIKUTTAVUUS

Yksilön oikeus tietää riittää valistuksen perusteluksi. ”Filosofisesti” se ei tarvitse mitään muita perusteluja, esimerkiksi hyödyllisyytensä osoittamista. Käytännön elämässä oikeutusta kuitenkin jatkuvasti mitataan sillä, kykeneekö valistus vaikuttamaan: muuttavatko ihmiset tekojaan, kun he saavat tietoa niiden mahdollisista seurauksista? Siltaesimerkissä vastaus on epäilemättä kyllä. Entä silloin, kun riskit eivät ole itsestään selviä ja välittömiä?

Viime vuosisadan alkuvuosina mahdollisuuksia vaikuttaa ihmisten asenteisiin, ajatteluun ja tekoihin pidettiin suurina. Viestien arveltiin menevän perille yhtä helposti kuin kehoon pistettävän lääkkeen; tuolloisia käsityksiä onkin myöhemmin kutsuttu ”injektiomalliksi”. Malli perustui muun muassa massayhteiskunnan teorioihin irrallisista, helposti manipuloitavista yksilöistä ja ensimmäisen maailmansodan kokemuksiin sotapropagandan tehokkuudesta. Konkreettista tutkimusnäyttöä sillä ei ollut tukenaan.

Myöhemmin 1900-luvulla konkreettinen käyttäytymistieteellinen vaikutustutkimus alkoi tuottaa injektiomallin vastaista tietoa. Mahdollisuudet muuttaa ihmisten asenteita ja toimintaa osoitettiin vähäisiksi. Siitä lähtien tutkijoiden ”oppikirjavastaus” kysymyksiin valistuksen vaikuttavuudesta on ollut epäilevä. Esimerkiksi alkoholivalistuksen vaikutukset juomatapoihin on todettu arviointitutkimuksia läpikäyneissä yleiskatsauksissa vaatimattomiksi. Näyttää siis siltä, että ihmiset todella käyttävät valistuksen heille jättämää vapautta olla piittaamatta valistajien viesteistä.

Tutkijoiden valistukseen kohdistama kritiikki on ollut tärkeää, sillä se on hillinnyt maalikoiden ja median ylioptimistisia odotuksia valistuksen vaikuttavuudesta. Samaan aikaan tutkijat ovat yrittäneet voittaa omaa valistus pessimismiansä etsimällä uusia näkökulmia sekä valistamiseen että sen arvioimiseen. Yksittäisten viestien lyhyen aikavälin vaikutusten ja yksilöiden käyttäytymisen tutkimisen sijasta on alettu korostaa monien eri valistustekojen yhteisvaikutusta pidempänä aikana ja kulttuuristen prosessien tutkimista.

Nämä laveammat, yhteiskunnalliset näkökulmat ovat osoittaneet, että valistuksella voi sittenkin olla vaikutusta, kun sitä tehdään pitkäjänteisesti ja monella eri taholla, kun se tukee ja tulkitsee yleisiä koulutus- ja sivistystason ja ammattirakenteen muutoksia ja kun sen viestejä aletaan ottaa huomioon kulttuurisina normeina. Valistuksen vaikuttavuudesta kertovat muutokset esimerkiksi ympäristöteoissa, lapsiin kohdistuvassa kurinpidossa, ruokavalioissa ja tupakoinnissa. Yleinen hyvinvoinnin ja sivistystason kohoaminen on luonut edellytykset näille muutoksille, ja valistus on ”ottanut ne puheeksi” jokapäiväisten valintojen ja niiden seurausten tasolla.

Hedelmällisin näkökulma valistamiseen ja sen arvioimiseen on mielestäni edelleen 1980-luvulla muun muassa tiedotusopillisen ja psykologisen tietämyksen pohjalta kehitelty virittävän valistuksen idea. Se nousee myös tässä teoksessa toistuvasti esiin. Mutta suhtauduttakoon siihen samoin kuin se kehottaa suhtautumaan kaikkiin ideoihin ja aloitteisiin: ei sokeasti sovellettavana dogmina vaan valistuskeskustelun ja -kehittämisen virikkeenä. Seuraavat tekstit tarjoavat yllin kyllin aineksia tuon keskustelun käymiseen.

Johdanto

Te olette kuulleet sanottavan: valistus ei toimi.

Mutta minä sanon teille: valistus ei toimi niin.

– Markku Soikkeli

Tämä kirja on suunnattu yhtä lailla päihdetyön ammattilaisille, virkamiehille ja tutkijoille kuin opettajille, nuorisotyöntekijöille ja kaikille aikuisille. Sen ensisijaisena tarkoituksena on auttaa lukijaa ymmärtämään viestinnän ja valistuksen yhteiskunnallinen paikka ja merkitys ehkäisevässä päihdetyössä. Toinen tärkeä tavoite on rohkaista päihdevalistajia hyödyntämään viestinnän keinoja ja kehittämään niiden osaamistaan. Kiistanalaisesta maineestaan huolimatta päihdevalistus tarjoaa oikein ymmärrettynä paljon käyttämättömiä mahdollisuuksia.

Valistus käsitteenä ymmärretään monin tavoin. Älköön se otsikossa säikäyttäkö ketään. Tarkoitus ei ole herättää henkiin raittiusvalistuksen perinnettä sellaisena kuin moni sen vanhastaan ymmärtää: yksisuuntaisena tuputtamisena. Lukija voi mielessään korvata sanan ”valistus” vaikkapa ilmaisulla ”viestinnän keinojen käyttäminen päihdehaittojen vähentämisessä”, jos haluaa.

Takerrumme tuohon epämukavaksikin koettuun käsitteeseen ennen muuta siksi, että ajattelemme valistuksen liittyvän olennaisesti koko yhteiskunnan kykyyn kehittää itseään tietoisesti, kuten dosentti Juha Partanen on kirjoittanut.¹ Annamme tässä käsitteelle vahvan normatiivisen sisällön. Valistukseksi ei riitä kyky taivutella ihmisiä tai tuottaa päihdeiden markkinoinnille samoin, manipuloivin keinoin toimivaa vastamarkkinointia. Manipulaation sijasta valistuksen tehtävä on tuottaa valistunut yleisö.

Valistusta usein toteutetaan ymmärtämättä, mitä varsinaisesti ollaan tekemässä. Tästä syystä on tärkeää selvittää, mistä puhutaan, kun puhutaan valistuksesta. Tämä johtaa tarkastelemaan uudelleen myös niitä tapoja, joilla valistusta perinteisesti on tutkittu ja sen vaikutuksia arvioitu.

Pyrimme osoittamaan valistuksen toimivan ja valistuskriittisten tutkimusten olevan väärässä. Peräänkuulutamme uusia valistuksen arviointi- ja tutkimusmenetelmiä, joiden avulla viestinnän merkitystä ja vaikutuksia päihdetyössä voitaisiin nykyistä paremmin tavoittaa. Kyse on sekä arvioinnin kohteiden että sen tavoitteiden ja teorioiden tarkentamisesta ja täsmentämisestä.

KIRJAN RAKENNE

Valistus asetetaan usein vastakkain päihdepoliittisten kontrolloikeinojen kanssa. Eräät asiantuntijat korostavat kontrollia, koska pitävät vain sitä vaikuttavana. Varsinkin päihdeteollisuus sen sijaan vakuuttaa, että kontrollia ei juuri tarvita, koska asiat hoituvat valistuksella. Mikko Salasuo purkaa tämän väärän vastakkainasettelun ensimmäisessä luvussa ”Vaikuttamisen keinot”.

¹ Partanen 1981, 162.

Valistus on vain osa päihdehaittojen vähentämisen keinovalikoimaa ja toimii vain rinnakkain muiden keinojen kanssa. Toisessa luvussa Markku Soikkeli nostaa esiin lapsuuden ja nuoruuden ratkaisevina elämänkulun vaiheina, joihin on pyrittävä vaikuttamaan. Koulu tavoittaa kaikki lapset ja nuoret, ja siksi se on niin tärkeä päihdekasvatuksen toimintaympäristönä sekä ennen muuta turvallisen kasvuympäristönä. Päätelmä kuuluu, että koululla on kaikki tehtävän vaatima osaaminen olottuvillaan, ja meidän tulee luottaa omaan suomalaiseen näkemykseemme siitä, miten työ on tehtävä.

Luvussa kolme Anne Puuronen valaisee tupakkavalistuksen problematiikkaa erittelemällä kriittisesti erään laajan hankkeen toteutusta. Puurosen tekemät havainnot kohderyhmäherkkyydestä koskevat yhtä lailla muitakin päihteitä. Nykyinen kulttuuri ei ole monoliittinen, ja valistajan täytyy omata riittävä herkkyys ja ymmärrys nuorten elämästä.

Luvuissa neljä ja viisi, ”Päihdevalistus tutkimuksen valossa” ja ”Joukkoviestinnän tutkimuksen näkökulma”, Markku Soikkeli perustelee uuden näkökulman ja uudenlaisten menetelmien tarpeen niin valistuksessa kuin sen tutkimisessa ja arvioinnissa. Pyrkimys ei tässä purkaudu niin konkreettisiksi ehdotuksiksi kuin on jo lähivuosina tarpeen, mutta toivomme sen avaavan pitkään seisseen ja samentuneen valistusajattelun: rohkaisevan näkemään viestinnän käyttämättömiä mahdollisuuksia, avaamaan näkökulmia entistä kiinnostavamman ja vaikuttavamman viestinnän suunnittelulle ja nostamaan tämän työmuodon arvostusta.

Kestävä tietopohja on vaikuttavan ja uskottavan viestinnän ehdoton edellytys ja tutkimustieto sen kestävin lähde. Tutkimustiedon tulkinta ja hyödyntäminen on kuitenkin haastava tehtävä tiedon välittäjille, ehkäisevän päihdetyön käytännön tekijöille. Tulkinnan vaikeutta myös käytetään hyväksi, tutkimustietoon vedotaan epäreiluihin ja harhaanjohtaviin tavoin. Kuudennessa luvussa, ”Tutkimustiedon tulkinnasta, käytöstä ja väärinkäytöstä”, Markku Soikkeli tarjoaa eväitä kehittää tutkimustiedon lukutaitoa päihdepolitiikan arjesta nostetuina esimerkein.

Viimeisessä luvussa, ”Vuorovaikutustaidot avaavat kanavat”, Markku Soikkeli kannustaa lukijaa kehittämään osaamistaan alueella, joka kirjassa nostetaan erityisen tärkeäksi. Yhteistyö joukkoviestintän kanssa on erinomainen keino levittää ehkäisevän päihdetyön sanomaa ja kohottaa sen arvostusta, mutta vaatii myös erityistä osaamista.

KIITOKSET

Kiitämme erityisesti sosiaali- ja terveysministeri Paula Risikko ja STM:n ohjelmajohtaja Maija Perhoa tämän kirjahankkeen mahdollistamisesta ja kaikesta sen hyväksi tehdystä työstä. Ministeriön ylitarkastajaa Veli-Matti Riskua ja opetusneuvos Heidi Peltosta opetushallituksesta kiitämme kirjan saattamisesta laajalti käytännön työntekijöiden käyttöön, Peltosta myös koulua koskevaan lukuun saamistamme kommentteista.

Kirjan muotoutumiseen vaikuttivat ratkaisevasti hankkeen ohjausryhmässä käydyt keskustelut ja sen jäseniltä saamamme kommentit ja ehdotukset. Puheenjohtajana toimineen ministeri Risikon, ohjelmajohtaja Perhon ja ylitarkastaja Riskun lisäksi siihen kuuluivat hallitusneuvos Ismo Tuominen STM:stä, henkilöstöpoliittinen asiamies Irmeli Vuoriluoto Tehy ry:stä, erityisasiantuntija Leena Hirvonen Työterveyslaitokselta, kehittämisspäällikkö Eija Kempainen Suomen Terveystieteiden tutkimuskeskuksesta, Päihdetyön Talentia ry:n puheenjohtaja Jyrki Lausvaara, eurooppalaisen terveyspolitiikan asiantuntija Mervi Kattelus Lääkäriliitosta,

ylijohtaja Erkki Vartiainen Terveyden ja hyvinvoinnin laitokselta sekä tutkimusjohtaja Leena Suurpää ja tutkimusprofessori Tommi Hoikkala Nuorisotutkimusseurasta. Heitä ei kuitenkaan sovi syyttää tämän kirjan ajatuksista vaan meitä. He ovat tehneet parhaansa meidän valistamiseksiemme.

Nuorisotutkimusseuraa ja -verkostoa kiitämme kodin tarjoamisesta tälle kiehtovalle hankkeelle. Lisäksi lausumme erityiskiitoksen Matti Piispalle sisällön siunaamisesta.

Helsingissä ja Porvoossa 21.8.2011
Markku Soikkeli & Mikko Salasuo

1 Vaikuttamisen keinot

Mikko Salasuo

”Päihdevalistus” on mystinen olio. Mielikuvien tasolla tavallinen kansalainen katsoo siihen kuuluvan yhtäläillä valistuksen kuin päihdekasvatuksen ja riskitiedon välittämisen – oikeastaan lähes kaikki ehkäisevän päihdetyön toimet. Sana ”valistus” on läpikäynyt arvonalennuksen viimeisten viidenkymmenen vuoden aikana. Sen käyttö nykyisin johtaa mielle yhtymät kouluissa paasaaviin entisiin huume- ja alkoholiongelmaisiiin tai poliiseihin, joiden tehtävänä on pelotella lapsia ja nuoria parhaansa mukaan.

Jonkinlaisena yrityksenä valistus-termin uudelleen virittämiseksi Markku Soikkeli² tarjosi vuosituhanen alussa historiasta kumpuavaa näkökulmaa: *enlightenment* – valaistuminen. Valaistumisen käsitteen tarkoituksena oli palauttaa valistus sen historiallisille juurille eli valistusajan filosofiaan. Soikkeli³ yritti kiinnittää myös nykyajan päihdevalistuksen päämääräksi valistuneiden, itsenäisten ja henkisesti täysi-ikäisten ihmisten kasvattamisen; sellaisten yksilöiden, jotka pystyvät omaa järkeään käyttäen tekemään oikeita päätöksiä myös päihdeiden käytön suhteen. Soikkelin⁴ ajatusten taustalla kirkkaasti siintävä valistusfilosofi Immanuel Kant muotoilee ajatuksen seuraavasti:

Valistus on ihmisen pääsemistä ulos hänen itsensä aiheuttamasta alaikäisyyden tilasta. Alaikäisyys on kyvyttömyyttä käyttää omaa järkeään ilman toisen johdatusta. Itseaiheutettua tämä alaikäisyys on silloin, jos sen syynä ei ole järjen puute, vaan päättämisen ja rohkeuden puute käyttää järkeään ilman toisen ihmisen johdatusta. Sapere aude! Valistuksen tunnuslause on siis: käytä rohkeasti omaa järkeäsi!⁵

Ajatus päihdevalistuksen historianfilosofisesta kytköksestä ei kuitenkaan saanut tuolloin tuulta alleen. Edelleen niin nuoremman kuin vanhemmankin väen keskuudessa elää sitkeästi käsitys päihdevalistuksesta jonakin negatiivisena ilmiönä. Toisaalta useat vanhemmat, opettajat, päättäjät ja poliitikot näkevät valistuksen kaikkivoipana ihmetyökaluna, jolla saadaan helposti aikaan myönteisiä vaikutuksia ja jonka taakse voi paeta omaa vastuutaan. Molemmat käsitykset ovat pahasti virheellisiä. On siis perusteltua käydä läpi ja purkaa osiin erilaisten päihde-ehkäisyssä käytettävien keinojen vaikuttavuutta.

Tässä luvussa esitettävän karkean jaottelun tarkoituksena on tehdä ymmärrettäväksi se, miksi erilaisia toimia tarvitaan, mihin niillä pyritään ensisijaisesti vaikuttamaan ja miksi ne eivät korvaa toisiaan. Kyseessä on pelkistetty jaottelu, mutta sen voi katsoa kuvaavan suhteellisen hyvin päihde-ehkäisyn perustyökaluja.

² 2002, 29–30.

³ Mt.

⁴ Mt.

⁵ Kant 1995.

ALKOHOLI JA KULTTUURI

Päihteitä käytetään pääosin niiden positiivisten vaikutusten vuoksi. Suomalaisten viinan juonnin mentaliteetti kiteytyy hauskasti Freud, Marx, Engels & Jungin kappaleessa ”Juumalaulu 2 ½”:

Minä kaiken juon minä elämäni juon
Minä naapurin viinatkin juon
Minä palkat juon minä eläkkeet juon
Minä vaimonkin perinnöt juon
Minä asunnot juon minä metsät juon
Minä maat ja mannut juon
Minä raktorin juon minä hevoseni juon
Kissat ja koirat sikana juon
Juon juon minäpoika juon
Minä tykkään olla kännissä
Juon juon minäpoika juon
Tahdon heilua hulluna humalassa
Hei jaa ja otetaan taas
Minä rapulaan juon minä humalaan juon
Ja selvinpäinkin juon
Minä muutamman juon minä muutenkin juon
Ja sittenkin minä juon
Minä duurissa juon minä mollissa juon
Minä alkomahollissa juon
Talletustillin ja autotallin
Tillin tallin juon

Hei jaa ja otetaan taas
Hei jaa ja otetaan taas
Ja jos Suomen järvet ei viinaks muutu
Niin keksimpä uatoksen
Vois Pelkosenniemen viinalla täyttää
Ja juora Vuotoksen
Vaan eihän se mihkään riittäisi
Mutta miten tää sitten ois
Muapallon viinalla täyttää vois
Maan pullona juora pois

Ilon ja hauskanpidon rinnalla on historian saatossa havaittu, että päihteet aiheuttavat myös monenlaisia haittoja: henkistä kärsimystä, fyysisiä sairauksia ja mahdollisesti ennenaikaisen kuoleman. Näiden haittojen kustannukset ovat yhteiskunnalle erittäin korkeat. Lisäksi päihdehaitat vaikuttavat ihmisten syrjäytymiseen, sosiaaliseen ympäristöön, perheeseen, lapsiin ja muihin ihmisiin. Tästä syystä pyritään erilaisin toimin suoraan ja välillisesti vaikuttamaan ihmisten päihdekäyttäytymiseen.

Päihhteet ovat myös osa valtavaa laillista ja laitonta bisnestä. Alkoholi-, tupakka- ja lääketieteellisyys pyrkivät luonnollisesti saavuttamaan mahdollisimman suuria taloudellisia voittoja. Niiden intressit eivät kohtaa sosiaali- ja terveystaloudellisia pyrkimyksiä – teollisuuden vastakkaisista väitteistä huolimatta. Myös laittomassa huumausainekaupassa liikkuu valtavia rahasummia, eikä rikollisten tahojen intressissä ole millään tavoin vähentää kysyntää. Länsimaiset yhteiskunnat ovatkin näiltä osin kummallisia: se mikä johtaa vakaviin sairauksiin ja ennenaikaisiin kuolemiin on samalla toisille loputon rahasampo.

Vastakkaisista intresseistä johtuen esimerkiksi alkoholikysymys on erittäin vahvasti politisoitunut – välillä käydään suoranaista sotaa sosiaali- ja terveysalan ja alkoholiteollisuuden välillä. Poliitikot ovat taistelun välimaastossa: toiset pyrkivät aidosti vähentämään haittoja, toiset ovat enemmän tai vähemmän teollisuuden soihdunkantajia.

Suomessa alkoholin kokonaiskulutus on korkealla tasolla ja humalajuominen on eräs kulttuurin erityispiirre. Suomalaisessa kulttuurissa piilee tekijöitä, jotka altistavat käyttämään alkoholia ja luovat hyväksytyin perustan humalajuomiselle. Kulttuurissa piilevillä tekijöillä tarkoitetaan useita erilaisia asioita. Eräs tapa hahmottaa kulttuurin muodostumista on hyödyntää hieman sovellettuna Jürgen Habermasin⁶ teoriaa kommunikaatiosta ja kulttuurista. Kommunikaatio tarjoaa ihmisille työkalut ymmärtää toisiaan, luoda, ylläpitää ja uusintaa yhteistä kulttuuria.

Habermas-sovelluksen voi esittää pelkistään siten, että kulttuuri syntyy kommunikaatiosta. Saman kulttuuripiiriin ihmisillä on yhteisiä merkityksiä, ja siten he kykenevät puhumaan ”samaa” kieltä – ymmärtämään toisiaan. Yhteiset merkitykset muodostuvat osana elämismailmaa, jossa havaitut ja koetut asiat järjestyvät *tietovarannoksi*. Lapsesta lähtien havainnoidaan ympäristöä, ja muiden käyttäytyminen ja toiminta kartuttavat jatkuvasti tietovarantoa. Tietovaranto on kuin sisäinen kovalevy, jonne käyttäytymisen ja ymmärtämisen kannalta keskeiset dokumentit ja ohjelmistot tallentuvat.

HUMALAN PAIKKA

Humalalla on erityinen paikka tietovarannossa. Jo lapsuudessa ja nuoruudessa voidaan nähdä läheisiä ihmisiä humalassa eri tilanteissa, humalaisia kohdataan kaduilla, kujilla, turuilla ja toreilla. Media esittää humalaa suomalaisella tavalla, siitä puhutaan tietyin sanakääntein, ja erilaisia signaaleja humalasta on joka puolella – meitä ympäröivät miljoonat kulttuuripiirille tyypilliset ”humalapisarat”. Tietovarantoon humala tallentuu kaikkien näiden havaintojen ja kokemusten kautta. Humala on jatkuvasti läsnä, hyväksyttävänä ja usein jopa normaalina käyttäytymisenä. Läpi elämän sosiaalistutaan ”suomalaiseen” humalaan.

Humala siis tallentuu sisäiselle kovalevylle tietynlaisena tiedostona. Se, että havainnot ja kokemukset ovat peräisin suomalaisesta kulttuurista, luo pohjan myös yhteiselle humalatulkinntalle. Humalan sattuessa omalle kohdalle nostetaan siihen liittyvät merkitykset tietovarannoista. Yleinen käsitys on esimerkiksi se, että ”kännissä mokailua ei lasketa” tai sitä katsotaan ainakin suopeammin silmin. Muiden humalaa ei paheksuta tai kritisoida, sillä itsekkin ollaan toisinaan humalassa.

⁶ 1984; 1987.

Matti Piispa⁷ kirjoittaa Suomesta etäkohteliaisuuden kulttuurina. Tämä sosiologi Klaus Mäkelän⁸ muotoilu kuvaa hyvin suomalaista tapaa varjella toisten vapautta ja toimintatilaa – oikeutta tehdä niin kuin itse katsoo parhaaksi, ilman että muut puuttuvat siihen. Tämä koskee myös humalaa.

Tietovaranto humalasta periytyy sukupolvelta toiselle. Siksi humala näyttyy uusille sukupolville samoin kuin aiemmille: normaalina osa kulttuuria, hyväksyttyä. Meitä ympäröivät ”humalapisarat” saattavat muuttaa vuosikymmenten saatossa muotoaan – saunan takaa on siirretty juomaan olutta pubeihin – mutta humalan paikka tuntuu säilyvän. Täällä selvänä juhlimista pitää selitellä, mutta humalaa ei. Humalan paikka kulttuurisissa pohjavirtauksissa on yksi suomalaisuuden sitkeimpiä piirteitä.

Kulttuurin yhteisten peruspiirteiden lisäksi meillä on erilaisia tulkintakehyksiä. Jokainen ihminen ammentaa tietovarannosta hieman erilaisen tulkintakehyksen läpi. Ikä, asuinpaikka, sosioekonominen tausta, sukupuoli, uskonto ja lukemattomat muut tekijät vaikuttavat siihen, millaisen prisman läpi tietovarannosta nostettavia humalaa koskevia aineksia käytetään. Pelkistäen voi sanoa, että esimerkiksi sukupolvien väliset nyanssierot suhtautumisessa alkoholiin johtuvat erilaisista tulkintakehyksistä. Nuorena ihminen kokee olevansa kuolematon ja alkoholiin liittyvien riskien ei ajatella koskevan itseä – tästä puhutaan usein nuoruuden riskikäyttäytymisenä.

Yksi nuorisokulttuurin osa on käydä baareissa, ravintoloissa ja yökerhoissa. Niissä tavataan samanikäisiä ihmisiä, ja alkoholilla on tärkeä rooli sosiaalisena voiteluaineena. Iän karttuessa alkoholiin liittyvä tulkintakehys muuttuu. Ravintolajuominen vaihtuu kotona tapahtuvaksi siemailuksi ja saunakaljoiksi kesämökillä. Humala kuitenkin säilyy mukana ja sen merkitys nousee edelleen kerran sisäistetystä paikasta kovalevyllä. Hyvä esimerkki tästä on runsas alkoholinkulutus juhlapyhinä. Juhannuksena ja vappuna humaltuminen on normaalia, tuntuvat suomalaiset ajattelevan.

Suomalaisen humalan paikka näyttyy paradoksaalisesti myös niille, jotka eivät käytä alkoholia. Heidän tietovarannossaan humalalla on sama paikka kuin muillakin. Tästä syystä he joutuvat perustelemaan – ja perustelevat – eri tilanteissa juomattomuuttaan, ikään kuin he olisivat jollakin tavoin poikkeavia. Poikkeavat joutuvat selittämään, miksi heidän humalaan liittyvä tulkintakehyksensä eroaa muista. Absolutismi on Suomessa poikkeavuus. Siinä konkretisoituu hyvin se, kuinka syvälle ja sitkeästi humala on tietovarantoon kaivautunut.

VOIKO HUMALAN PAIKKA MUUTTUA?

Tässä esitetty suoraviivainen kulttuuritulkinta johtaa päätelmään, jonka mukaan alkoholin – esimerkissä humalan – paikka tietovarannossa täytyy pyrkiä liikuttamaan. Tämä johtaisi alkoholikulttuurin ja juomatapojen muuttumiseen. Humalan paikan muuttuminen vaikuttaisi siihen, mitä humalasta ajatellaan, kuinka siihen asennoidutaan, miten sitä siedetään ja ennen kaikkea siihen, kuinka alkoholia käytetään.

Meillä jokapäiväisen elämän todellisuutta, jossa alkoholi on nautintoaine, pidetään itsestäänselvyyttenä. Alkoholin ja humalan paikka kulttuurissa ei ole mitenkään pysyvästi ankkuroitu. Toisenlaisissa olosuhteissa alkoholi voisi olla vain lääketieteessä käytettävä desinfiointiaine tai myrkyllinen liuotin. Looginen johtopäätelmä on, että alkoholin ja humalan

⁷ 2008.

⁸ 1999.

paikka ”todellisuudessa” ja kulttuurissa voidaan kyseenalaistaa.⁹ Pyrkimys vaikuttaa alkoholin ja humalan yhteiskunnalliseen paikkaan on kuitenkin kovin hankala, sillä tässä onnistuakseen pitäisi kyetä liikuttamaan tietovarantojen sisältöjä – yksilöllisiä ja kollektiivisia. Tässä piilee koko suomalaisen alkoholikysymyksen avain: miten se tehdään?

Yksioikoista vastausta kysymykseen on mahdotonta tarjota, ja monet kriitikot voivat pitää tavoitetta idealistisena haihatteluna. Ehkä selkein tapa kiteyttää tavoite onkin seuraava: pitkäaikaisena makrotavoitteena tulee olla alkoholikulttuurin muuttaminen, mutta sen toteuttamiseen tarvitaan laajaa keinovalikoimaa. Sellaisia keinoja, jotka tukevat kulttuurista muutosta, mutta yhtä lailla sääntelevät käyttäytymistä.

Kulttuurinen muutos on hidas prosessi ja vaatii todella pitkäjänteistä työtä. Sitä ei tehdä yhdellä tai kahdella hallituskaudella, eikä myöskään toteuteta kolmen vuoden projektiyhteiskunnan yksinäisillä pätkähankkeilla ja satunnaisilla kampanjoilla, vaan tarvitaan monia rinnakkaisia toimia. Niidenkin jälkeen voidaan ainoastaan toivoa, mutta ei olla varmoja muutoksen tapahtumisesta.

Jonkinlaisena positiivisena lupauksena voidaan kuitenkin pitää tupakkavalistusta ja sen menestystarinaa.¹⁰ Tupakan kulttuurinen paikka on muuttunut merkittävästi viimeisten viidenkymmenen vuoden aikana. Eräs keskeinen innovaatio oli ulkoistaa valistuksen kohde käyttäjästä ympäristöön. Kun tupakkavalistus kohdennettiin passiiviseen tupakointiin, hajuhaittoihin ja työturvallisuuskysymyksiin, alkoi tapahtua nopeaan tahtiin. Näkyvimpiä muutoksia ovat olleet tupakointikiellot julkisissa tiloissa, kuten ravintoloissa ja työpaikoilla. Pekka Hakkaraisen¹¹ tupakkakirjan alaotsikko ”Nautinnosta ongelmaksi” on realisoitunut vielä konkreettisemmin kuin kirjoittaja vuonna 2000 uskoikaan. Tupakan kohdalla valistuksen toimivuus ja vaikutusmekanismien kompleksisuus näyttävät hyvin konkreettisesti.

Ehkäisytoimien kohteet, tavoitteet ja mitattavuus

Mikäli perimmäisenä tavoitteena on alkoholikulttuurin muuttaminen, tarvitaan sen aikaansaamiseksi useita päällekkäisiä toimia. Nämä toimet vaikuttavat hyvin erilaisin mekanismein ihmisten asenteisiin ja käyttäytymiseen sekä kulttuuriin. Usein keskusteltaessa päihteiden käytön ehkäisystä kuulee puheenvuoroja, joissa eri vaihtoehdot nähdään ikään kuin yhtenä epämääräisenä kokonaisuutena. Tämä johtaa ajattelemaan, että valikoimalla kokonaisuudesta muutamia satunnaisia työkaluja ehkäistään päihteiden käyttöä. Päätelmä on kuitenkin virheellinen, sillä eri toimet on tarkoitettu hyvin erilaisiin päämääriin. Seuraavassa kolmijaossa on eritelty tärkeimmät kohteet ja juuri niihin tarkoitettut työkalut.

Sisäinen vaikuttaminen: kasvat^{*}us ja tiedon jakaminen

Päihdekasvatus ja riski- ja haittatiedon jakaminen ovat pyrkimyksiä vaikuttaa yksilöiden asenteisiin, tietoihin ja käyttäytymiseen. Olennaista on, että nämä keinot tähtäävät yksilön

⁹ Berger & Luckmann 1994.

¹⁰ Hakkarainen 2000; Katainen 2011.

¹¹ Mt.

* Käsitteet kasvatus ja opetus nousevat kirjassa valistus- ja kasvatusfilosofiasta. Näin määriteltynä kyse on yleisestä kasvatuksellisesta ja opetuksellisesta toiminnasta. Käsitteillä ei viitata eksplisiittisesti koulupedagogiikkaan. Ne tulee lukea aina asiayhteyteen liitettynä.

kykyjen ja päätöksenteon kehittämiseen. Kyse on siis yksilötason sisäisestä kontrollista ja sen kehittamisestä. Tämä tapahtuu osana normaalia kasvatusta, josta vastuu on ensisijaisesti kodilla ja koululla, mutta myös harrasteyhteisöillä, nuorisotyöllä, kirkolla ja monilla muilla tahoilla. Näiden tahojen tulee vaikuttaa nuoren kasvamiseen siten, että hän kykenee itsenäiseen päätöksentekoon, Immanuel Kantin sanoin ”käyttää järkeään ilman toisen ihmisen opastusta”. Professori Veli-Matti Värrin muotoilee kasvatuksen kohteen seuraavasti: kasvatusta kohdentuu lapsen tarpeisiin ja pyrkimys on löytää lapsen vahvuudet sekä tukea lasta näissä pyrkimyksissä.¹² Tällaista työtä voidaan kutsua päihde-ehkäisyyn perusinfrastruktuuriksi.

Sisäinen vaikuttaminen on tärkeää erottaa esimerkiksi yksittäisistä valistusiskuista kouluissa. Sisäinen vaikuttaminen syntyy osana kasvamista ja kasvatusta. Kyseessä on pitkä oppimisprosessi, jota ei voi ulkoistaa ”valistajille”. Erilaiset koulujen ja oppilaitosten päihiteisiin keskittyvät tapahtumat voivat enintään tukea sisäistä kehitystä. Kouluissa terveystieto-oppiaine tarjoaa institutionaalisen mahdollisuuden pitkäjänteisen ja suunnitelmallisen päihdeopetuksen toteuttamiseen. Myös varusmiespalvelus tarjoaa institutionaalisen areenan nuorille miehille suunnattuun päihdekasvatukseen. Ne eivät kuitenkaan korvaa kodin ja lähiyhteisön kasvattavaa merkitystä.

Ulkoisen vaikuttaminen: sääntely

Ulkoisen vaikuttamisen taustalla siintää paternalismin ajatus, joka tarkoittaa puuttumista henkilön valintamahdollisuuksiin ja toimintavapauteen hänen omaksi parhaakseen. Ulkoisen vaikuttaminen tarkoittaa kaikkia niitä yhteiskunnallisia sääntelytoimia, joilla alkoholin saatavuutta ja tarjontaa rajoitetaan: hinta, verotus, myyntirajoitukset, ikäraajat, aukioloajat, mainontarajoitukset, ja monet muut toimet. Käytännössä puhutaan siis alkoholipolitiikan sääntelykeinoista. Ulkoinen sääntely on olemassa ensisijaisesti siksi, että ihmiset eivät kykene hallitsemaan alkoholin käyttöä sisäisen sääntelynsä keinoin. Ulkoisella vaikuttamisella rajoitetaan erilaisin kielloin ja rajoituksin yksilöiden toimintaa.

Yksilölle ulkoinen vaikuttaminen ja sääntely näyttäytyvät monin tavoin. Alle 18-vuotiaille ei myydä alkoholia, eivätkä he saa pitää hallussaan alkoholia tai viettää aikaansa ravintoloissa. Aikuisten kohdalla hinta- ja veropolitiikka ovat tutkimusten mukaan nopein ja tehokkain keino vaikuttaa alkoholin kokonaiskulutukseen ja sitä kautta haittoihin.¹³

Usein unohtuva ulkoisen vaikuttamisen ulottuvuus on vähentää alkoholin läsnäoloa ihmisten arjessa. Kaikki alkoholiin liittyvät signaalit kartuttavat tietovarantoa ja yleensä ylläpitävät alkoholin totuttua paikkaa. Tästä syystä tulee erilaisin keinoin minimoida alkoholiin liittyvien signaalien määrää elinympäristöissä.

Esimerkiksi alkoholin mielikuvamainonnan kieltäminen, josta taitettiin kovasti poliittista peistä vuonna 2010 ja alkuvuodesta 2011, oli pyrkimys vähentää signaaleja. Mainokset, joissa alkoholi kytketään tiettyyn elämäntyyliin, juomiskontekstiin tai ikäryhmään, uusintavat alkoholin paikkaa tietovarannossa – luoden jopa uusia merkityksiä. Ne myös vahvistavat alkoholin paikkaa osana nuorten juhlimista ja vapaa-ajanviettoa: kun Suomi voittaa jääkiekon maailmanmestaruuden, kuuluu juhlintaan automaattisesti riehakas julkijuopottelu. Tällaista kulttuuriautomaatiota kritisoivat leimataan ”kukkahattutädeiksi” ja moralisteiksi. Seuraavassa *City*-lehden Online-versiossa 17.5.2011 ilmestynyt, erittäin paljon keskustelua herättänyt kolumni:¹⁴

¹² Värrin 2000, 29.

¹³ Babor ym. 2003.

¹⁴ Salasuo 2011.

Sössikö kiekkoileijonat vai media?

Mikko Salasuo

Nyt nousi kohu kiekkoileijonien voittojuhlien juopottelusta. Minusta kohina oli ja ei ollut perusteltua. Perusteltua se oli sikäli, että kuten Stefan Wallin totesi, ovat urheilijat esikuvia nuorille. Tästä näkökulmasta – oli syy mikä hyvänsä – ei lärveissä esiintyminen kuulu heidän työhönsä. Ja kyllä, nimenomaan työhönsä, sillä joka ukko maajoukkueesta pelaa työkseen. Joku lausuu tähän, että maajoukkueesta ei saa palkkaa. Niinhän asia toki on, mutta eipäs katsota hyvällä jos meikälainen heiluu lärveissä esimerkiksi Pelastakaa lapset Ry:n vuosijuhlissa. Eli julkinen känni edes maailmanmestaruuden jälkeen: ei hyvä – Nicht Gut! Se uusintaa suomalaista humalajuomiskulttuuria ja legitimoi lärvit. Kulttuuriset käyttäytymismallit periytyvät tai tarttuvat skideille ja suomalainen juomatapa jatkaa voittokulkuaan.

Mutta, mutta, mutta, ihan näin asia jää kovin ohueksi. Vuonna 1995 olivat hemmot taatusti ihan yhtä änkyrässä, mutta kummempaa kohua ei noussut – miksi? Sosiaalinen media on tietysti yksi selitys, sillä sen välityksellä erilaiset videopätkät leviävät kaikkien nähtäväksi. Minusta kuitenkin median lietsoman kännipaheksunnan sormi pitäisi osua omaan silmään. Onko Nurmisen kaatumisen lentokoneen rappusissa tärkeä uutinen ja miksi Aamulehti pisti siitä linkin sivuilleen? Eikö Ylellä ollut ohjaajaa kansanjuhlissa, kuka olisi voinut valita kuvataanko kaikkein kännisimpiä vaiko jotakin muuta. Kuka pakotti iltapäivälehdet laittamaan linkin Youtubeen videoon, jossa Mertaranta ”selostaa” Nurmisen ketarat – jopa Hesari sortui tähän. Entäs pelin jälkeen, miksi kopissa pitää roikkua tuntitolkulla, sillä totta hemmetissä siellä otetaan siideriä ja kaljaa voiton jälkeen – pitääkö se väkisin näyttää? Olisi hyvin riittänyt vartti kopissa ja sitten jätkät olisi voinut jättää rauhaan. Uusi tosi-TV -tyylilaji ja sen viritämä eetos ovat tehneet mediasta sosiaalipornoa etsivän tirkistelyautomaatin. Kuraa, sanon minä!

Synteesini on tämä. Kyllä, jääkiekkoliiton ja ”nilkkatulehduksesta” kärsivän Jutilan ja Kurrin olisi pitänyt ennakoida tilanne. Eikä tänään uutisissa juopuneen kuuloisen Jalosen kommentit olleet nekään ihan maailman fiksuin veto. Pannaan siis 24 prosenttia mokasta joukkueen johdon ja jääkiekkoliiton piikkiin – palaajien piikkiin heitetään vaikka 1 prosentti (koskee vain muutamaa pelaajaa). Sen sijaan media, jonka pitäisi uutisoida asioista ja tehdä eettisesti kestävää tuotantoa, saa tietoisesta sosiaalipornon levittämisestä paljon isomman kakun. Ensin tirkistellään ja kuvataan kännistä hölmöilyä ja sitten sillä myydään, myydään ja myydään. Media saa kuitenkin niskaansa vain 25 prosenttia ääliömäisestä juhlinnan esittämisestä ja tahallisesta sekoilun esiin nostamisesta. Loppu 50 prosenttia kaatuu meidän joka ikisen omaan laariin.

Media tarjoaa sitä, mikä myy ja kaikki kansalaiset vaikuttavat tähän kulutusvalinnoillaan. Me olemme se joukko, joka ylläpitää tirkistelyä, sosiaalipornoa ja kaikkea sontaa, jota meille myydään. On surullista todeta, että muutaman kiekkoilijan känninen hölmöily oli mikrokosmos suomalaisuudesta ja vieläpä mediaspektaakkeliin kietaistuna.

Taisin päätyä esittämään kehäpäätelmän. En usko sen mennee kuitenkaan pahasti vinoon. Wallin teki aivan oikein ottaessaan asiaan kantaa, mutta kohde oli vain väärä. Oikeampi kysymys olisi ollut: miksi median pitää näyttää sellaista, joka ei ole näyttämisen väärtiä? (vastaus olisi tietysti raha) Ja lopulta, kaikki tiivistyy siihen, kuinka urpoja me itse olemme, kun ylläpidämme tällaisen skeidan uutisointia omalla halullamme päästä näkemään kulussien taakse? Vastaus: olemme erittäin urpoja.

Don't want to be an American idiot.

Don't want a nation under the new media.
And can you hear the sound of hysteria?
The subliminal mind fuck America.
(Green Day: American Idiot)

Kolumni kyseenalaistaa alkoholin käytön ja humalan julkisen esittämisen, mutta voidaan lukea myös toisin. Kirjoituksen tarkoituksena oli herättää keskustelua alkoholin paikasta osana suomalaista juhlimistraditiota, virittävän valistuksen hengessä käynnistää aiheesta julkista kansalaiskeskustelua.

Kulttuurinen vaikuttaminen: valistus

Valistuksen tehtävä on moninainen. Ensinnäkin sen kautta ylläpidetään ja päivitetään sisäisen sääntelyn mekanismeja. Tätä toteutetaan esimerkiksi kouluissa järjestettävillä valistusiskuilla, joissa oppilaille kerrotaan päihteiden käytöstä. Menetelmä on lisä sisäiseen sääntelyyn, mutta vain ja ainoastaan lisä.

Valistuksen tärkeämpi funktio on erilaisin kampanjoin, keskusteluihin ja signaaleihin virittää ihmiset pohtimaan alkoholin käyttöä. Tällöin pyritään vaikuttamaan kulttuuriin yksilöiden sijaan – kohteena on yleinen mielipideilmasto. Valistus tähtää kulttuuriseen muutokseen tarjoamalla aineksia julkiseen keskusteluun.¹⁵ Tutkija Matti Piispa¹⁶ tiivistää valistuskampanjoiden aika- ja toimintaperspektiivin elegantin osuvasti: ”ne ovat pisaroita, jotka yksinään eivät saa aikaan juuri mitään näkyvää, mutta yhdessä muiden pisaroiden kanssa voivat muodostaa suuren virran, joka pitkän ajan kuluessa kovertaa kovankin maan”.

Valistusta ei ole siis tarkoitettu vaikuttamaan välittömästi yksilötason käyttäytymiseen – harhakäsitys, joka on laajalti vallalla. Sen sijaan kohteena on kulttuuri, johon syötetään julkisen keskustelun kautta aloitteita, aineksia ja puheenvuoroja. Nämä vaikutukset palautuvat tietovarantoon ja pakottavat pohtimaan alkoholin paikkaa yhteiskunnassa ja omassa elämässä. Julkisen keskustelun ja ihmisten toiminnan kautta pyritään siis murtamaan tai liikkuttamaan alkoholin paikkaa sisäisellä kovaveyllä. Valistus tuottaa onnistuessaan kulttuurista ja sosiaalista painetta muuttaa asenteita ja myös käyttäytymistä. Onkin tärkeä ymmärtää, että valistuksella ei voi korvata sisäistä tai ulkoista vaikuttamista, vaan se toimii niiden rinnalla kohdistuen kulttuuriseen tasoon.

Kaikki edellä esitetyt kolme strategiaa vaikuttavat eri tavoin alkoholille annettaviin merkityksiin, ihmisten asenteisiin ja mahdollisesti käyttäytymiseen. Sisäisen vaikuttamisen keinoin kehitetään yksilöllisiä kykyjä tehdä järkeviä päätöksiä ja käyttäytyä niiden mukaisesti. Ulkoisen vaikuttamisen keinoilla säännellään erilaisin laein ja määräyksin käyttäytymistä. Kulttuuriin suunnattu valistus pyrkii vaikuttamaan alkoholin paikkaan tietovarannossa pidemmällä aikavälillä. Mikäli todella halutaan aikaansaada muutoksia sekä yksilöiden käyttäytymisessä että kulttuurissa, täytyy kaikkia kolmea vaikutustapaa hyödyntää rinnakkain. Mikään niistä ei ole vaihdettavissa toiseen.

¹⁵ Hemánus ym. 1987.

¹⁶ Piispa 1999.

Mikäli todella halutaan saada aikaan muutoksia sekä yksilöiden käyttäytymisessä että kulttuurissa, täytyy käyttää rinnakkain kaikkia kolmea vaikutustapaa: kasvatusta, kontrollia ja valistusta. Mikään niistä ei ole vaihdettavissa toiseen.

VAIKUTTAVUUDEN JA VAIKUTUSTEN MITTAAMISEN SIETÄMÄTÖN TUSKA

Nykyajan megatrendi on arvioida erilaisten päihdehankkeiden vaikuttavuutta. Näihin mittauksiin liittyy kuitenkin useita pulmia. Niistä vakavin lienee ajatus siitä, että pitkän aikavälin *vaikuttavuus* olisi heti erilaisten interventoiden jälkeen mitattavissa – tai että sellaista yleensä olisi. Lyhytaikainen *vaikutus* sekoitetaan *vaikuttavuuteen*. Yksittäisiä valistushankkeita voidaan arvioida ainoastaan niiden välittömien vaikutusten, ei vuosikymmeniksi tarkoitettun vaikuttavuuden kautta. Voidaan esimerkiksi yrittää mitata, herättikö päihdeinterventio keskustelua, käytiinkö mediakampanjasta debattia Internetin keskustelupalstoilla, kirjoittivatko lehdet hankkeesta ja muita vastaavia välittömiä reaktioita. Sen sijaan ei voida mitenkään mitata tänään, miten eilinen päihdevalistusisku kouluun vaikuttaa ihmisten käyttäytymiseen viiden tai kymmenen vuoden kuluttua, tulevaisuudessa.

Vaikuttavuus, välittömät vaikutukset ja kulttuurinen muutos tuntuvat menevän pahasti sekaisin päihdetyön kentällä ja tutkimuksessa. Hyvin usein arvioinneissa mitataan vääriä asioita tai etsitään sellaisia muutoksia, joihin kyseisellä ehkäisytoimella ei edes pyritä. Matti Piispa¹⁷ kirjoittaa seuraavasti: ”valistuksen vaikutuksettomuus on näköharha, joka johtuu siitä, että valistuksen tavoitteet on asetettu väärin, epärealistisesti, ja vaikutuksia etsitään väärästä suunnasta”.

Edellä esitettyjen kolmen vaikuttamisväylän mittaamiseen on omat yksilölliset työkalunsa. Sisäisen ja kulttuurisen vaikuttamisen onnistumista – vaikuttavuutta – ei voida mitata nopeilla ennen–jälkeen-asetelmilla, sillä kyseessä ovat hyvin pitkäkestoiset prosessit. Niiden tuottamat muutokset voidaan havaita vasta jälkikäteen, menneisyydessä toteutettuja toimia tarkastelemalla. Muutokset tietovarannossa ovat mitattavissa vain välillisesti – esimerkiksi seuraamalla, muuttuuko ihmisten suhtautuminen humalaan vaikkapa kymmenen vuoden ajanjaksolla. Silloinkin on vaikea osoittaa, mistä mahdollinen muutos on todella johtunut. Ongelma muistuttaa asetelmaa, jossa pyritään mittaamaan, onko kasvatusta onnistunut. Ainoa järkevästi mitattavissa oleva sisäisen vaikuttamisen elementti onkin riskitieto. Erilaisin kyselyin voidaan selvittää sitä, kuinka paljon ihmiset tietävät päihderiskeistä ja -haitoista. Tämä ei ikävä kyllä heijastu sellaisenaan asenteisiin, käyttäytymisestä puhumattakaan.

Laajoissa kansainvälisissä meta-analyyseissa¹⁸ päädytään lähes poikkeuksetta siihen, että valistuksen tehosta ei ole tieteellistä näyttöä. Tähän vaikuttaa usea tekijä. Eräs ilmeinen han-

¹⁷ Piispa 1999, 8.

¹⁸ Mm. Babor ym. 2010a.

kaluus on englannin kielen termin ”*drug education*” ja suomalaisen nimityksen ”ehkäisevä päihdetyö” hyvin erilainen merkityssisältö. Molemmat ovat epämääräisiä käsitteitä, joiden piiriin lasketaan kuuluvaksi milloin mikäkin päihde-ehkäisyn muoto. Ongelmana on myös se, että meta-analyyseihin valikoituu ainoastaan sellainen tutkimus, jossa pystytään tilastotieteen menetelmin osoittamaan syy–seuraus-suhde. Kuten jo edellä kuvattiin, ei monimutkaisia ja laadullisia syy–seuraus-suhteita yksinkertaisesti voida tavoittaa kuin hyvin harvoin määrällisen tutkimuksen keinoin.

Kymmenen vuoden kuluttua yksittäisestä päihdekampanjasta tehty kysely ei kerro, miten kyseinen kampanja vaikutti yksilöön, varsinkin kun erittäin harva edes muistaa koko kampanjan. Se on yhtä hyvin voinut vaikuttaa merkittävästi tai ei lainkaan. Yksilön ja kulttuurin tasolla yksittäinen kampanja on voinut käynnistää välittömiä prosesseja, jotka ovat lukuisten myöhempien kokemusten kautta kasaantuneet esimerkiksi päihdeettömäksi elämäntavaksi. Selkeää prosessin alkupistettä ei kuitenkaan voida näyttää tai löytää, eikä sellaista välttämättä ole edes olemassa.

Kuten edellä on esitetty, ei yksittäinen kampanja tai valistusisku voi aikaansaada yksinään pitkäaikaista muutosta. Tätä eivät vaikuta tietävän edes monet erilaisten hankkeiden toteuttajat. Useista hankkeista tehdyt arvioinnit pullistelevat kertomuksia vaikuttavuudesta, vaikka se on sekä väärä tavoite että mittaamiskelvoton muuttuja. Välittömiä vaikutuksia voidaan mitata ja toivoa niiden kietoutuvan osaksi sitä laajempaa muutosvyöhykettä, joita rinnakkaiset päihde-ehkäisyn toimet tuottavat.¹⁹ Mitattavuuden ongelmana on kuitenkin väistämättä se, että maailma muuttuu nopeasti ja kaikkien yksilöön vaikuttavien tekijöiden joukosta on useimmiten mahdotonta poimia yksittäisen kertaviestin merkitystä.

Ulkoisen vaikuttamisen mittaaminen sen sijaan on selvästi helpompaa. Esimerkiksi alkoholiverotuksen vaikutus alkoholin kokonaiskulutukseen voidaan mitata suhteellisen tarkasti. Sama koskee muitakin ulkoisen vaikuttamisen keinoja. Lienee perusteltua kysyä, nähdäänkö meta-analyyseissa ulkoinen vaikuttaminen kaikkein tehokkaimpana välineenä siksi, että sen mittaaminen on mahdollista ja helppoa?²⁰ Tarkasteltaessa vaikuttamisen eri keinoja syntyy vaikutelma, että erityisesti sisäisen vaikuttamisen ja kulttuurisen vaikuttamisen ymmärtäminen on pahasti vajavaista. Seurauksena on ollut arviointitutkimusten tsunami, jolla pyritään eri tavoin vakuuttamaan lukijat sellaisesta muutoksesta, jota erilaiset hankkeet eivät edes teoriassa voi saada aikaan.

TUTKIMUKSEN PAIKKA

Suomessa kaivataan kipeästi laajaa akateemista tutkimushanketta, jossa paneudutaan sisäisen ja kulttuurisen vaikuttamisen tilaan, keinoihin, arviointiin ja niiden mahdollisuuksiin. Tutkimushankkeessa tulisi yhdistää yhteiskuntatieteiden eri alojen osaaminen. Siihen tarvitaan niin sosiologian kuin joukkoviestinnän ja päihdetyön osaajia. Ainoa käytössä oleva vakavasti otettava tutkimushanke toteutettiin 1980-luvulla.²¹ Siinä joukko suomalaisia tutkijoita kehitti niin kutsutun virittävän valistuksen teorian. Hankkeen tutkijat ovat jälkeenpäin toistuvasti haikailleet tuolloin tehdyn työn ”loppuun” saattamista ja ennen kaikkea käytännön sovellettavuuden tutkimista.

¹⁹ Ks. Piispa 2008.

²⁰ Rönkä 2011.

²¹ Mm. Pertti Hemánus, Juha Partanen, Matti Piispa & Matti Virtanen.

Virittävä valitus on ennen kaikkea teoria, jolle ei sellaisenaan edes pyritty luomaan suoria käytännön sovelluksia. Teoriana se on kuitenkin poikkeuksellisen ansiokas ja tarjoaa jatko-tutkimukselle erinomaisen lähtökohdan.

Seuraava askel on lähentää teoriaa ja käytäntöä: millaisia keinoja päihde-ehkäisyssä käytetään, mihin ne vaikuttavat, miten ne vaikuttavat ja miten vaikutuksia voisi mitata.

Yhteiskunta on muuttunut merkittävästi 1980-luvulta ja tämä koskee erityisesti mediaympäristöä. Virittävän valituksen teoria luotiin aikana ennen Internetiä, sosiaalista mediaa ja koko tiedon valtatieajattelua. Tutkimustiedon puuttuessa tunnetaan erittäin huonosti uuden mediaympäristön luomat mahdollisuudet esimerkiksi kulttuurisen muutoksen aikaansaamiseksi.

Oman ongelmansa aiheuttaa myös laadullisen alkoholitutkimuksen vähäisyys. Suomessa ei ole juuri tutkittu esimerkiksi alkoholin käytön sosiaalista sääntelyä nuorten juomiskonteksteissa.²² Muutoinkin käsitykset alkoholin kulttuurisesta paikasta nuorten elämässä tuntuvat tutkimustiedon sijaan perustuvan kämmentuntumaan.²³ Pyritään vaikuttamaan nuorten alkoholin käyttöön, mutta ei itse asiassa tunneta sen mekanismeja ja merkityksiä. Niinpä mitataan aikuisten ”arvauksiin” pohjaavien ehkäisytoimien vaikutuksia tai vaikuttavuutta, ja vieläpä usein väärillä mittareilla.

Hieman kärjistäen voidaan sanoa, että tutkimustiedon puuttuessa päihde-ehkäisyssä haahuillaan hyvin useasti ymmärryksen sijaan onnen ja moraalin voimalla. Tämä kertoo paljon valituksen nykytilasta. Vielä huolestuttavampaa on se, että haahuilun tehoon uskotaan sokeasti, vaikka edes sen kulttuurin perusmekanismeja ei ymmärretä. Näin toimimalla hukataan valtavasti resursseja, joita voitaisiin käyttää realistisin tavoittein tehtyyn päihde-ehkäisyyn.

²² Hoikkala 2008.

²³ Salasuo & Tigerstedt 2007.

2 Päihdekasvatus, ehkäisevä päihdetyö ja koulu

Markku Soikkeli

Aivan kuten valistus on aina vain yksi menetelmä päihdehaittojen vähentämiskeinojen joukossa, myös päihdeopetus ja -kasvatus muodostavat vain osan kaikesta siitä, mitä kouluympäristössä tehdään oppilaiden hyvinvoinnin ja terveyden hyväksi ja päihdehaittojen torjumiseksi. Koulun *ehkäisevä ja korjaava päihdetyö* on pelkkää opetusta ja kasvatusta laajempi asia.

Koululaisen turvaverkko

Kuva: Tommi Tossavainen²⁴

Koulun ehkäisevää päihdetyötä on kaikki koulutyön ja -ympäristön kehittäminen paremmin päihteiltä ja päihdehaitoilta suojaavaksi. Koulu on näin ymmärrettyä keskeinen osa kasvavan nuoren turvaverkkoa, joka yhdessä toimien koettaa turvata hänelle parhaat mahdolliset elämän eväät. Päihde-ehkäisy, kuten muidenkaan terveydellisten ja sosiaalisten ongelmien ehkäisy, ei ole erityinen projekti, vaan se kuuluu koulun tapaan toimia ja olla olemassa. Koulu taas on osa paikallista ehkäisevän päihdetyön verkostoa, jossa hiotaan yhteistyötä viranomaisten ja kansalaisten kanssa päihdeongelmien tunnistamisessa, niihin reagoinnissa ja hoitoonohjauksessa. Koulun ehkäisevä päihdetyö koostuu muun muassa:

- terveen kasvun ja kehityksen tukemisesta
- terveen ja turvallisen oppimisympäristön edistämisestä
- päihdeopetuksesta ja -kasvatuksesta: koulun päihdeiden ehkäisyä koskevasta opetussuunnitelmasta ja päihdepelissäännöistä
- hyvästä yhteistyöstä kotien kanssa
- opetuksen tuesta, joka auttaa pysymään koulussa ja pärjäämään siellä
- oppilashuollon moniammatillisesta yhteistyöstä, kouluterveydenhuollon tuesta ja terveystarkastuksista

²⁴ Havio ym. 2009

- suunnitellusta ja opetellusta oikeanlaisesta ja oikea-aikaisesta puuttumisesta päihteiden käyttöön
- yhteistyöstä päihdepalvelujen kanssa sekä
- yhteistyöstä muiden paikalliseen ehkäisevän päihdetyön verkostoon kuuluvien ammatti- ja kansalaistoimijoiden kanssa
- vapaa-ajan toiminnasta.²⁵

PÄIHDEOPETUS JA -VALISTUS KOULUSSA

Tieto ja ymmärrys ovat välttämätön, mutta eivät alkuunkaan riittävä varuste elämään, jota päihheet eivät pääse vahingoittamaan. Suomessa päihdekasvatus sisältyy terveystiedon opetukseen. Päihdetietoa ja -keskustelua on luonnollisesti myös muiden oppiaineiden opetuksessa. Päihdekasvatuksessa koulut turvautuvat usein myös ulkopuolisten kumppaneiden apuun – yhdistysten, yritysten tai viranomaisten. Näiden osuus voi vaihdella yksittäisistä oppitunneista tai tapahtumista yhteisiin, pitkäaikaisiin hankkeisiin. Laajalti ovat käytössä erityiset valistusiskut ja teemapäivät.

Päihdeopetus voidaan järjestää koulussa usein eri tavoin:

- Koulu vastaa siitä itsenäisesti opetuksen ja oppilashuollon moniammatillisen yhteistyön avulla.
- Koulu täydentää omaa tarjontaansa ulkopuolisten palveluntarjoajien ja asiantuntijoiden kertaluontoisilla luennoilla tai tapahtumilla.
- Koulu toteuttaa päihdeopetuksen pitkäaikaisessa yhteistyössä ulkopuolisen palveluntarjoajan kanssa. Tällä on kehiteltyä erityinen päihdekasvatusohjelma, jota opetukseen sovelletaan.

Suomessa ei seurata säännöllisesti terveys- eikä päihdeaiheisten tapahtumien järjestämistä opetussuunnitelmien ja oppituntien ulkopuolella, mutta se on varsin yleistä. Vuonna 2008 kaksi kolmasosaa yläkouluista järjesti terveysaiheisia teemapäiviä ja useampi kuin joka kymmenes teemaviikkoja.²⁶ Kymmenet yhdistykset ja muut yhteenliittymät tarjoavat tällaisia palveluja. Terveystieto-oppiaineen myötä osa on räätälöinyt tarjontansa nimenomaan terveystiedon opetussuunnitelman mukaiseksi, jotta koulut voisivat ottaa palvelut käyttöön sellaisinaan; osa kehittää ylimääräisiä ohjelmanumeroita teemapäiviin ja muihin valistustapahtumiin; osa tarjoaa aineistopaketteja oppituntien ja mahdollisesti vanhempainiltojen pitämiseksi opettajien omin voimin, mihin usein liittyy opettajien perehdytys; osa tarjoaa valmiita päihdeoppitunteja, teemapäiviä ja vanhempainiltoja.

Joitakin esimerkkejä teematuntien ja -päivien ohjelmatarjonnasta: elämysreitit eli päihdeputket ovat rakennelmia, joiden läpi kulkiessaan oppilaat kohtaavat tietoisuuksia ja erilaisia, luonteeltaan elämyksellisiä havaintoesityksiä. Muita ovat kiertävät, niin sanotut päihdebussit, lyhytelokuvat ja videot, pienimuotoiset teatteriesitykset, draama- ja tarinamenetelmät, sarjakuvat, pelit ja kilpailut sekä luokassa tehdyt nopeat mielipidemittaukset.

²⁵ Mt.

²⁶ Aira 2010, 114.

KOULUN PÄIHDEKASVATUKSEN SUOMALAINEN JA EUROOPPALAINEN MALLI

Tapamme opettaa terveystietoa omana itsenäisenä oppiaineena on melko tuore linjaus ja edelleen kansainvälisesti lähes ainutlaatuinen terveyden edistämisen innovaatio. Euroopassa terveystieto on oppiaineena Suomen lisäksi vain Irlannissa ja Isossa-Britanniassa. Valtaosassa Eurooppaa suositetaan ulkopuolisten kouluihin tuottamia päihde-ehkäisyohjelmia. Siksi myös koulujen päihdekasvatusta kehitetään ja ohjataan Euroopan mitassa noita ohjelmia painottaen: tutkimuksen ja arvioinnin avulla niistä halutaan tehdä yhä parempia, ja tilaajia opastetaan valitsemaan laadukkaimpia niistä. Suomessa turvaudumme enemmän koulun omiin voimavaroihin ja osaamiseen ja olemme siksi tavallaan sivussa kansainvälisestä valtavrasta. Onko tämä hyvä vai huono asia?

Suomalaisten terveystiedon opettajien kelpoisuusvaatimukset ovat ainutlaatuisia. Meillä heiltä vaaditaan siirtymäkauden jälkeen, vuoden 2012 syksystä lähtien, terveystiedon aineenopettajan kelpoisuus. Useissa muissa maissa terveysopetusta antavien opettajien koulutus on suppeaa. Tuoreen kyselytutkimuksen mukaan Suomessa sekä opettajat että oppilaat ovat oppiaineeseen hyvin motivoituneita. Oppiaineesta on haluttu toiminnallista ja oppilaita osallistavaa, ja tässä on onnistuttu: opettajien ja oppilaiden mielestä terveystiedon oppitunneilla keskustellaan paljon, ja suuri osa oppilaista keskustelee tuntien aiheista kavereidensa ja vanhempiensa kanssa.²⁷

Suurimmassa osassa Eurooppaa pidetään koulun omaa osaamista ja voimavaroja kuitenkin riittämättöminä ja vaaditaan erityisiä, ulkopuolelta tuotuja ohjelmia. Esimerkiksi EU:n huume seurantakeskus EMCDDA suosittelee tällaisia päihdekasvatusohjelmia EU:n jäsenmaille ja panee paljon voimavaroja niiden kehittämiseen ja tutkimiseen. EMCDDA tiivistää omat laatusuosituksensa seuraaviin käsitteisiin: ”*Standardised Programs*”, ”*Programme-based interventions*” ja ”*Protocol-delivered prevention*”.²⁸ Näiden käyttöä perustellaan seuraavilla argumenteilla:

- Ehkäisyohjelma on teoriapohjainen: on olemassa tutkimustietoon perustuva selitys sille, miksi sen väitetään toimivan.
- Vain riittävä intensiivisyys, kesto ja toisto on tehokasta. Kertaluonteinen tietoisuus synnyttää kuulijassa korkeintaan ohimeneviä vaikutuksia.
- Opetusmenetelmän on oltava vaikuttavaksi osoitettu.
- Opettajien on oltava asiantuntevia, motivoituneita sekä sovellettavaan menetelmään koulutettuja.
- Vuorovaikutteinen ja keskusteleva opetus on tehokkaampaa kuin yhdensuuntainen luennointi.
- Ohjelma toteutetaan kaikkialla samalla tavalla. Tämän varmistavat tarkka toimintasuunnitelma, ohjelmaa toteuttavien opettajien koulutus ja yhtenäiset aineistot.

EMCDDA:n kehitys- ja valistustyön sisäänrakennettu vastustaja on ad hoc -valistus. Sitä on tyypillisesti yksittäisen, ulkopuolisen toteuttaman massaluennon, oppitunnin, teemapäivän, joka kertaalleen tuodaan kouluun voidaan katsoa valistustehtävä kuitatuksi. Ad hoc -valistusta voi olla esimerkiksi lääkärin tai poliisin vierailu, huumeaiheinen näytelmä tai lavastettu elämysreitti, niin sanottu päihdeputki.

²⁷ Aira 2010, 110.

²⁸ Burkhart 2008.

Ad hoc -valistusta voi olla esimerkiksi lääkärin tai poliisin vierailu, huumeaiheinen näytelmä tai lavastettu elämysreitti, niin sanottu päihdeputki. Entiset huumeidenkäyttäjät ja toipuneet alkoholistit ovat yleinen, mutta kiistelty joukko tällaisten palvelujen tarjoajia.

Entiset huumeidenkäyttäjät ja toipuneet alkoholistit ovat yleinen, mutta kiistelty joukko tällaisten palvelujen tarjoajia. On myös tapauksia, joissa uskonnolliset tai näennäisuskonnolliset ryhmät, esimerkiksi skientologit, ovat lähteneet kouluihin levittämään omaa sanomaansa päihdekasvatuksen kaavussa.

Ad hoc -hankkeiden tehoon ei ole EMCDDA:n mukaan syytä luottaa, koska:

- määrältään ja kestoaltaan ne ovat riittämättömiä
- ne eivät yleensä perustu tutkittuun menetelmään eivätkä teoriaan
- niiden tarjoajilta puuttuu usein taito ja koulutus ja
- ne saattavat tarjota huonolaatuista ja väärää tietoa.

Suomalaisesta näkökulmasta EMCDDA:n joko tai -näkökulma näyttää kapealta. Ei ulkoa tuotujen kasvatusohjelmien vaihtoehto ole satunnaiset vierailijat vaihtelevan tasoisine anepteineen, vaan pätevä kouluopetus. Lisäksi voi panna merkille, että vaikka kansainvälisessä kielenkäytössä puhutaan ”ehkäisyohjelmista”, ne harvoin ulottuvat muualle kuin opetukseen. Kuitenkin opetus on vain osa ehkäisevää päihdetyötä: vähintään yhtä tärkeitä ovat oppilashuollon palvelut, yhteistyö kotien kanssa ja koko kouluympäristön muokkaaminen yhä turvallisemmaksi ja paremmin nuorten kasvamista tukevaksi – ”hyvä koulunpito”, kuten opetushallituksen Heidi Peltonen kiteyttää. Tulee erottaa toisistaan yhtäältä yleinen päihde-ehkäisy opetuksessa ja siihen liittyvä perusosaaminen ja toisaalta oppilashuolto ja siihen liittyvä yhteistyö, jossa pyritään tunnistamaan varhain riskit ja käyttö ja puuttumaan päihdeiden käyttöön.

EMCDDA:n kritiikkiin voi vastata tarkastelemalla, miten koulu ja sen päihdekasvatus, terveystiedon ja muiden oppiaineiden osana, pystyy toteuttamaan edellä esitetyt laatuksiteerit:

Riittävä intensiivisyys, kesto ja toisto voidaan taata opetussuunnitelmassa, samoin asiantuntemus ja kasvatustieteiden pätevyys.

Ulkopuolista ja opetustoimen omaa ehkäisevää ja korjaavaa päihdetyön asiantuntemusta ja menetelmäosaamista voidaan hyödyntää jo opetuksen suunnitteluvaiheissa.

Terveysopetuksen erikoistuneet, päihdekasvatukseen erikseen täydennyskoulutetut opettajat ovat käytettävissä. Mikä takaa paremmin opetuksen yhdenmukaisuuden ja laadun kuin tämä?

Laadukas pedagogiikka on osa opettajien ammattitaitoa, ja opetusta voi kehittää kaiken tutkimus- ja arviointitiedon pohjalta edelleen, myös sen tiedon pohjalta, jota saadaan näitä ohjelmia arvioitaessa.

Vuorovaikutteisuuden ollessa tutkimustenkin mukaan erityisen tärkeää, on hyvä palauttaa mieleen edellä kuvattu arviointitulos: tunneilla keskustellaan paljon. Menetelmätieto näyttäisi ainakin niiltä osin olevan opettajilla hallussa.

PÄIHDEKASVATUS JA HYVÄ KASVATUS: YMPÄRI KÄYDÄÄN, YHTEEN TULLAAN

Eurooppalaisten ja amerikkalaisten päihdekasvatusohjelmien tutkiminen ja arviointi tuo näkyviin paradoksin: päihdeohjelmien menetelmät ovat kehittyneet – suurelta osin kriittisen tutkimuksen ja arvioinnin ansiosta – elämäntaitojen opettamisen suuntaan, eli suuntaus on sama kuin meillä.

Varhaisimmat yritykset kääntää kouluikäiset päihteitä vastaan perustuivat pelotteluun ja joskus sokkiefekteihin. Tämä oli paitsi tehotonta myös eettisesti kyseenalaista. Seuraavaksi menttiin toiseen ääripäähän: jaettiin asiantietoa päihteistä neutraaliin tyyliin. Kasvatuksellisesti ja eettisesti tämä oli parempi menetelmä, mutta ei senkään havaittu vaikuttavan. Seuraavassa vaiheessa keskityttiin vaikuttamaan nuorten päihteiden käytön oletettuihin taustatekijöihin ja syihin. Alettiin puhua päihteiden käytöltä suojaavien tekijöiden vahvistamisesta ja sille altistaviin tekijöihin puuttumisesta. Näitä tekijöitä löydetään ihmisestä itsestään, hänen kasvuoloistaan ja elinympäristöstään. Opetettiin muun muassa taitoa kieltäytyä tarjotuista päihteistä ja pyrittiin vahvistamaan erilaisia taitoja, kykyjä ja ominaisuuksia. Päihteistä puhuminen oli jäänyt sivuosaan. Parhaita tuloksia alkoi antaa lähestymistapa, jota kutsuttiin elämäntaito-opetuksiksi (*Life Skills*).

Tämä on paradoksi: mitä muutakaan koulutyön on määrä kehittää kuin elämäntaitoja? Lapsesta asti saamme kuulla, ettemme opiskele koulua vaan elämää varten. Päihdeohjelmat ovat tehneet kehityksessään täyden ympyrän, ja joudumme nyt kyseenalaistamaan niiden tarpeellisuuden kokonaan. Jos koulu täyttää kasvatuksellisen tehtävänsä hyvin, se varustaa nuoret kaikilla niillä elämäntaidoilla, jotka suojelevat heitä parhaiten päihteidenkin haitoilta. Hyvä opetus ja hyvä koulunpito – siinä se on.

Jos koulu täyttää kasvatustehtävänsä hyvin, se varustaa nuoret elämäntaidoilla, jotka suojelevat heitä päihteiden haitoilta. Hyvä opetus ja hyvä koulunpito – siinä se on.

Ei kuitenkaan voi väittää, että juuri näin koulu aina toimii. Opetuksen sisältö ja päämäärät ovat viime kädessä poliittinen kysymys. Kouluopetuksen sisältöön kohdistuvat vaatimukset

voidaan jakaa karkeasti kahteen päätyyppiin: kasvatus persoonan kasvun tukemisena ja kouluopetus työvoiman tuottajana. Nämä taustaodotukset ovat aina läsnä, vaikkeivät läheskään aina selvästi ilmaistuina, kun väännetään kättä eri oppiaineiden asemasta. Kasvatuksellinen näkemys painottaa kriittisen ajattelun oppimista, yleissivistystä, kulttuurin omaksumista ja taitoaineita, jotka kaikki voidaan työvoiman tuottamisen näkökulmasta leimata toisarvoisiksi. Kasvatuksellisesta näkökulmasta ne ovat elämästä selviytymisen ja siihen tarvittavien kykyjen paras tae.

Julkisuudessa on ollut ristivetoa ainakin 1970-luvulta lähtien siitä, missä määrin koulun tehtävä ylipäänsä on opetuksen lisäksi kasvattaa ja hoivata oppilaita. Tähän voi todeta, että kasvatuksellinen opetus on omiaan ehkäisemään niitä ongelmia, joilla koulu tuntee kuormittuvansa. Onhan kasvatusvastuu myös linjattu koululle kuuluvaksi opetuksen yleisissä tavoitteissa, koululaeissa ja opetussuunnitelman perusteissa.

SUOMALAINEN MALLI PITÄÄ PINTANSA

Kaikesta yrityksestä huolimatta on ollut vaikea esittää tutkimusnäyttöä kouluympäristössä toteutettujen päihdekasvatusohjelmien vaikuttavuudesta. Esimerkiksi tuoreessa tutkimuskatsauksessa²⁹ todetaan näistä ohjelmista tylästi: näyttöä vaikuttavuudesta ei ole, kustannusvaikuttavuus on olematon, koska ohjelmat ovat lisäksi kalliita, eikä ainoatakaan hyvää käytäntöä ole esittää. Life Skills -, Dare- ja muiden kouluohjelmien saamia myönteisiä tulosarviointeja arvostellaan usein puolueellisesta raportoinnista ja menetelmien heikkouksista.³⁰ Niin oikein kuin onkin vaatii laadukasta pitkäjänteistä päihdekasvatusta satunnaisten valistusiskujen sijaan, jää osoittamatta, ettei koulu pysty siihen itse normaalin toimintansa puitteissa ja että siksi tarvittaisiin erityisiä päihdeohjelmia.

Kouluohjelmien puolustajille jää yksi valtti, johon suomalainen malli ei helposti pysty vastaamaan. Meidän tapamme merkitsee pysyviä, koko elinympäristön käsittäviä rakenteita ja toimintatapoja, eikä sen tehoa siksi voi tutkia enempää ennen–jälkeen-asetelmalla kuin koeryhmä–vertailuryhmä-asetelmallakaan. Sen pätevyyttä voi kyllä puolustaa sillä, että tilanne ja kehitys nuorten päihteiden käytön ja ongelmien osalta ei pohjoismaissa ole ainakaan huonompi kuin toisenlaista politiikkaa noudattavissa maissa. Yhdessä muiden perustelujen kanssa tämäkin voi olla peruste asettaa suomalainen ehkäisymalli etusijalle.

Suomessa hallinto on hyvin hajautettu ja päätösvaltaa on viety paikallistasolle. Koulujen osalta se merkitsee sitä, että vain opetuksen tavoitteet ja keskeiset sisällöt on asetettu ylhäältä, ja koulut itse päättävät, miten ne saavuttavat. Niinpä käytännössä usein rehtori päättää, millaisia päihdeohjelmia kouluun tilataan. Emme siksi tiedä niiden käytön laajuudesta paljoakaan. Kun sitten raportoimme Suomen koulujen tilanteesta näiden vähien tietojemme perusteella Euroopan huumeseurantakeskukselle, se pääättelee, ettei meillä tehdä asian eteen juuri mitään tai korkeintaan annetaan huonolaatuista ad hoc -valistusta. Suomalainen päihteiden ehkäisyn malli, joka perustuu pohjoismaille ominaiseen ajatukseen universaaleista, yhdenvertaisista palveluista, ei sovellu yleiseurooppalaiseen yksipuoliseen kaavaan, mikä vaikeuttaa myös maiden välillä tehtävää luotettavaa vertailua.

²⁹ Babor ym. 2010c.

³⁰ Brown & Kreft 1998.

Käytännössä opetussuunnitelmaan sisällytetyt terveysosaamista koskevan opetuksen sekä oppilashuollon toiminnan tavoitteet tarkoittavat Suomessa ”kansallista ohjelmaa”, joka varmistaa sen, että kaikilla lapsilla ja nuorilla on koulusta tai paikkakunnasta riippumatta mahdollisuus saada yhdenvertaista, terveyttä koskevaa opetusta sekä tukea kasvuun ja kehitykseen. Opetussuunnitelmat takaavat laadultaan ja laajuudeltaan hyvin vertailukelpoisen päihdekasvatuksen verrattuna erityisiin, usein ulkopuolisten tuottamiin päihdeohjelmiin, -tunteihin ja -tapahtumiin. Ulkopuolisia palveluja voidaan käyttää täydentämään ja elävöittämään opetusta, mutta mitään korvaamatonta antia niillä ei nähdä olevan. Mutta jos ne ovat kiinnostavia ja kasvatuksellisesti laadukkaita, ne voivat olla hyödyllinen lisä koulun tarjontaan.

Erityisesti huumeaiheen osalta on ymmärrettävää, että halutaan turvautua ulkopuoliseen apuun jopa niin pitkälle, että ulkopuolinen käytännössä vastaa koulun päihdeopetuksesta. Opettajat kokevat helposti, etteivät tiedä aiheesta tarpeeksi, varsinkin kun oppilaiden joukossa tuntuu olevan paljon tietäviä ja aiheesta mielellään väitteleviä. Tämän luvun keskeinen viesti rehtoreille, opettajille ja kouluyhteisön jäsenille on kuitenkin se, ettei päihdekasvatusta tarvitse pelätä. Koululla on tarvittava perusosaaminen, eikä asia poikkea olennaisesti koulun muista opetus- ja kasvatustehtävistä. Jos oma osaaminen kuitenkin epäilyttää, on parempi kehittää sitä kuin ulkoistaa vastuu. Yhteistyö ulkopuolisten palveluntarjoajien kanssa voi täydentää muttei korvata koulun omaa panosta. Asian tulee olla viime kädessä koulun itsensä hallussa. Yhteistyön tulee siksi myös olla sellaista, että se kehittää koulun omaa kykyä antaa päihdekasvatusta ja käsitellä päihdekysymyksiä eikä pyri korvaamaan sitä.

3 Tupakkavalistusta 2000-luvulla

Artikkeli kiinnittyy Anne Puurosen laajempaan tutkimukseen Nikotiinin taju – Laadullinen tutkimus nuorten tupakoimattomuuden edistämisestä. Tutkimus ilmestyy Nuorisotutkimusverkoston julkaisusarjassa keväällä 2012.

Anne Puuronen

Tupakkavalistuksen sisällön ja käytännön kehittyminen viimeisten kymmenen vuoden aikana vaikuttaa dynaamiselta. Nuorten tupakkavalistusta määrittävänä piirteenä 2000-luvulla voidaan nähdä nuorille suunnatut viestintäkampanjat. Konkreettisin askel on ollut tupakkavalistuksen vieminen Internetiin, radioaalloille ja televisioon laajojen viestintäkampanjoiden ja nettivieroituspalveluiden muodossa. Tällaisia ovat esimerkiksi nuorille suunnattu Fressis.fi-sivusto (entinen Happi-sivusto) ja laajemmin koko väestölle suunnattu Stumppi-sivusto sekä maksuton tupakkaneuvontapuhelin Stumppi, joka aloitti toimintansa vuonna 2002.

Toinen painotus nuorten tupakkavalistuksessa on koulujen tupakoimattomuuskilpailuissa. Koulu- ja yhteisöpohjaisten tupakka- ja päihde-ehkäisyohjelmien käytännön toteuttamisesta on vastannut varsin pitkälle suomalainen järjestökenttä yhdessä koulujen kanssa. Myös perinteisempi valistaja–valistettava-malli, ja sen yhteydessä julisteet, kuvat, konkreettiset tervapurkit ja tupakansavulla imeytetyt t-paidat, on säilynyt nuorten tupakkavalistuksen muotona.

Internet on tuonut mukaan uudenlaisen mediakentän, joka helpottaa nuorten tavoittamista. Se tarjoaa apuvälineitä myös perinteisempään ja kasvotusten tapahtuvaan valistukseen. Esimerkiksi tupakointia käsittelevä verkkosivusto Työkalupakki.net³¹ tarjoaa tietoa tupakasta ja ideoita tupakointi-aiheen käsittelyyn entistä monipuolisemmin. Työkalupakki sisältää nyt omat sivustonsa alakoulujen, yläkoulujen ja uutena myös ammatillisten oppilaitosten opettajille.³¹

Nuorten tupakkavalistuksessa on 2000-luvun aikana aiempaa selvemmin huomattu kontekstin ja ajoituksen osuus valistussanomien välittämisessä. Nuorille suunnatut viestintäkampanjat ovat onnistuneet pääsääntöisesti hyvin löytämään *tilanteita ja paikkoja*, joissa nykyajan nuoren elämässä tapahtuu kohtaamisia oman terveyden ja hyvinvoinnin kanssa. Siten ne ainakin potentiaalisesti voivat avautua myös nuorisolähtöisinä ja nuorisokeskeisesti jäsentyvän päihdevalituksen paikkoina.

Tässä artikkelissa tarkastelen nuorten tupakkavalistuksen sisältöjen ja käytäntöjen kehittymistä viimeisten kymmenen vuoden aikana. Tapausesimerkin kautta kysyn, minkälaisin kampanjallisin keinoin, sanomin ja keskustelunaloituksin nuorta kutsutaan (*viritetään*) miettimään tupakoimattomuutta ja tupakoimista ja minkälaisen teemojen ja mielipiteiden julkisen esittämisen kautta nuorten tupakoimattomuuskulttuuria edistetään? Tarkastelen siis valistusta, jonka tavoitteena on kulttuurinen vaikuttaminen (valistuksen muodoista ks. Salasuo tässä teoksessa).

Tarkastelun taustapontimena on nähdä valistus *virittävänä*. Virittävyydellä valistuksen eräänlaisena arvopäämääränä tarkoitetaan valistuksen mahdollisuutta synnyttää julkista keskustelua halutusta aiheesta. Tarkastelen virittävän valistuksen yhteiskunnallista ja yhteisöllistä ajattelua ja keskustelua stimuloivaa vaikutusta seuraavassa yhteisöllisen tason sijaan yksilötasolla.³² Tapausesimerkinä on Suomen Syöpäyhdistyksen 2000-luvun

³¹ Työkalupakki-verkkosivusto.

³² Virittävyyden yhteisöllisen idean ja yksilötason yhdistämisestä ks. Virtanen 1986, 1987; Piispa & Kirsi 1989; Piispa 1998.

jälkipuoliskolla toteuttama Fressis-viestintäkampanja. Kampanjan sivut löytyvät netistä osoitteesta Fressis.fi.

VAPAA-AJAN JA HARRASTUSTEN MAAILMA VALISTUKSEN KÄYTÖSSÄ

Fressis-kampanjan taustatyönä on tutkittu erityisesti ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelevien nuorten naisten ja miesten tupakoinnin eri osakulttuureita.³³ Nuorten näkemysten käyttäminen kohderyhmälähtöisesti Fressis-tupakkavalistuskampanjassa näkyy siten, että nuorten miesten tupakkavalistus kiinnitetään vapaa-ajan viettoon sekä musiikin ja autoilun harrastamiseen.

Kommunikaatiota tupakkavalistuksen ja nuorten miesten välille rakennetaan esimerkiksi ”If I Smoked I would quit” -kampanjajulisteiden kautta. Julisteista osa haastaa perinteisesti savuisena pidetyn heavykulttuurin savuttomuudella. Stereotyyppisesti tupakoivana nähty heavymuusikko esitetään Jyrki 69:n kautta tupakoimattomuuteen sitoutuneena ja sitä kannattavana. Mielikuva musiikin luomisesta yritetään Fressis-valistussanomassa myös Sipe Santapukin ja rapmuusikko Kimmo Laihon, alias Elastisen mukana kiinnittää nuhjuisen ”treenikämpän” sijaan puhtaaseen huoneilmaan.³⁴ Osa Fressis-kampanjajulisteista haastaa nuorten miesten tupakkaterveysosaamista viittaamalla perinteiseen seksuaalikuvaan. Nämä Fressis-kampanjajulisteet kopioivat esitystavallisesti perinteisten tyttökalentereiden ja automainosten klassista kuvaa naisesta objektina.

Osa kampanjajulisteista kopioi perinteisten tyttökalentereiden ja automainosten kuvaa naisesta objektina. Nuorten naisten tupakkavalistus kiinnitetään ensi sijassa ulkonäköön ja kauneuteen.

Tupakkavalistukseksi julisteet paljastaa vain niiden ”If I Smoked I would quit” -kampanjaviesti.³⁵

Nuorten miesten elämäntyyliin ja alakulttuureihin sidottu Fressis-tupakkavalistuskampanjaa on Internetin lisäksi mahdollista seurata myös ”Savuttomat”-katkotunnisteiden muodossa television neloskanavalla: näissä tunnisteissa tupakkavalistussanomien välittäjinä nähdään esimerkiksi Lovexin laulaja Theon, jääkiekkoilija Tuomo Ruutu, ralliautoilija Markus Grönholm ja mallitoimiston johtaja Anne Kukkohovi.³⁶

KAUNEUSKÄSITYSTEN KÄYTTÖ VALISTUKSESSA

³³ Ks. Salomäki 2006; 2007.

³⁴ If I Smoked I would quit -julisteet.

³⁵ Mt.

³⁶ Savuttomat jatkuu-tunnisteet Nelosella.

Viimeisin, nuorille naisille suunnattu Fressis-kampanjan valistusmuoto näkyi loppukeväästä 2009 Nelosella esitetyn Huippumalli haussa -ohjelman yhteydessä. Syöpäjärjestöjen tiedotteen mukaan ohjelmaan ujutetulla tupakkateemalla haluttiin murtaa tupakkateollisuuden ylläpitämä valheellinen kuva, jossa tupakka esitetään osana muotimaailman glamouria.

Mallikokelaiden viikkotehtävänä Huippumalli haussa -ohjelmassa oli esiintyä vaatemaal-
liston esittelykuvin ja tämän lisäksi tupakoinnin vastaisissa katkotunnisteissa.³⁷ Yhdessä niistä mallikandidaatti toteaa, että ”tupakka haisee pahalle”.³⁸ Kampanjan sanoman voi nähdä tiivistävän tiedon, jonka mukaan ”Hengitys ja vaatteet haisevat, sormet ja hampaat alkavat muuttua keltaisiksi. Kynnet voivat myös muuttua kellertäviksi, sillä tupakan sisältämät kemialliset yhdisteet kulkeutuvat verenkierron kautta myös kynsiin. Pahanhajuinen hengitys johtuu tupakan aiheuttamasta pysyvästä ientulehduksesta, joka huonontaa kiinnityskudosta ja saa hampaat löystymään.”³⁹

Hoitosuosituksista⁴⁰ löytyvää tietoa, jonka mukaan tupakointi ei suinkaan vähennä painoa, ei katkotunnisteisiin ole valistusviestiksi valittu. Sen sijaan nuorten naisten tupakkavalistus kiinnitetään ensisijaisesti ulkonäköön ja kauneuteen, sen menettämiseen tupakoinnin myötä: ”tupakoijan iho on harmaampi, sillä tupakointi heikentää pintaverenkiertoa ja aineenvaihduntaa. Samasta syystä tupakoijan iho alkaa vanheta ja menettää kiinteyttään muita aiemmin. Aknen saamisen riski on tupakoitsijoilla tupakoimattomiin verrattuna kaksinkertainen. Päivittäin poltettujen savukkeiden määrä vaikuttaa niin aknen määrään iholla kuin sen vaikeuteenkin.”⁴¹

Huippumalli haussa -ohjelman valistusviesti siis on, että tupakoimattomuus ei tuota nuorelle naiselle yhtä paljon ulkonäköongelmia kuin tupakoiminen, ja keskeiset sanomat ovat sinänsä oivaltavia, tutkimustietoon perustuvia ja nuoren terveystajuun vetoavia. Kyseinen ohjelma ei silti välttämättä ole onnistunein valinta erityisesti nuorille naisille suunnatun tupakkavalistuksen esityskontekstiksi. Kauneuteen ja ulkonäköön keskittyminen on siinä viritetty tasolle, jolle pääsy on mahdollista vain hyvin rajatulle joukolle, mallin uraan panostaville nuorille naisille. Kauneus siis näyttäytyy kyseisen tupakkavalistuksen esityskontekstissa tupakoivalle nuorelle naiselle lähes ulottumattomissa olevalta ja tupakoimattomankin naisen sitä on vaikea saavuttaa.

NUORISOJULKKISTEN JA IDOLIEEN KÄYTTÖ VALISTUKSESSA

Fressis-nettisivuilla kävijän on mahdollista lukea kampanjaan kuuluvaa *Käry*-lehteä, joka yleisilmeeltään muistuttaa *7 päivää* -lehden formaattia. *Käry*-lehden tammikuun numerossa vuodelta 2009 tupakoimisesta ”käräytetään” muun muassa Bratt Pitt, Amy Winehouse ja Lily Allen. Myös poplaulaja Britney Spierin ”iho kuplii”. Jutun kautta rakentuu siltä kampanjaviestiin tupakoinnin ihon terveydelle aiheuttamista haitoista; Negative-yhtyeen laulaja Jonne Aaron puolestaan kertoo, miksi hän lopetti tupakoinnin.

Lehden ideana on kannustaa nuoria tupakoimattomuuteen kiinnostavien julkisuuden henkilöiden tupakoinnin lopettamistarinoiden ja ei-esimerkillisten tupakointitarinoiden

³⁷ Syöpäjärjestöt 2009.

³⁸ Katkotunnisteet 2009.

³⁹ THL 2009.

⁴⁰ Käypä hoito -suositus 2006.

⁴¹ THL 2009.

kautta. Toisena lähestymistapana on irvailu tupakoivien julkisuuden henkilöiden kustannuksella. Aikakauslehtiformaatin tapaan *Käry*-lehdestä löytyy myös lääkäripalsta, jonne lähetetyt kysymykset rajautuvat tupakointiin, sekä (*Käry*)horoskooppi.⁴²

Fressis-kampanja on löytänyt nuorisokulttuurisesti keskeisen osa-alueen, jonka ennakoimattomuus saattaa tuottaa odottamattomia yllätyksiä. Valtakunnallisissa tupakoimattomuuskampanjoissa nuoret ymmärretään kansanterveydellisessä mielessä ”massana”. Vaikka eroja paikannetaan laajasti perinteisiin tekijöihin, koulutustaustaan ja sukupuoleen, suhtaudutaan nuoruusväestöön varsin pitkälle monoliittina. Lähtökohta sotii todellisuutta vastaan, joka on luonteeltaan samalla kertaa yhtenäinen ja epäyhtenäinen. Yksinkertaisemmin ilmaistuna nuorisoidoli, jota toinen nuori ihanoi, ei toiselle nuorelle ole samassa mielessä merkityksellinen. Esimerkiksi terveysjärjestöjen kanta nuorisoidolien käyttöön nuorille suunnatussa tupakkaterveysvalituksessa onkin kriittinen. Tällainen valistus jää pakostakin ulkokohtaiseksi: suunnittelijan on mahdotonta sisällyttää valistusviestiinsä jokaista vastaanottajaa puhuttelevaa elementtiä.⁴³ Jos nuorisoidoleita kuitenkin käytetään tupakkaterveysvalituksessa, käytön täytyy perustua *nuorten alakulttuurien tarkkaan tuntemukseen*.

VALISTUSTA ”WANTED”-METODILLA?

Kampanjajulisteisiin tutustumisen ja -lehden lukemisen lisäksi Fressis-nettisivuilla voi myös katsoa lyhytdokumentin ”Kaksi askia, dokumenttielokuva riippuvuuden synnystä”. Siinä pohditaan, miksi nuoret alkavat polttaa tupakkaa. Dokumentin alussa kaksi tupakka-askia symboloi riippuvuuden syntymiseen riittävää savukemäärää. Ne tekevät leikkimielisen kyselyn nuorison illanviettopaikoissa siitä, kuka on Suomen tunnetuin tupakoiva idoli. Vastausten kärkeen nousee, dokumentin haastateltavan sanoja lainaten, ”heavy-Arska” eli vuoden 2007 Idols-kisan voittaja Ari Koivunen. Dokumentin edetessä käy ilmi, että Koivunen on ilmoittanut levy-yhtiönsä välityksellä kieltäytyvänsä haastattelupyynnöstä. Tiedotteen mukaan ”Ari ei halua kommentoida tupakoimistaan suuntaan tai toiseen, joten valitettavasti ehdottamasi haastattelu ei ole mahdollinen”.

Koivusen kieltäytymisestä huolimatta dokumentin jatko käsittelee kahden tupakka-askin yritystä päästä haastattelemaan Koivusta hänen tupakoimisestaan. Koivusen haastattelusta kieltäytymistä seurattaessa dokumentissa kommentoidaan idolien asemaa nuorten tupakoinnin aloittamisen kannalta.⁴⁴ Kommentointi jää dokumentissa kuitenkin ainakin osin Koivusen haastattelupyynnöstä kieltäytymistä esittävien kohtausten jalkoihin.

Dokumentissa näyttää hämärtyvän, *keitä puhe nuorista* tupakkavalistuksen kohderyhmänä kattaa. Ari Koivunen, nuorisoidolina ja julkisuuden henkilönä, on myös nuori, ja lisäksi nuori, jolla ainakin katsojalle tarjotun informaation mukaan on tupakkariippuvuus. Hän siis kuuluu samaan ryhmään, jonka tupakoinnin aloittamisesta hänet dokumentissa asetetaan kantamaan vastuuta.

⁴² Käry-lehti.

⁴³ Aarva 1991.

⁴⁴ www.fressis.fi/kampanjat/2askia/index.html.

Nuorten tupakkavalistuksen näkökulmasta on hyväksyttävää, että julkisuuden henkilönä ja nuorisoidolina Koivuselta odotetaan tupakkakielteistä esiintymistä julkisuudessa. Se että häntä rangaistaan julkisesti, kun näin ei tapahdu ja että rankaisu kohdistuu hänen riippuvuusongelmaansa yksityishenkilönä, ei sen sijaan saisi kuulua nuorten tupakkavalistukseen. Valistuksen etiikan ydin on oikeudenmukaisuus silloinkin, kun tupakoiva nuori on julkisuuden henkilö.

JOHTOPÄÄTELMÄ

Terveysvalistusta koskevilla vaikutustutkimuksissa on tutkittu yleisimmin tuloksellisuutta (ks. Salasuo ja Soikkeli tässä teoksessa). Tarkasteltavina ovat erityisesti olleet toiminnan mahdolliset positiiviset vaikutukset. Valistuksen vaikutuksina pidetään tavallisesti kampanjoiden ja valistusaineiston suosiota mitattuna huomioarvolla, viestinnän ymmärrettävyyttä ja/tai siinä välittyntä tietomäärää, asennoitumis- ja suhtautumistapojen muuttumista, viestinnän synnyttämiä erilaisia reaktioita yksilöissä ja yhteisöissä sekä käyttäytymismuutoksia ja/tai käyttäytymismuutoksen pysyvyyttä.⁴⁵

Nykyisessä informaatioyhteiskunnassa ja mediakulttuurissa tupakkavalistus ei pysty kilpailemaan ominaisimmin sille kuuluvilla kuvilla ja tiedolla. Nykyisessä nuorten tupakkavalistuksessa on kuitenkin varsin hyvin huomioitu *tapa*, jolla omaa terveyttä koskeva pääoma ja terveysosaaminen nuoruudessa karttavat: ei niinkään terveystietoa aktiivisesti ja suunnitelmallisesti etsien, vaan pikemminkin *siihen yllättäen törmäten ja sitä odottamatta löytäen*. Tupakkavalistuksessa on samaa kuin nuorten seksuaalivalistuksen nykypainotuksessa: viedään tai tuodaan nuoren terveyttä koskevaa tietoa paikkoihin ja elämäntilanteisiin, joissa valistusta koskeva asia tapahtuu. Nuoren osallistaminen toimintaan nähdään myös tupakkavalistuksen arvopäämääräksi.

Syöpäjärjestöjen tapa selvittää kampanjakohderyhmänsä nuorisokulttuurinen tausta ja kohdentaa kampanjansa esimerkiksi eri pukeutumis- ja musiikkimaun omaaville nuorille eri tavoin vaikuttaa onnistuneelta. Nuorten kiinnostusta tupakkavalistusta kohtaan pyritään ylläpitämään kampanjoilla ja viestinnällä, jotka vastaavat tai joiden oletetaan vastaavan nyky- nuorten kulutusikäytymistä, arvomaailmaa ja heidän ikänsä mukaista käsitystä itsestään ja muista. Kampanjoiden taustalla on nyky nuorten elämäntodellisuutta ajankohtaisesti peilaavia kyselyitä.⁴⁶ Näin valistamisen tavat toimivat pitkälle nuorten arjen ja heidän sen hetkisen elämänkulkunsa maastoissa.

Valistamisen tavat toimivat pitkälle nuorten arjen ja heidän sen hetkisen elämänkulkunsa maastoissa.

⁴⁵ Aarva 1991.

⁴⁶ Ks. esim. Salomäki & Tuisku 2006; Salomäki & Minkkinen 2008.

Syöpäjärjestöjen Fressis-kampanja on tästä hyvä esimerkki.

Toisaalta valistuksella on usein myös negatiivisia tai muita tahattomia vaikutuksia tai voi olla, että valistus ei vaikuta lainkaan.⁴⁷ Edellä nostettiin esille myös näitä teemoja.

Nykyisin on vaikea olla varma siitä, onko valistaja aiheensa asiantuntija. Kuka valistaa ja millä ehdoilla? Usein luullaan, että kaikki tieto, joka mediassa välittyy terveydestä, on suoraan asiantuntijalta. Median välittämä tieto on kuitenkin yleensä toimittajien tai mainostoimistojen kokoamaa ja suodattamaa. Entistä vaikeampaa on myös erottaa ”huuhaa” ja asiapohjainen tieto. Parissa kolmessa vuosikymmenessä olemme siirtyneet aivan uudenlaiseen maailmaan, jossa terveystietoa tulee monesta eri lähteestä.⁴⁸

Tästä kertoo myös nuorille suunnatun tupakkavalistuksen sisältö. Siinä suhde nuoreen, kuten edellä kävi ilmi, pyritään luomaan mitä moninaisimmilla tavoilla. Tuo yhteys voi kuitenkin joskus jäädä yksittäistä nuorta kohtaamattomaksi tai hänet ohittavaksi. Nuorten tupakkavalistuksen onkin hyvä olla muodoltaan ”rysämäinen”. Samalla on jatkuvasti oltava kriittinen valistusmuodoille, jotka eivät tuo kaloja verkkoon, ja toisaalta tuntea kalat, jotka eivät ui verkkoon.

⁴⁷ Aarva 1991.

⁴⁸ Järvi 2011; Helminen 2004.

4 Päihdevalistus tutkimuksen valossa

Markku Soikkeli

VALLITSEVA KANTA: VALISTUS ON TEHOTONTA JA KALLISTA

Tieteellinen ymmärrys tehokkaimmista keinoista vähentää päihdehaittoja on lisääntynyt vuoden 1994 jälkeen nopeasti ja erityisesti aivan viime vuosina.⁴⁹ On alettu puhua tutkimusperustaisesta tai tutkimustietoon perustuvasta päihdepolitiikasta ja -ehkäisystä.⁵⁰ Oletus on, että tehokkaat keinot ehkäistä päihdehaittoja ovat tiedossa, kysymys on enää poliittisesta tahdosta ja taidosta ottaa ne käyttöön.

Tutkimustieto ei vielä ole vaikuttanut poliittiseen päätöksentekoon asiantuntijoiden toivomalla tavalla. Tämän havaitsee esimerkiksi siitä, että heikkoja ja vaikuttamattomia keinoja mielellään asetetaan vaikuttaviksi tunnettujen edelle. Robin Roomin tunnetun tiivistyksen mukaan vaikuttamattomat keinot ovat suosituimpia, vaikuttavat taas poliittisesti epäsuosittuja.⁵¹

Valistusta – lähinnä päihdekasvatusohjelmia ja joukkotiedotuskampanjoita – on tutkimuksessa käsitelty päihdehaittojen vähentämisen itsenäisenä menetelmänä samoin kriteerein kuin muitakin. Näin arvioituna se on keinona melko mitätön. Verrattuna muihin päihdehaittojen vähentämismenetelmiin valistus- ja kasvatushankkeet ovat kalliita eikä niillä juuri näytä olevan pitkäaikaista vaikutusta. Arvovaltainen katsaus alkoholihaittojen ehkäisyyn tiivistää tuloksensa näin: kouluihin suunnatut ehkäisyohjelmat ja joukkotiedotuskampanjat eivät ole kustannusvaikuttavia, koska ne eivät vaikuta alkoholin käyttöön eivätkä haittoihin.⁵²

TOIVON PILKAHDUKSIA

Tutkimusraporteissa ja -katsauksissa toistuu päätelmä, että valistuksella on voitu vaikuttaa ihmisten tietoihin ja asenteisiin, mutta ei käyttäytymiseen. Tietojen ja asenteiden muuttuminen on kyetty selvittämään, samoin se useimmiten itsestään selvä seikka, ettei yksittäinen valistusisku tai -ohjelma ole saanut aikaan nopeita ja perusteellisia muutoksia kohderyhmän päihteiden käytössä. Sitä, onko kyseinen interventio osaltaan vaikuttanut siihen, millaiseksi kohderyhmään kuuluvien suhde päihteisiin muodostuu, ei sen sijaan voi näin selvittää.

Itsessään väite ”vaikutti tietoihin ja asenteisiin, ei vaikuttanut käyttäytymiseen” on risiiritainen. Kun kysymme, mitkä ovat olleet ihmisten käyttäytymisen ja valintojen taustalla vaikuttaneet tekijät, mikä esimerkiksi on saanut heidät lopettamaan tupakoinnin tai olemaan aloittamatta sitä, tiedoilla ja asenteilla on siinä väistämättä osuutensa. Yhtä totta toisaalta on, ettei tietojen ja asenteiden muutoksesta suoraan seuraa käyttäytymisen muutos. Tietoihin

⁴⁹ Babor ym. 2010b, 769.

⁵⁰ Edwards ym. 2005.

⁵¹ 2001.

⁵² Babor ym. 2010c, 252.

ja asenteisiin vaikuttaminen on siis välttämätön, muttei riittävä edellytys käyttäytymismuutoksille. Niinpä tietoihin ja asenteisiin vaikuttaminen ja tämän vaikutuksen onnistunut toteennäyttäminen ovat mielestäni tavoiteltavia ja hyväksyttäviä tavoitteita valistustyypisille interventioille.

Paikallaan on myös muistuttaa Suomessa ehkäisevälle päihdetyölle asetetuista tavoitteista. Sillä pyritään vaikuttamaan tietoihin ja asenteisiin, päihteidenkäyttäjien ja heidän läheistensä oikeuksien toteutumiseen sekä edistämään päihdeilmiön ymmärrystä ja hallintaa.⁵³ On siis arvioitava valistuksen vaikutusta myös näiden tavoitteiden etenemiseen, ei vain päihteiden käyttöön. Perus- ja ihmisoikeudet, kasvatuksen tarjoamat hyvän elämän edellytykset ja valistunut yleinen mielipide eivät ole tutkimusasetelmiin helposti taipuvia muuttujia eivätkä terveyden indikaattoreita, mutta ne sisältyvät ehkäisevän päihdetyön ja -valistuksen tavoitteisiin.

Yleinen tutkimustulos on, että etenkin nuoriin kohdistuvilla valistushankkeilla saadaan aikaan myös käyttäytymismuutoksia, mutta ne jäävät lyhytaikaisiksi. Jälleen on helposti tarjolla päätelmä, ettei tällaisella vaikutuksella ole arvoa eikä sitä kannata tavoitella. Kuitenkin päihteiden käytön varhaisen aloittamisen tai teini-ikässä alkaneen säännöllisen käytön seuraukset ovat haitallisempia kuin seuraukset käytöstä myöhemmällä iällä. Ne liittyvät normaalin biologisen, psykologisen ja sosiaalisen kasvun häiriintymiseen, siitä johtuvaan syrjäytymisen riskiin sekä suurempaan todennäköisyyteen päätyä päihderiippuvuuteen aikuisena. Erityisesti tupakoinnin aloittamiseen pätee lisäksi, että kiinnostus tupakointiin vähenee vuosi vuodelta 14 ikävuoden jälkeen. Tärkeä päämäärä ehkäisevälle päihdetyölle on lykätä päihteiden kokeilun ja säännöllisen käytön aloittamisikää, ja siksi oikeisiin ikävaiheisiin sijoittuvat lyhytaikaisetkin käyttäytymisvaikutukset ovat tavoittelemisen arvoisia. On tunnistettu kaksi nuoruuden vaihetta, joihin interventiot tulisi erityisesti kohdentaa: varhainen relevanssi- eli aloitusvaihe, sekä myöhäinen relevanssivaihe, jossa käytön tiheys kasvaa ja konteksti muuttuu, esimerkiksi kun aletaan käydä ulkona juomassa tai ajaa autoa.⁵⁴ Ajoitus onnistuu vain, jos käytettävissä on laadukasta tietoa kohderyhmän käyttäytymisestä.

Niissä hankkeissa, joiden vaikuttavuudesta on saatu näyttöä, kysymys on usein ollut laaja-alaisista ryhtymyksistä, joissa on menty pelkkää valistusta pidemmälle – on tuettu perheitä, oltu osa yhteisöllistä ehkäisyhanketta, yhdistetty tiedon antaminen motivoivaan haastatteluun ja niin edelleen.⁵⁵

Myönteisimpiä vaikuttavusarvioita saaneilla koulun päihdekasvatusohjelmilla on joukko yhteisiä laatupiirteitä:⁵⁶

- Vuorovaikutteiset menetelmät, jotka antoivat oppilaille tilaisuuden keskustella ja esittää omia ajatuksiaan, olivat vaikuttavampia kuin yhdensuuntaiseen viestintään perustuvat. Edellytys oli, että myös kriittisiä ja eriäviä käsityksiä saattoi vapaasti ilmaista.
- Sosiaalisen vaikuttamisen malliin perustuvat ohjelmat ovat muita tehokkaampia. Näistä elämäntaitomalli (life skills) on parempi, kieltäytymistaitojen opettamisesta ollaan vähitellen luopumassa. Oletus, että nuoret alkaisivat käyttää päihkeitä, koska eivät pysty vastustamaan kaveripiirin sosiaalista painetta, ei juuri saa tukea tutkimustiedosta.

⁵³ Stakes 2006.

⁵⁴ Hawks ym. 2002.

⁵⁵ Babor ym. 2010c, 215–216.

⁵⁶ Hawks ym. 2002; Cuijpers 2002; NIDA 2003.

- Ohjelman riittävä kesto ja intensiivisyys ovat välttämättömiä. Samojen aiheiden uusi käsittely myöhemmin (booster sessions) lisää vaikuttavuutta.
- Kohderyhmän ottaminen mukaan ohjelman suunnitteluun ja toteutukseen lisää viestinnän merkityksellisyyttä ja uskottavuutta.
- Ohjelman kohdistuminen sekä laillisiin että laittomiin päihteisiin lisää viestin uskottavuutta ja ymmärrettävyyttä.
- Viestitään monenlaisille yleisöille monenlaisin sanomin. Kulttuurisesti yhtenäistä ”nuorisoa” ei enää ole, vaan on tunnettava pienemmät osayleisöt ja puhuteltava niitä.⁵⁷

Ajoin kiivaassakin keskustelussa, jota valistuksen vaikuttamattomuutta julistavat tutkimustulokset ovat synnyttäneet tutkijoiden ja päihdetyön toimijoiden välille, tutkijat ovat muistuttaneet, että tutkitut hankkeet eivät heistä usein ole vaikuttaneet kovin laadukkaita. Niillä ei esimerkiksi ole ollut kunnollista teoriapohjaa, tai niiden toteutus ei ole ollut suunnitelmien mukaista. Yhä edelleen tehdään suuri määrä valistushankkeita, joita ei ole suunniteltukaan arvioitaviksi ja joita ei arvioida. Arvioinnit, silloin kun niitä tehdään, ovat usein kohtuuttoman myötäsukaisia. Tämän muistaen tutkijat eivät kiistä sitä mahdollisuutta, että entistä laadukkaampi valistus voisi olla mahdollista ja vaikuttavaa.

NYKYISEN TUTKIMUKSEN SOKEAT PISTEET

Kun puhumme valistuksesta, saatamme tarkoittaa hyvin monenlaisia asioita, kuten puheenvuoroja vanhempainkokouksissa, mielipidekirjoituksia, osallistumista nettifoorumien keskusteluihin tai tällaisten foorumien ylläpitämistä. Näyttöön perustuvan ehkäisyn kehityksessä, josta käsin valistusta arvioidaan vaikuttamattomaksi, käsitteen ala on suppeampi. Tavallinen käsite (esimerkiksi Baborin ja kumppaneiden⁵⁸ käyttämä) on ”*information and education*”, tiedotus ja kasvatusta. Siihen luetaan lähinnä kaksi vakiotyypistä valistusmenetelmää, ja päätelmät on tehty niitä koskevista arvioinneista ja tutkimuksista: kouluihin suunnatut päihdekasvatusohjelmat sekä joukkotiedotuskampanjat.

Arvioinnin tarkoitus on ennen kaikkea käytännöllinen: vastata siihen, kannattaako kyseinen interventio toteuttaa, jatkaa sitä, lopettaa se, valita se kilpailevista ehdotuksista ja niin edelleen. Se ettei tutkimusnäyttöä tietyn menetelmän vaikuttavuudesta ole, voi merkitä muutakin kuin sitä, että menetelmä ei ole vaikuttava. Valistuksesta puhuttaessa on ennen muuta epäiltävä sitä, etteivät käytetyt tutkimusmenetelmät kykene jäljittämään sen vaikutuksia, selvittämään sen vaikuttavuutta eivätkä siksi myöskään tukemaan sen arviointia, so. sen arvon määrittelyä.

Arvioinneissa tarkastellaan valistusta, tai lähinnä kahta yleistä valistusmenetelmää, itsenäisinä päihde-ehkäisymenetelminä. Todellisuudessa tyypilliset ehkäisevän päihdetyön ryhtymykset ovat usein monialaisia – niissä sovelletaan useita menetelmiä rinnakkain – tai ne ovat kohderyhmän elinympäristön ja elämäntilanteen muuttamista joltakin osin paremmaksi. Tämantapaisessa työssä valistus on muun työn tukena, ei itsenäinen menetelmä. Sillä on sama osuus ja merkitys kuin tiedottamisella minkä tahansa toiminnan tukena. Sen

⁵⁷ Pawson & Tilley 1997.

⁵⁸ 2010c.

itsenäistä vaikutusta ei voi erottaa kaiken tekemisen yhteisvaikutuksesta. Siitä huolimatta on ratkaisevaa, että tiedotus tehdään osaavasti.

Tutkimuksissa ja arvioinneissa haetaan yksittäiseltä valistusiskulta tai interventiolta nopeita, mitattavia muutoksia kohderyhmän käyttäytymisessä. Tämä kapea käsitys näytöstä on lääketieteellistä ja luonnontieteellistä perua. Lääkkeen tai rokotteen vaikutusta voi luotettavasti tutkia seuraavasti: annetaan yhdelle ryhmälle lääke tai rokote, toiselle ei, ja katsotaan, onko vaikutus odotettu. Olennainen ero on, että näissä tapauksissa on odotetulle vaikutukselle olemassa järkevä, aiempaan tietoon perustuva syy, joka pohjautuu sen oletettuun vaikutusmekanismiin. Valistuksen osalta tällaista perustelua ei ole: mihinkään uskottavaan viestinnän tai käyttäytymistieteiden teoriaan ei voi perustaa odotusta, että ihmiset joukolla muuttaisivat nopeasti käyttäytymistään minkään yksittäisen viestin tai tiedotusiskun voimasta. Valistustutkimuksen nollatuloksia siis ”kumoa” kerta toisensa jälkeen oletuksen, joka ei alun perinkään ole järkevä.

Valistuksesta puhuttaessa on ennen muuta epäiltävä sitä, etteivät käytetyt tutkimusmenetelmät kykene jäljittämään sen vaikutuksia.

Lisäksi ne muutokset, joita odotetaan, ovat perustavanlaatuisia – ihmisten odotetaan muuttavan käyttäytymistään olennaisissa asioissa, nopeasti ja jyrkästi – mutta muutoksen mittarit ovat usein äärimmäisen yksinkertaisia, yleensä vain päihteen tai päihdeiden käyttöön liittyviä kyllä/ei-vaihtoehtoja. Ehkäisevän päihdetyön yleinen tavoite on vähentää päihdeiden riskejä ja haittoja, joten tavoiteltavat käyttäytymismuutokset ovat monenlaisia. Taitavalla valistuksella on esimerkiksi onnistuttu vähentämään suonensisäisten huumeiden käyttäjien virustartuntoja, vaikkei valistusiskuilla saadakaan heitä luopumaan käytöstä.

Vaikuttavuustutkimuksen näkökulma on tiukasti yksilössä ja hänen käyttäytymisessään. Tutkimuksen sisäänrakennettu, mielestäni väärä taustaoletus on, että valistus ensi sijassa vaikuttaa meihin kuhunkin erikseen ja sen vaikutustapa on suora: se mitä A sanoo B:lle ja mitä tämä B:n käyttäytymisessä aiheuttaa. Valistuksen tärkeimmät vaikutukset ovat mielestäni kuitenkin yhteiskunnallisia ja poliittisia: sääntely vaikuttaa kiistatta päihdekäyttäjyysmeemme, samoin monet muut poliittiset valinnat. Valistuksen tärkein tulos kytkeytyy siksi sen osoitettuun kykyyn vaikuttaa tietoihimme ja asenteisiimme; valistus luo sellaista päihdepoliittisesti lukutaitoista ja valistunutta yleisöä, joka hyväksyy vaikuttavat päihdepoliittiset valinnat ja kontrollitoimet ja päihdehaittoja yleensä vähentävän yhteiskuntapolitiikan, tai suorastaan vaatii niitä.

Tyypillisestä vaikuttavuutta mittaavasta tutkimus- tai arviointiraportista puuttuu usein kokonaan teoria valistuksen vaikutusmekanismista tai ainakaan teoriaa ei nimetä. Sen paikalla on musta laatikko, jonka sisällä odotetaan tapahtuvan jotakin, mutta mitä ja miksi, sitä ei sanota. Tästä puolestaan seuraa, että itse hankkeilla on harvoin ja niiden arvioinneilla vielä

harvemmin perusteltua kuvaa siitä, millaisia vaikutuksia ylipäänsä voi odottaa ja miten niitä voisi tutkia. Hankkeella on voinut olla suotuisat (tai miksei haitalliset) vaikutukset b, c ja d, mutta on tavoiteltu ja tutkittu vain vaikutusta a.

Tutkimus ja arviointi laahaavat kulttuurisesti jäljessä. Niiden julkilausumaton taustaletus on, että tietty interventio vaikuttaa samansuuntaisesti kaikkiin niin sanotun koeryhmän jäseniin eikä ulotu vertailuryhmään. Vaikuttavuutta siis on, jos yhdensuuntainen mitattava ero syntyy näiden ryhmien välille. Jälkmoderniin ihmiseen tämä ei päde: emme reagoi viesteihin yhdenmukaisesti vaan omien, hyvinkin toisistaan poikkeavien lähtökohtiemme mukaisesti. Esimerkiksi poliisipukuinen puhuja ruotsalaisessa Väga-huumeohjelmassa jakaa yleisönsä myötäsukaisiin ja vastahankaisiin, ennen kuin on sanonut sanaakaan. Tämän havainnon merkitys valistuksen suunnittelijoille on se, että on mahdoton tavoittaa ikä- tai edes koululuokkaa yhdellä viestillä, vaan niitä tulee olla useanlaisia ja eri vastaanottajien maailmankuvaan sopivia, ja viesti arvioijille on se, että erot syntyvät yhtä hyvin koeryhmän sisällä kuin koe- ja vertailuryhmän välillä.⁵⁹

KUINKA VALISTUSTA PITÄISI TUTKIA JA ARVIOIDA

Nykyinen ehkäisevän päihdetyön tutkimus ja arviointi eivät siis tavoita niitä yksilöllisiä ja yhteiskunnallisia muutoksia, joita valistus voi osaltaan edistää: miten ymmärrämme päihdeiden vaikutukset elämässämme, millaisia tavoitteita niiden suhteen asetamme itsellemme, millaista päihdepolitiikkaa kannatamme, kykenemmekö edistämään hyväksymäämme päihdepolitiikkaa ja niin edelleen. On kysyttävä, mikä kaikki muokkaa meitä yksilöinä ja yhteiskuntana suhteessa päihteisiin, miten elämäntapamme ja kulttuurimme kehittyvät pitkällä aikavälillä ja mikä osuus valistuksella, miten sen olemmekaan määrittelleet, on siinä kaikessa. Onko tätä mahdollistakaan tutkia? Vai onko tarkoitukseni vain laajentaa kysymys sellaiseksi, ettei mitään näyttöä valistuksen vaikuttavuudesta voi edellyttää ja kaikki kelpaa taas, kuten joskus ennen? Vastaukseni on moniosainen:

On mahdollista yhdistää kova empiirinen näyttö teoreettisesti perusteltuihin käsityksiin niin, että tyydyttävä perustelu odotukselle tietyn intervention vaikuttavuudesta voidaan esittää. Tällainen empiirisen ja teoreettisen argumentoinnin yhdistelmä voidaan parhaiten rakentaa suojaavia ja altistavia tekijöitä koskevan teorian varaan.

On mahdollista jäljittää valistussanomien vaikutuksia yleiseen keskusteluun, mielipideilmaston muutokseen ja niitä myötäileviin pitkän aikavälin käyttäytymismuutoksiin ja ainakin jälkikäteen tarkastella, ovatko sanomat virittäneet tai tukeneet tapahtunutta muutosta.⁶⁰

On mahdollista soveltaa sellaisten tieteenalojen tutkimusmenetelmiä, joilla on realistisempi ja monisäikeisempi kuva ihmisen käyttäytymisestä ja siihen vaikuttamisesta kuin preventiotutkimuksella sen nykyisessä vaiheessa.

⁵⁹ Pawson & Tilley 1997; Soikkeli 2002.

⁶⁰ Virittävästä valistuksesta tarkemmin tämän kirjan luvussa 5.

”NÄYTTÖÖN PERUSTUVA PREVENTIO” – MIKÄ ON TARPEEKSI, MIKÄ JO LIIKAA?

On olemassa yksimielisyyttä siitä, että ehkäisevän päihdetyön menetelmien ja interventioiden tulee olla vaikuttavia, niiden toisin sanoen tulee kyetä aiheuttamaan todellinen, tavoitellun suuntainen muutos kohderyhmän elämässä. Samaa mieltä ollaan myös siitä, että tuo vaikuttavuus on kyettävä osoittamaan. Laaja tutkimus- ja arviointitieto opastaa käytännön työntekijöitä sen suhteen, millaisilta interventioilta voi odottaa vaikuttavuutta ja millaisilta ei. Vähemmän selvää on, millaista näyttöä vaikuttavuudesta on edellytettävä. Tämä kysymys koskee niin rahoittajia kuin tekijöitäkin. Kysymys nousee työn arkisesta todellisuudesta – kuinka pitkälle tutkimusnäytön ihannetta kyetään toteuttamaan niillä voimavaroilla, jotka meillä on? Tieteellisen tutkimuksen ja käytännön valintojen suhde on ongelmallinen.

Ehkäisevän päihdetyön tutkimuksen piirissä tapaa hyvinkin ankaria, tieteellisestä käytännöstä nousevia vaatimuksia. Toisaalta jotkut hankkeiden arvioinneista ovat tulosarvioinnin osalta hyvin vaatimattomia ja päätyvät silti julistamaan hankkeen menestykselliseksi.

Jyrkimmät vaatimukset näytölle edellyttävät panostusta ja osaamista, jotka käytännössä ovat mahdollisia vain poikkeuksellisen suurille ja hyvin rahoitetuille hankkeille. Niihin ei yllätä esimerkiksi pienissä paikallisissa hankkeissa. Jos yritettäisiin, rahoista kohtuuton osuus menisi tutkimukseen ja arviointiin. Usein tieteelliset vaatimukset täyttävä tulosarviointi ei ole mahdollinen liian pienten otosten takia.

Tutkimusmenetelmät voivat tavoittaa vain muutoksia, joita voi tapahtua lyhyessä ajassa intervention ansiosta. Erittäin vaikeaa on esittää näyttöä sellaisista pitkän aikavälin muutoksista, joita ehkäisevässä päihdetyössä tavoitellaan.

Jos sallimme itsellemme vain vahvaan tutkimusnäyttöön perustuvat menetelmät ja interventiot, emme välttämättä pysty soveltamaan saati kehittämään menetelmiämme. Ei ole varmaa, että parhaiksi arvioidut menetelmät todella ovat parhaita. Voihan olla, että ne vain tarjoavat parhaan mahdollisuuden näytön saamiseen. Toinen ongelma on se, ettei osaaminen kehity eivätkä menetelmät uudistu, jos innovaatioita ja riskinottoa ei sallita.

Kuinka otamme nämä näkökohdat huomioon antamatta kuitenkaan periksi siitä, että yhteisten voimavarojen käyttöä voi perustella vain sen odotetulla vaikuttavuudella? Ehdotan hyväksyttäväksi muutamaa näytön vaatimuksia kohtuullistavaa periaatetta:

Hyväksymme sen, ettei yksittäistä käytännön hanketta aina pysty arvioimaan tieteellisen näytön kirjaimellisin kriteerein. Hankkeen ehdottajan ja toteuttajan tulee kuitenkin pystyä perustelemaan hankkeen odotettu vaikuttavuus asiantuntevalle yleisölle.

”Näyttöön perustuva preventio” on vakiintunut ja tarpeellinenkin iskusana kuvaamaan välttämätöntä vaikuttavuuden vaatimusta, samoin kuin vaatimusta tutkimustietoon perustuvien menetelmien käytöstä ja toiminnan järjestelmällisestä arvioinnista. Käsitteelle on kuitenkin annettava laajempi tulkinta, jota kuvaavat käsitteet ”tutkimustietoon perustuvat menetelmät” sekä ”teoriaperusteiset menetelmät”.

Riittävä perustelu aiotun tai toteutetun ja arvioidun hankkeen vaikuttavuudelle voi olla yhdistelmä empiriaa ja teoriaa. On ensiarvoista kyetä osoittamaan jokin konkreettinen muutos, joka interventiolla on saavutettu, mutta riittää, että tuo muutos on osoitettu niin sanotuissa välittävissä tekijöissä, ei välttämättä työn lopullisessa tavoitteessa, joka useimmiten liittyy päihteiden käytön tai sen aiheuttamien ongelmien vähenemiseen. Keskeinen ehkäisevän päihdetyön taustateoria, teoria suojaavista ja altistavista tekijöistä, tarjoaa runsaasti

esimerkkejä sellaisista muuttujista kohderyhmän käyttäytymisessä, asenteissa ja tiedoissa sekä elinympäristössä, joihin voi vaikuttaa, ja tuon vaikutuksen osoittaminen on mahdollista kohtuullisin ponnistuksin.

Terveyden edistämisen keskus ry:n verkkokampanja ”Kokototuus–puolitotuus”:

Oli luonnollisesti mahdotonta mitata, vähensikö vuosina 2001–2003 toteutettu kampanja huumeaineiden käyttöä tai käytön ongelmia. Aiemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että huumeista keskusteleminen omien vanhempien kanssa voi suojata käytön aloittamiselta ja ongelmakäytöltä. Tiedetään myös, että vanhemmat usein kokevat itsensä kykenemättömiksi huumekeskusteluun, koska eivät tiedä asiasta tarpeeksi. Yksi kampanjan tavoitteista oli rohkaista tällaista keskustelua ja tarjota vanhemmille ja muille aikuisille taustatietoa. Arvioinnissa⁶¹ kysyttiin vastaajilta, olivatko he keskustelleet kampanjan ansiosta kotonaan huumeasioista. Kun näin oli jonkin verran tapahtunut, voitiin pitää todennäköisenä, että kampanjalla oli ollut myönteistä vaikutusta myös huumeiden käyttöön ja ongelmakäyttöön. Tällaista vaikutusta ei olisi ollut mahdollista osoittaa pelkästään huumeiden käytön ja huumeongelman kehitysluvuilla kampanjan aikana.

Vantaa välittää -hanke:

Muuten myönteisessä arviointiraportissa⁶² huomautetaan, ettei hankkeen vaikuttavuutta pyritty selvittämään, vaikka se olisi ollut mahdollista ja olisi hyvinkin voinut tuottaa näyttöä. Yksi hankkeen tavoite oli vaikeuttaa alaikäisten alkoholin hankkimista, ja tähän pyrkiviä interventioita kohdistettiin muun muassa vanhempiin, vähittäismyymälöihin ja ravintoloihin. Kouluissa olisi voitu ennen hanketta ja sen jälkeen tehdä kysely, jossa olisi selvitetty nuorten käsitystä siitä, kuinka helppoa tai vaikeaa alkoholin hankkiminen on.

⁶¹ Jallinoja ym. 2003.

⁶² Kiijärvi-Pihkala & Soikkeli 2010.

5 Joukkoviestinnän tutkimuksen näkökulma: miten ja mihin viesti vaikuttaa

Markku Soikkeli

On järjetöntä edes kysyä, muuttaako media maailmaa,
sillä maailma on median luomus.
– Timo Airaksinen⁶³

Edellä kuvasin, kuinka vähäistä tutkimusnäyttö valistuksen vaikuttavuudesta on. Huomautin kuitenkin, että vaikuttavuutta on enimmäkseen arvioitu hyvin kapeasti ja rajoittuneesti: käytetyt tutkimusmenetelmät eivät useimmiten kykene periaatteessakaan tuomaan esiin kuin kapean siivun siitä, millaista valistuksen vaikuttavuus voi olla. Pidän virheenä tulkita tutkimusnäyttöä tai sen puutetta ryhtymyksen nopeista ja suorista vaikutuksista sen arvon keskeisenä mittarina, kuten laajalti tehdään. Valistus tulee ymmärtää keinoksi edistää ehkäisevän päihdetyön monia erilaisia tavoitteita pitkällä aikavälillä.

On ymmärrettävä, millaisia vaikutuksia viestinnän keinoin ylipäänsä on järkevää tavoitella ja millaisia ei. Biolääketieteellistä mallia seuraileva vaikuttavuustutkimus (ennen/jälkeen, koeryhmä/vertailuryhmä) sivuuttaa kysymyksen valistuksen vaikutusmekanismeista, eikä sen perusteella voi asettaa valistukselle tavoitteita, joiden toteutumista pitäisi tutkia.

Jotta voisimme arvioida mitään palvelua tai tuotetta, meillä on oltava kuva niistä odotuksista, joihin sen on määrä vastata. Ja jotta tietäisimme, mitä tietynlaiselta ryhtymykseltä on lupa odottaa, meillä on oltava teoria sen vaikutusmekanismeista. Vasta sen jälkeen voimme ymmärtää, millaisia odotuksia siihen on järkevää kohdistaa. Kriitikini vallitsevaa päihdevalistuksen tutkimusta ja arviointia kohtaan voi tiivistää väitteeseen, että siitä joko puuttuu kokonaan teoria valistuksen vaikutusmekanismeista tai tuo teoria on tiedostamaton ja puoli vuosisataa sitten vanhentunut.

Vallitsevalta päihdevalistuksen tutkimukselta ja arvioinnilta joko puuttuu kokonaan teoria valistuksen vaikutusmekanismeista tai tuo teoria on puoli vuosisataa sitten vanhentunut.

Vallitsevat tutkimusmenetelmät eivät pysty selvittämään valistuksen laajoja, pitkäaikaisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia, jotka välillisesti vaikuttavat myös päihteiden käyttöömme. Ne eivät myöskään pysty selvittämään, mikä merkitys valistuksella kaikkiaan voi olla siihen, miten ymmärrämme päihteet, mikä osuus niillä on kulttuurissamme ja elämäntavassamme ja lopulta siihen, kuinka paljon ja kuinka haitallisesti niitä käytämme.

⁶³ Forssell 2002.

Seuraavassa esittelen eräitä teorioita, joiden avulla voi asettaa realistisia ja hyödyllisiä tavoitteita valistuspainotteisille tai -pitoisille ryhtymyksille, ymmärtää, millä eri tavoin viestintä vaikuttaa elämäämme sekä kehittää järkeviä tapoja myös tutkia ja arvioida valistusta.

Ensimmäinen esiteltävä teoria, *virittävän valistuksen teoria*, on syntynyt nimenomaan kiinnostuksesta päihdevalistukseen ja tyytymättömyydestä sen tutkimukseen. Muut ovat tunnettuja, keskeisiä joukkoviestinnän teorioita, aivan perusasiaa sillä alalla, mutta erittäin vähän hyödynnettyjä päihdevalistuksen suunnittelussa tai tutkimuksessa, vaikka ne käsittelevät samanlaista problematiikkaa. Tätä lukua ei tule tulkita niin, että nimenomaan joukkoviestinnän tutkimus tarjoaisi ratkaisevat teoreettiset eväät päihdevalistuksen tutkimiselle ja arvioinnille, vaan yhtenä mahdollisuutena täyttää alan tutkimuksen teoreettinen tyhjiö. Esimerkiksi käyttäytymistieteiden piiristä löytyisi yhtä oleellisia lähtökohtia.

Joukkotiedotustutkimuksessa irtauduttiin jo 40-luvulla vuosisadan alussa syntyneestä tutkimusperinteestä, jossa oletetaan joukkoviestinnän voivan muuttaa ihmisten ajattelua ja käyttäytymistä nopeasti, dramaattisesti ja näiden itsensä kykenemättä vastustamaan vaikutusta, siis vahvasta uskosta ihmisten manipuloinnin ja propagandan mahdollisuuksiin – tuolloin tuo mahdollisuus tosin huolestutti, mutta päihdevalistukselta näytetään edelleen suorastaan odotettavan, että ihmisiä pystyttäisiin näin manipuloimaan. Nyt meidän pitäisi päästä irti vanhoista teorioista myös päihdeviestinnän tutkimuksessa ja arvioinnissa. 1960-luvulta eteenpäin ei kysymys enää kuulunut, mitä joukkoviestintä tekee meille, vaan mitä me teemme joukkoviestinnällä. Alettiin kiinnittää huomio ihmisten vapautteen, vaihtoehtoihin ja omaan aktiivisuuteen vastaanottamiensa viestien tulkitsijoina ja hyödyntäjinä. Tästä aukesi polku viestinnän todellisten, pitkäaikaisten vaikutusten ymmärtämiselle.

MITEN YHTEISKUNTA VALISTUU: VIRITTÄVÄN VALISTUKSEN TEORIA

Valistussanomien virittävyys on Matti Virtasen⁶⁴ mukaan sen kykyä herättää erilaisia reaktioita, kuten ajatuksia, oivalluksia, keskustelua yksilö- ja pienryhmätasolla sekä erilaisia kirjoituksia, kommentteja ja jatkokehittelyjä joukkotiedotuksen tasolla. Tärkein teoriasta seuraava ajatus on, että valistus voi edistää vähittäistä kulttuurista muutosta mutta ei muuttaa nopeasti yksilöiden käyttäytymistä. Yksilöt pystyvät joukkomitassa muuttamaan käyttäytymistään vasta, kun mielipideilmasto ja sosiaaliset normit ovat ensin muuttuneet. Siksi valistajan on ennen muuta vaikutettava käynnissä oleviin yksityisiin ja julkisiin keskusteluihin ja tuotava niihin aineksia, ja siksi valistuksen tehoa tulee mitata jäljittämällä niitä vaikutuksia, joita valistussanomilla on ollut keskustelujen sisältöön.⁶⁵

1980-luvulla kehitelty virittävän valistuksen teoria on kauaskantoinen yritys esittää realistinen ohjelma päihdeviestinnälle, sen arvioinnille ja tutkimukselle. Teoriasta ja sen muotoutumisesta tarjoaa kuvan Tampereen yliopiston vuonna 1987 julkaisema artikkelikoelma.⁶⁶ Keskeisiä virittävän valistuksen ideaan vaikuttaneita henkilöitä olivat Juha Partanen, Marja Holmila, Matti Virtanen, Pertti Hemánus, Marjatta Montonen ja Matti Piispa.

⁶⁴ 1981.

⁶⁵ Hemánus ym. 1987; Piispa 1999.

⁶⁶ Mt.

Joukkoviestinnän alalta olivat keskustelussa esillä Hemánuksen lisäksi Veikko Pietilän ja Osmo A. Wiion teoriat ja tekstit.

Teoria syntyi aikana, jolloin meitä nyt vaivaava ristiriita oli nupullaan: päihdetyölle ja -valistukselle oli alettu esittää uusia, tutkimustietoon perustuvia laatuvaatimuksia, jotka kyseenalaistivat raittiustyön perinteeseen ja pelkkään arkiajatteluun perustuvat menetelmät. Kritiikin kärki oli tuolloin voimissaan olleen humanin ja rationaalisen yhteiskuntapolitiikan aatteen mukainen: yhteiskunnallisia ongelmia on vähennettävä tarkoituksenmukaisimmilla ja taloudellisimmilla tavoilla, ja tutkimustieto osoittaa ne parhaiten. Perinteet ja ideologiat tulee jättää toissijaisiksi.

Virittävän valistuksen teoreetikot panivat myös ensimmäisten joukossa merkille, etteivät uuden, ”näyttöön perustuvan” päihdetyön vaatimukset vastaa hyvin niin mutkikasta ilmiökenttää kuin valistuksen ja viestinnän monenlaiset vaikutukset. Valistukselle ei ole löydetty sen luonnetta vastaavaa arviointimenetelmää, ja sovelletut menetelmät taas vastaavat huonosti sen luonnetta. Matti Virtanen kirjoitti jo vuonna 1981: ”Perinteinen tutkimus on nähnyt asetelman kovin suppeana: valistuksen tavoitteeksi on käsitetty *vain se*, mikä on luettavissa valistuksen *sisällöstä*. Sen jälkeen on yritetty arvioida *yksittäisen* sanoman *hetkellistä* vaikutusta *yksittäiseen* vastaanottajaan.”⁶⁷

Emme ole kovin hyvin kyenneet hyödyntämään teorian tarjoamaa mahdollisuutta suunnata ja kehittää käytännön päihdetyötä ja sen tutkimusta hedelmällisempään suuntaan. Virittävä valistus nimetään ryhtymysten tai tutkimusten teoreettiseksi lähtökohdaksi melko harvoin. Se on kuitenkin vaikuttanut syvällisestikin useiden toimijoiden ja tutkijoiden tapaan ajatella. Esimerkiksi Pekka Hakkaraisen⁶⁸ tutkimus siitä, miten ”tupakka menetti maineensa”, kuvaa yhteiskunnallisen ilmapiirin pitkäaikaista muutosta ja ”terveysrintaman” viestintästrategiaa tavalla, joka vastaa virittävän valistuksen näkökulmaa. Päihdeviestinnän ja -kampanjoinnin yleisilmeessä näkee teorian vaikutusta. Esimerkki tästä on vaikkapa Terveyden edistämisen keskuksen ”Puolitotuus”-huumekeskustelukanava Internetissä: yhden viestin sijaan kampanja pyrki tarjoamaan foorumin keskustelulle, jota ei pyritty eikä olisi pystyttykään ohjailemaan.⁶⁹ Virittävän valistuksen teoria näyttää myös kokevan uutta tulemistä päihdetyötä sivuavissa opinnäytetöissä.

Kun yksilö ei heti muuta käyttäytymistään jäätyään jonkin valistusiskun uhriksi, perinteinen preventiotutkija päättelee: valistus ei toimi. Virittävän valistuksen idean kannattaja sanoisi: valistus ei toimi niin. Preventiotutkija, joka ei ole viestinnän teorioista perillä, on tiedostamattaan jo 1940-luvulla vanhentuneen viestinnän lääkeruiskumallin kannattaja: uhriin annostellun viestin pitäisi saada tässä aikaan viestin lähettäjän tarkoittama muutos. Ellei niin käy, ei viesti, lääke tai rokote toimi. Virittävän valistuksen teorian mukaan viestintä kyllä onnituuksaan vaikuttaa myös käyttäytymiseen, mutta ei suoraan. Ihmiset voivat joukolla muuttaa käyttäytymistään vasta kun yhteiskunnallisen ilmapiirin ja normiston muutos tekee sen mahdolliseksi.

⁶⁷ Mt.

⁶⁸ 2000.

⁶⁹ Jallinoja ym. 2003.

Viestintä vaikuttaa käyttäytymiseen, mutta ei suoraan. Ihmiset voivat joukolla muuttaa käyttäytymistään vasta kun yhteiskunnallisen ilmapiirin muutos tekee sen mahdolliseksi.

Lääkeruiskuvallistaja puhuu, suurellekin yleisölle puhuessaan, ikään kuin jokaiselle erikseen: kuinka ja miksi sinun tulisi muuttua. Virittävä valistaja puhuu yhteisölle, yleisölle, yleiselle mielipiteelle.

Lääkeruiskuvallistajan henkilökohtainen viesti on usein käskymuotoinen tai suostutteleva, koska sen tarkoitus on muuttaa vastaanottajan käyttäytymistä. Virittävän valistajan viesti syntyy toisista tavoitteista, siitä miten hän voi vaikuttaa mielipideilmastoon. Sitä ei voi käskä. Yleinen mielipide syntyy ja muuttuu keskusteluissa, niin julkisissa kuin yksityisemmissä. Valistus on siksi keskustelupuheenvuoroja. Niiden vaikutus ei näy käyttäytymisessä vaan ihmisten tavassa ajatella. Ajatteluun vaikutetaan esittämällä aloitteita, näkökulmia ja argumentteja ja nostamalla esiin puheenaiheita. Valistaja on yksi osanottaja monenvälisessä ja -suuntaisessa keskustelussa.

Lääkeruiskumallin tiedostamattomalle kannattajalle on selvää, millainen viestin vaikutuksen tulee olla: hänen tarkoituksensa mukainen. Virittäjä sen sijaan tarkastelee viestintää hyvin moniaineksisena, pitkäjänteisenä ja ketjuuntuvana prosessina, jota hän ei pysty hallitsemaan eikä ennakoimaan. Hän varautuu siihen, että hänen sanomansa voi vaikuttaa monin eri tavoin. Tärkeämpää kuin saada viestinsä sellaisenaan perille ja hyväksytyksi on se, että viesti tulee huomatuksi ja vaikuttaa keskustelujen kulkuun. Keskustelu kokonaisuudessaan, ei hänen viestinsä sellaisenaan, kuljettaa yhteiskunnallista ja kulttuurista muutosta.

Matti Virtanen⁷⁰ on analyttisesti erotellut niitä erilaisia reaktioiden tyyppisiä, joita yksittäinen valistava viesti voi herättää. *Tartunta* merkitsee, että sanat tai iskulauseet tarttuvat yleiseen kielenkäyttöön. *Tulkintaa* on se, kun sanomaan tartutaan ja sen näkyvää sisältöä ryhdytään analysoimaan. *Kytchentää* on puhe, joka yhdistää sanoman johonkin toiseen teemaan.

Esimerkki kulttuuri-ilmapiirin muutoksesta löytyi Vantaa välittää -hanketta arvioitaessa.⁷¹ Hankkeen kärkenä oli ehkäistä alkoholin myymistä, tarjoamista ja välittämistä alaikäisille. Runsaassa lehdistö- ja verkkokirjoittelussa hankkeen päämäärä sai rikkumattoman yksimielisen tuen. Näin ei olisi käynyt kymmenen tai viisitoista vuotta sitten. Silloin moni olisi arvostellut hankkeen tavoitteenasettelua ja pitänyt ongelmien keskeisenä syynä holhousta. Alkoholista on tehty kielletty hedelmä, mistä syystä sitä ei opita nuoresta pitäen käyttämään sivistyneesti, ja siksi alkoholin tarjoaminen alaikäisille voisi osaltaan ratkaista alkoholiongelmamme. Nyt tämä alkoholiliberaali eetos näytti hävinneen keskustelusta miltei kokonaan. Ilmapiirin muutoksen syitä voi jäljittää ainakin sellaisiin puheenvuoroihin, joissa on osoitettu alkoholin erityinen vahingollisuus kehittyvälle elimistölle ja mielelle. Se hidastaa ja heikentää kypsyämistä ja altistaa myöhemmille riippuvuuksille.⁷²

⁷⁰ 1987.

⁷¹ Kiijärvi-Pihkala & Soikkeli 2010.

⁷² Soikkeli 2010a.

MISTÄ PUHUTAAN, MISTÄ EI: ASIALISTATEORIA

Ihmisille ei juuri voi kertoa, mitä *asioista* pitäisi ajatella, mutta hämmästyttävän tehokkaasti, mitä *asioita* pitäisi ajatella.⁷³ Näihin sanoihin tiivistyy 1970-luvun alussa muotoiltu ”*agenda setting*” -teoria. ”Agenda” tarkoittaa esimerkiksi kokouksen asialistaa, mutta myös asioiden tärkeysjärjestystä (”*Marriage is not on my agenda*”). *Asialistateoria* auttaa hahmottamaan, miten viestintää voi käyttää asioiden edistämiseen ja miten ei, ja auttaa valistajaa määrittelemään oman työnsä tavoitteita ja tärkeysjärjestystä.

Kokeeksi voi miettiä, mistä päivittäiset puheenaiheemme ovat peräisin. Eivät kai vain iltapäivälehdistä ja TV:stä? Tai miksi nyt on pinnalla tietty aihe eikä jokin muu? Mikä teki alkoholin mainostamisesta vuosina 2010–2011 A-luokan poliittisen kysymyksen? Jos pystymme ymmärtämään tämän, opimme myös nostamaan asioita pinnalle ja pitämään niitä siellä.

Asialistateoria merkitsi viestintätutkimuksessa taitekohtaa, joka meillä päihdeviestinnän tutkimuksessa ja arvioinnissa on vielä edessä: se kiinnitti ensimmäisenä huomion viestinnän pitkäaikaisiin eikä välittömiin vaikutuksiin.

Teoria auttaa huomaamaan sen hämmentävän tosiseikan, etteivät mitkään yhteiskunnalliset kysymykset ole luonteensa tai kauaskantoisuutensa vuoksi itsestään selvästi tärkeitä ja ratkaisuja vaativiksi tunnustettuja. Yhteiskunnallisia ongelmia ei itsessään ole: ongelma on se, mikä ongelmaksi määrittellään. Niinpä on päästävä mukaan tuohon määrittelyprosessiin. Sen jälkeen kun olet itse oivaltanut tietyn asian – vaikka alaikäisten tupakoinnin ja alkoholin käytön – merkityksen, tehtäväksesi asettuu saada myös muut tunnistamaan se. Asia on kyettävä nostamaan asialistalle ja pitämään siellä.

Teoria korostaa joukkoviestintien *priorisoivaa* vaikutusta. Ne nostavat tiettyjä asiakysymyksiä etualalle ja jättävät toiset taustalle. Meille tärkeät asiat joutuvat kilpailemaan huomiosta kansalaisten ja päättäjien asialistoilla. Joukkoviestimet suuntaavat yleisön mielenkiinnon joihinkin erityisiin kysymyksiin tai ongelmiin. Yleinen mielipide puolestaan vaikuttaa siihen, millaisia poliittisia päätöksiä tehdään.⁷⁴

Asialistoja on erikseen joukkotiedotuksella, yleisellä mielipiteellä ja politiikalla.⁷⁵ Yleisen mielipiteen paineesta voidaan esimerkiksi päättää, että alaikäisten päihteiden käytölle on tehtävä jotakin. Vain asialistalle nousseet kysymykset vaativat ratkaisuja. Asia nousee julkisuuden asialistalta politiikan asialistalle. Kun lobbarit ja poliitikot hääriävät asian kimpussa riittävän näytävästi ja sen ympärille alkaa syntyä kärjekästä väittelyä, sen asema joukkotiedotuksen asialistalla vahvistuu. Tai toisin päin: joukkotiedotus voi nostaa kysymyksiä sekä yleisen mielipiteen että politiikan asialistoille.

Alkuperäinen asialistateoria keskittyi poliittisiin ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja tarkasteli politiikan, yleisen mielipiteen ja joukkoviestinnän agendoja. Päihdeviestinnän osalta voimme lisätä listaan henkilökohtaiset agendat, viestinnän vaikutukset yksityisiin elämäntapavalintoihimme. Kyllähän nimenomaan asioiden tärkeysjärjestys on arkipäivässä ratkaisevaa. Mille asioille jaksamme ja ehdimme antaa huomiotamme ja kuinka vakavasti tartumme erilaisiin yllykkeisiin muuttua elämäntapaamme johonkin suuntaan? Kukin miettii isoa joukkoa asioita, joille ”pitäisi tehdä jotakin”. Valistus, joka valaisee esimerkiksi erilaisten päihteiden käyttöön liittyvien valintojen ja riskien merkitystä ja mahdollisia seurauksia tai

⁷³ Dearing & Rogers 1992, 1.

⁷⁴ Kunelius 1998, 127.

⁷⁵ Dearing & Rogers 1992, 5–6.

antaa välineitä arvioida omaa tilannetta tai toteuttaa muutoksia elämässään, muokkaa myös henkilökohtaisia asialistojamme aivan samoin kuin politiikan asialistoja: panee valitsemaan ne kysymykset, jotka kipeimmin vaativat ratkaisuja.

Alkoholimainonnan rajoittaminen nousi politiikan asialistalle, kun päihdetyön ja lastensuojelun asiantuntijat onnistuivat kiinnittämään useiden poliitikkojen huomion tähän kysymykseen ainakin vuodesta 2006 lähtien. Julkisuuden asialistalle kysymys nousi toden teolla sen jälkeen kun sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus julkaisi kesän 2010 korvalla mietintönsä.⁷⁶ Elinkeinoelämän oli annettu sanella mietinnön sisältö: uusia mainonnan rajoituksia ei tarvita. Julkisuudessa huomiota herätti mietinnön ontuva argumentointi⁷⁷ sekä se, että työryhmän enemmistö saattoi jättää huomiotta riippumattomien asiantuntijoiden ja koko sosiaali- ja terveysalan mielipiteen. Poliitikankin agendalla teema jatkoi nousuaan kansanedustajien enemmistön allekirjoitettua alkoholin mielikuvamainonnan kieltä vaativan lakialoitteen. Myös eduskunnan valiokuntien ja puolueiden edustajien esiintymiset loivat kuvan, että yksimielisyys kiellon tarpeellisuudesta on erittäin laaja. Samaan aikaan julkistettiin kyselytuloksia, joiden mukaan tällaisella kiellolla on myös kansalaisten enemmistön tuki.

Suuri joukko asiassa aktivoituneita toimijoita sovelsi tässä päiväjärjestysteoriaa tietoisesti tai muuten vain taitavasti. Jotta asia pysyisi julkisuuden agendalla, se ei voi pysyä paikallaan. Keskustelijat pitivätkin teemaa hengissä ja lavensivat sitä eri tavoin, esimerkiksi viestinnän tutkijat toivat lehtikirjoituksissa keskusteluun uutta tietoa ja näkökulmaa. Tämä vastaa myös virittävän valistuksen ideaa. Tahtomattaan myös aloitteen harvat vastustajat elinkeinoelämän ja politiikan sisäpiiristä edistivät keskustelua. He löysivät kannalleen perusteluita, jotka kirjoittivat vastaväitteitä niin vastustajiltaan kuin riippumattomilta toimittajilta.

KUKA ON ÄÄNESSÄ, KUKA VAIKENEE: HILJAISUUDEN KIERRE -TEORIA

Teatteriohjaaja Jouko Turkka heitti joskus 80-luvun lopulla televisiossa repliikin, johon *hiljaisuuden kierre -teorian* voisi kiteyttää. Hän puhui yhteiskunnallisen ilmapiirin kovenemisestä. Julkisuudessa oli esitetty jokunen puheenvuoro, joissa puolustettiin lasten ruumiillista kuritusta. Turkka: Ennenkin tuollaisia ihmisiä on ollut, mutta aikaisemmin ne on joutuneet pitämään turpansa kiinni.

Ihmiset etsivät lähiympäristöstään vihjeitä siitä, mitä on sosiaalisesti soveliasta ilmaista ja mihin suuntaan asioista puhuminen on menossa. Saksalaisen Elisabeth Noelle-Neumannin kehittelemä hiljaisuuden kierre -teoria olettaa, että ihminen luonnostaan pelkää yhteisön hyljeksintää ja on halukas myötäilemään yleistä mielipidettä. Oma mielipide ja myös käyttäytyminen muuttuu vähitellen vastaamaan sosiaalisesti hyväksyttyä tapaa ja mielipidettä. Luetta joukkoviestimistä muiden mielipiteitä ja sopeudumme niihin.⁷⁸ Se, mistä vaietaan, on yhtä tärkeää kuin se, mistä puhutaan. On huomattava, että taivumme sen mukaan, minkä uskomme yleiseksi mielipiteeksi. Aina emme tulkitse sitä oikein, koska saamme käsityksemme siitä pääosin joukkoviestimistä.

⁷⁶ Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2010.

⁷⁷ Soikkeli 2010b.

⁷⁸ Pietilä 1997.

Ehkäisevässä päihdetyössä tunnetaan normatiivisen uskomuksen malliksi kutsuttu, josakin määrin vaikuttavaksi arvioitu menetelmä, joka on lähtökohdiltaan samansuuntainen. Sen taustaoletus on, että nuoret kuvittelevat ikätovereidensa esimerkiksi käyttävän enemmän päihteitä ja olevan seksuaalisesti kokeneempia kuin he itse. Riittää, kun kerrotaan tutkimuspohjaiset tosiasiat ikätovereiden todellisesta käyttäytymisestä. Joukkoharhan purkaminen vähentää koettua painetta käyttäytyä samoin kuin on kuvitellut muiden käyttäytyvän.

Hiljaisuuden kierteet selittävät yleisen mielipiteen näennäisen nopeita ja isoja heilahteluja. Mieltään muuttanut joukko ei välttämättä ole suuri. Muutos on tapahtunut ennen muuta siinä, ketkä nyt pääsevät ääneen ja ketkä vaikenevat. Valtaosa suomalaisista tuskin muutti jyrkästi mielipiteitään vuosituhaten vaihteessa, kun alkoholiliberalismi menetti nopeasti voimaansa ja sääntelyä vaativat äänet voimistuivat. Vastuullisen alkoholipolitiikan kannattajat olivat olleet julkisuudessa alakynnessä 1980- ja 1990-luvuilla, kun mediassa vastustettiin holhousta ja vaadittiin vapaampaa, eurooppalaista alkoholipolitiikkaa. Alkoholiliberalismia markkinoi lopulta melko pieni ja epäedustava joukko toimittajia ja muita sellaisia.

Tiettyä poliittista agendaa ajettaessa valittavana on kaksi vastakkaista strategiaa: hiljaisuuden kierteitä voi yrittää murtaa tai syventää. Niiden murtuminen ei itsessään ole hyvä tai paha asia, se vain edistää muutoksia, joita toivomme tai emme toivo. Hiljaisuuden kierteet ovat poliittisen kamppailun aseita puolin ja toisin.

Tuskin on niin, että muukalaisvihamielisyys ja suoranainen rasismi olisivat Suomesta viime vuosikymmenen lopulla lähes kadonneet ja vasta nyt saaneet osan suomalaisista yhtäkkiä valtaansa, vaan ilmapiiri oli pitkään sellainen, että moni pelkäsi aiheellisesti leimautuvansa jollain tavalla jälkeen jääneeksi, jos suoraan sanoi mitä ajatteli. Sitten muutama hieman muita esitelykelpoisempi kellokas ja nettimedian mahdollistama esiintyminen nimettömänä mursivat rasismia ympäröivää hiljaisuuden kierrettä ja aiheuttivat senkin, että muukalaisvihamielisille asenteille annetaan yhä laajemmin tilaa myös valtapuolueissa ja -mediassa. Niissä on alettu uskoa ”maahanmuuttokriitikoiden” viestin herättävän vastakaikua laajassa osassa kansaa eikä uskalleta asettua vastahankaan. Homma-forumia kotinaan pitävän ryhmän retoriikka tähtää puolestaan hiljaisuuden kierteen synnyttämiseen rasismia vastustavan kansalaismielipiteen ympärille. Siinä tarkoituksessa luodaan olkiukkotyyppinen kuva hommalaisen ajatusmaailmaa vastustavasta enemmistöstä: puhutaan mamuttajista, kukkahattutädeistä, monikultturisteista, suvaitsevaistosta ja niin edelleen.

Toinen esimerkki: Panimoliiton vuonna 2009 aloittama ”Kännissä olet ääliö” -kampanja pyrki vaikuttamaan nuorten asenteisiin humalajuomista kohtaan. Taustalla oli tieto, että suomalaisessa kulttuurissa humala ja humalaisen häiritsevä käyttäytyminen on hyväksytymppää kuin monessa muussa maassa, missä tapakulttuuri hillitsee juomista ja humala koetaan hävettäväksi.⁷⁹

Kuten edeltä käy ilmi, vallitsevan mielipiteen nopea muuttaminen millään kampanjalla olisi toivoton tehtävä. Kampanjan tärkeimmät vaikutusmahdollisuudet eivät liittyneetkään siihen, että kohdeyleisö äkkiä muuttaisi mieltään, vaan siihen, ettei humalajuomisen ja ”känniörvellyksen” hyväksyntä nuorten parissa ehkä ole niin laajaa kuin uskotaan. Jos näin on, voidaan toisella tavalla ajattelevia – mahdollisesti enemmistöä – rohkaista ilmaisemaan mielipiteensä. Näin asenne- ja keskusteluilmapiiri muuttuu ja keskustelun tila avartuu.

⁷⁹ Panimo- ja virvoitusjuomateollisuusliitto ry. 2008.

Arviointiraportin⁸⁰ mukaan kampanjan herättämät reaktiot esimerkiksi nettikeskusteluissa tukevat oletusta, ettei humalassa häiriköinti ole nuorten keskuudessa läheskään niin hyväksyttyä kuin voisi luulla. Tällä perusteella on lupa päätellä, että kampanja osaltaan kykeni edistämään tavoitteensa mukaista kulttuurista muutosta, vaikkei tutkimusnäyttöä sen vaikuttavuudesta nuorten juomatapoihin olekaan mahdollista saada.

KETÄ KUUNNELLAAN: VIESTINNÄN KAKSIVAIHEHYPOTEESI

Vaalimainonnan tehoa tutkittaessa on havaittu, ettei se juuri vaikuta ihmisiin suoraan, mutta välillisesti kyllä. Kaikkien tuttavapiirissä on niin sanottuja *mielipidejohtajia* tai *vaikuttajayksilöitä*, joiden kannanotot vaikuttavat muiden mielipiteisiin.⁸¹ Jokapäiväisessä puheessa nämä käsitteet ovat vääristyneet tarkoittamaan vaikutusvaltaisessa asemassa olevia tai julkisuudessa paljon esiintyviä vakionaamoja. Mielipidevaikuttajat ovat kuitenkin ennen kaikkea niitä, joita kuunnellaan yksityisissä keskusteluissa ja jotka siten vaikuttavat monien mielipiteisiin.

Päihdetyön ja -valistuksen tehoa voi parantaa kahdella tavalla tähän teoriaan nojaten: Päihdetyön yksittäinen toimija voi ensinnäkin tietoisesti kehittää itseään vaikuttajayksilöksi. Aktiiviset ja kyvykkäät päihdetyön yhdyshenkilöt eri kunnissa ovat esimerkkejä vaikuttajayksilöiden kauaskantoisesta työstä. Vaikutusvalta ei edellytä päätösvaltaa eikä asemaa korkealla hierarkiassa. Vaikuttajayksilöksi tullaan hankkimalla luottamuspääomaa, osoittautumalla hyödylliseksi tiedon lähteeksi, toteuttamiskelpoisten aloitteiden ja ehdotusten tekijäksi, asioiden valmistelijaksi ja keskustelukumppaniksi.

Vaikuttajayksilöksi tullaan hankkimalla luottamuspääomaa, osoittautumalla hyödylliseksi tiedon lähteeksi, aloitteiden tekijäksi, asioiden valmistajaksi ja keskustelukumppaniksi.

Päätäjät ovat riippuvaisia asiantuntijoista, ja näiden vaikutusvalta muodostuu sitä vahvemaksi, mitä paremmin he pystyvät ehdotuksensa ja kannanotonsa perustelemaan.

Toiseksi omassa tiedotusstrategiassa on hyvä tunnistaa vaikuttajayksilöt ja ruokkia heitä laajalla ja perusteellisella tiedolla ja tiiviillä yhteydenpidolla, sen lisäksi että koetetaan levittää pelkistetympiä viestejä laajalle. *Kaksivaihehypoteesi* korostaa erityisesti mediavaikuttamisen (*media advocacy*) ja -yhteistyön tärkeyttä kaikessa päihdetyössä, mutta erityisesti paikallisissa hankkeissa.

⁸⁰ Piispa ym. 2008.

⁸¹ Pietilä 1997.

MITEN ASIAT NÄHDÄÄN: KEHYSTYSTEORIA

Näkökulma kysymykseen, sen *tulkintakehys*, määrää myös käsityksen siitä, mitä asialle pitäisi tehdä. Joukkoviestintä vaikuttaa valitsemalla meille valmiiksi tiettyjä rajoituksia ja näkökulmia asioihin. Kehystyksiä voi jäljittää esimerkiksi tarkastelemalla sitä, millaisia vertauskuvia asioista puhuttaessa käytetään.⁸² Erään retoriikan alan keskeisen teoksen nimi on kuvaava: ”Kielikuvat, joiden mukaan elämme”.⁸³ *Kehystysteoria* on läheistä sukua niin sanotun uuden retoriikan teorioille, joissa retorisia valintoja ja niiden vaikutusta kuvataan asian joidenkin puolten valaisemiseksi ja toisten puolten kätkemiseksi.⁸⁴ Oleelliset julkiset väittelyt käydään tarjoamalla ongelmalle kilpailevia tulkintakehystyksiä, koska niillä on voima sanella ratkaisuja. Jos lähtee väittelemään jonkun toisen määrittelemän kehystyksen sisällä, on jo saanut käteensä merkityt kortit. On kamppailtava nimenomaan tulkintakehystyksistä.

Kansainvälisesti käydään näinä vuosina ankaraa kamppailua alkoholiongelman *kehystämistä*. Mistä ongelmat johtuvat ja miten niitä pitäisi vähentää? Seuraavassa verrataan kahta erilaista tulkintakehystä näihin kysymyksiin. Toisen hyvin yhdenmukaisen kehystyksen tarjoaa eurooppalainen alkoholiteollisuus monissa tiedotusaineistoissaan, toisen alan tutkijoiden ja asiantuntijoiden konsensusmielipide.

Alkoholiteollisuus valaisee alkoholin ja sen kaupan ja tuotannon etuja ja hyötyjä: alkoholi on valtaosalle käyttäjistä nautinnon ja hyvinvoinnin lähde, osa hyvää elämää ja eurooppalaista kulttuuria. Alkoholiteollisuus ja -kauppa tuottavat yhteiskunnille merkittävää taloudellista hyvinvointia.

Vain pieni vähemmistö kärsii alkoholin haitoista. Vähemmistö kärsii omasta syystä: se ei osaa käyttää tuotetta oikein. Siksi ei pidä kontrolloida tuotetta, sen saatavuutta, markkinointia ja hintoja, vaan väärin käyttäytyvää vähemmistöä. Koska ongelma on osaamisessa, paras ratkaisu on valistus. Enemmistöä ei tule rangaista vähemmistön käyttäytymisestä asettamalla rajoituksia.⁸⁵

Tutkimustietoon perustuvassa asiantuntijan tulkintakehystyksessä alkoholiongelmat seuraavat väistämättä tuotteen ominaisuuksista – toksisuudesta, päihdyttävyydestä ja riippuvuudesta – ja enimmäkseen haitat kohtaavat kohtuukäyttäjää. Toksisuus aiheuttaa terveyshaittoja hyvinkin kohtuullisesti alkoholia käyttäville. Sellaista kohtuukäyttäjien enemmistöä ei ole, joka ei koskaan päihdyisi, ja päihtymys itsessään kohottaa muun muassa tapaturmien ja väkivallan riskiä. Riippuvuudelle – joka käsitteenä puuttuu miltei kokonaan kaikesta alkoholiteollisuuden aineistosta – ei altista yksilöä alun perin väärä juomatapa, vaan suurelta osin yksilölliset, perinnölliset tekijät, elämäntilanteet, kulttuuriympäristö ja joukko muita tekijöitä. Tästä kaikesta seuraa, että tulee kontrolloida itse tuotetta eikä poikkeavaksi leimattuja käyttäjiä: vähentää alkoholin kulutusta yleensä ja hoitaa haitat yhteisvastuullisesti.⁸⁶

Markku Soikkelin⁸⁷ analyysi ruotsalaisen huumausainepolitiikan retoriikasta kuvaa kielikuvia, joiden varaan se aikanaan perustettiin, ja niiden retoristen valintojen seurauksia. Huumausaineiden kuvaaminen *epidemiaksi* löi leimansa siihen, miten yhteiskunta kohtelee

⁸² Kunelius 1998, 128–129.

⁸³ Lakoff & Johnson 2003.

⁸⁴ Perelman 1996.

⁸⁵ EUCAM 2011.

⁸⁶ Babor ym. 2010a.

⁸⁷ 2005.

kokeilijoita, viihdekäyttäjiä ja ongelmakäyttäjiä: he ovat *taudinkantajia*, jotka on eristettävä ja hoidettava vaikka pakolla, jos eivät itse ymmärrä tilaansa. Epidemian *leviämiskanavat* on tukittava, ja siksi avainasemassa ovat poliisi, tulli ja rajavartiolaito, eivät esimerkiksi ehkäisevä työ ja hoito. Epidemia tulee ulkoa, eikä syitä ja ratkaisuja siksi pidä etsiä omasta elinympäristöstä. Siksi se on myös uhka koko yhteiskunnalle, ei vain sen haavoittuville jäsenille.

Sota- ja taistelu -kielikuvat sulkevat pois humanin politiikan, jolla ongelmia ja inhimillisiä kärsimyksiä voisi lievittää ja tekevät huumausainepolitiikasta erilaisen Ruotsin yleisen ”ketään ei jätetä jälkeen” -eetoksen kanssa. On mieletöntä sopeutua *vihollisen* (huumausaineiden) pysyvään läsnäoloon, vain *voitto* ja *tappio* tulevat kysymykseen. Poliitikalla ei ole muita vaihtoehtoja kuin ne, mitä *huumeettoman yhteiskunnan* tavoitteesta kulloinkin seuraa. Kaikki muu on *antautumista*. Koska tappio ei ole vaihtoehto, ei myöskään politiikan inhimillisiä ja taloudellisia kustannuksia tarvitse hillitä. *Uhrin* ansiosta lippu liehuu. Huumeiden käyttäjät ovat *vihollisen puolelle siirtyneitä pettureita*, ja politiikan arvostelijat *heikentävät puolustustahtoa*. Poliitiikkaa voidaan toteuttaa länsimaisten perus- ja ihmisoikeuksien kustannuksella, esimerkiksi laajoin teini-ikäisille tehdyin virtsatestein, koska sota merkitsee aina myös *poikkeustilaa*.

MIKÄ ON SELITTÄMÄTTÄKIN SELVÄÄ: KULTIVAATIOTEORIA

On selvää, että joukkoviestinnän yhteiskunnalliset vaikutukset ovat ennen muuta pitkäaikaisia ja kasautuvia, vaikutusta siihen, millä tavalla miellämme todellisuuden: mistä näkökulmasta sitä katsomme, millä kielellä siitä puhumme ja millaisiksi ymmärrämme muut ihmiset.

Jos joukkoviestinnän vaikutuksia haluaa mitata, jää kysymys helposti avoimeksi. Jos asiaa ajattelee tovin, on vaikea epäillä vaikutusten laajuutta.

– Risto Kunelius⁸⁸

Viestinnän kultivaatioteoria sai alkunsa TV-aikakauden tutkimuksen yhdestä iäisyyskysymyksestä: lisääkö TV-väkivalta tosielämän väkivaltaa. Teoreettisia hypoteeseja siitä, miten se näin voisi tehdä, olivat esimerkiksi aggressiivisuuden lisääntyminen ja mallioppiminen. Kultivaatiomalli menee syvemmälle: TV-väkivalta ei opeta väkivaltaista käyttäytymistä vaan väkivallan normaaliutta ja luonnollisuutta. Aggressiivisuuden lisääntyminen ei ole TV-väkivallan ainoa eikä tärkein vaikutus. Se lisää myös pelkoa ja ahdistusta reaktiona väkivallan koettuun uhkaan, turruttaa ja totuttaa meitä väkivaltaan ja vähentää empatiakykyämme. Toistuvilla ja hallitsevilla sanomilla media muokkaa pitkäjänteisesti meitä ja maailmankuvaamme joka suhteessa, opettaa hyväksymään asenteita ja toimintamalleja ja vähentää kriittisyyttämme normaaleiksi kuvaamiaan ilmiöitä kohtaan. Kultivaatioteoria ohittaa viestinnän nopeat ja näkyvät vaikutukset. Sen mukaan joukkoviestinnän vaikutukset ovat pitkäaikaisia, kasautuvia, kiistämättömiä ja yhteiskunnallisesti merkittäviä.

Päihteiden markkinointi ja mainonta nojaa pikemmin niiden aseman vahvistamiseen normaalina ja asiaankuuluvana osana elämäämme kuin suoriin ostokehoituksiin tai tuotteen ominaisuuksien kehumiseen. Mitä kehumista voisikaan olla yhden savuke- tai lonkeromerkin

⁸⁸ 1998, 132.

todellisissa ominaisuuksissa toiseen verrattuna? Nuorille suunnattu alkoholimainonta on kultivaatioteorian soveltamista tyypillisimmillään. Kuvasto keskittyy valtaosin toistamaan sitä, kuinka alkoholijuomat ovat itsestään selvä osa nuoren ihmisen hyvää elämää. Teoria muistuttaa, kuinka tärkeää on kyetä yhtäältä rajoittamaan, toisaalta vastakkaisella viestinnällä (vastamainonnalla, mediakritiikillä) kyseenalaistamaan median tarjoamia arkielämän normaaliuksia.

TEORIOIDEN ANTI KÄYTÄNNÖN TYÖLLE

Esittelemäni teoriat siirtävät valistajan pois katederilta puhumasta kuuntelemaan pakotetulle yleisölle, osanottajaksi avoimeen ja tasavertaiseen keskusteluun, jossa rooleja ei ole valmiiksi jaettu eikä puhevalta riipu asemasta. Ei riitä, että valistaja on hyvä puhuja, reetori, vaan hänen on oltava ennen muuta hyvä keskustelija. Hyvä keskustelija tuntee keskustelukumppaninsa: heidän elinolonsa, kielensä, kulttuurinsa ja mielipiteensä.

Keskustelua ja pohdintaa ei pysty pitämään vireillä toistamalla ja kertaamalla yhtä viestiä. Tarvitaan näkökulmien vaihtelua, monenlaisiin ihmisiin ja intresseihin vetoavaa argumentointia, kykyä esittää asiansa haastavasti ja kiinnostavasti. Viestien tulee kyetä elämään omaa elämäänsä julkisessa keskustelussa. Sellaisia eivät ole iskulauseet tai viestit, joita kyllä voi pitää tarpeellisina ja ehkä tosina mutta jotka eivät yllätä ketään (”Raitis ja reilu ei horju, ei heilu”; ”Parempi luoda ja juopua elämästä kuin juoda ja luopua elämästä”; ”Sano huumeille ei”). Parhaat niistä ehkä muistetaan, mutta ne eivät tuo keskusteluun mitään uusia, pohdinnan arvoisia aineksia.

Jonkinasteinen odottamattomuus, liitettyinä siihen että viesti on olennainen ja mielellään tosi, on virittävyden edellytys. Viestin pitää aiheuttaa jonkinlaista käymistä, ei kuitenkaan pelkästään huomiohakuisella tyyllillä, vaan tuomalla esiin jotakin olennaista mutta vähälle huomiolle jäänyttä. Virittävyys on myös paljastavuutta: viestin pitäisi tehdä näkyviksi ja ymmärrettäviksi syitämme käyttäytyä yksilöinä ja yhteiskuntana tavalla, joka ei meitä parhaiten palvele. Tässä mielessä virittävä valistus on aina yhteiskunnallista: sen avulla meidän tulisi kyetä hallitsemaan paremmin suhdettamme päihteisiin. Virittävä sanoma kykenee parhaimmillaan myös innostamaan aloitteisiin ja toimintaan.

Koska valistuksen on toimittava puheenvuorona eri tavalla ajattelevien ihmisten kesken, sen tulee olla pikemmin problematisoiva, aloitteellinen tai ehdottava kuin perinteisiin vastakkainasetteluihin vetoava. Virittävä valistus ei aseta vastaanottajaa ota tai jätä -tilanteeseen vaan jättää tilaa hänen omalle pohdinnalleen ja viime kädessä pyrkii tukemaan hänen kykyään ymmärtää ja hallita tekijöitä, jotka vaikuttavat hänen suhteeseensa päihteisiin.

Vain uskottava viesti, jota pystyy tarvittaessa perustelevaan ja puolustamaan, voi ottaa sijansa julkisessa mielipiteenvaihdossa. Siksi tutkimustieto on valistuksen ainoa mahdollinen tietopohja. Valistussanomien rakentaminen on tutkimustiedon tulkintaa ja esittämistä yleisöä kiinnostavalla tavalla.

Jotta Matti Virtasen kuvaamat tulkinnot ja kytkennät olisivat mahdollisia, valistuksen aiheet olisi valmiiksi liitettävä ajankohtaisiin puheenaiheisiin tai poliittisiin kysymyksiin. Teemalla tulee olla tarttumapintaa siihen, mikä askarruttaa ihmisiä. Tämä taas asettaa sanomien suunnittelijalle yhden taitovaatimuksen yli muiden: hänen on tunnettava ja osattava tulkita kohdeyleisönsä ajatusmaailmaa, elämää ja motiiveja.

Tässä hahmoteltu valistus tapahtuu luontevimmin joukkotiedotusvälineissä, vaikkei strategia sinänsä sulje pois mitään kanavaa, ei edes perinteistä joukkotiedotuskampanjaa. Valistajalta tämä edellyttää mediavaikuttamisen taitoja, sillä keskustelijan tarvitsemaa julkisuutta ei voi ostaa samalla tavalla kuin mainostaja ja kampanjoijat voivat.

Asialistateoria vapauttaa meidät suuntaamasta ponnistuksiamme hedelmättömästi: millään mielipidemyllytyksellä tai kampanjoinnilla emme käännä suuren yleisön päätä, saa sitä vakuuttumaan siitä, että se on väärässä ja jokin piskuinen joukko oikeassa. Yleisen mielipiteen muutokset tapahtuvat hitaasti sellaisissa prosesseissa ja sellaisista virikkeistä, joita virittävän valistuksen ja hiljaisuuden kierre -teoriat kuvaavat. Joukkoviestintä on heikko väline sen kertomiseen, mitä ihmisten pitäisi asioista ajatella. Mahdollisuudet ovat toisaalla: asioiden nostamisessa tärkeiksi.

Asioita pitää kyetä pitämään sitkeästi ja taitavasti esillä. Ratkaisuja on miltei mahdotonta tyrkyttää, mutta ratkaisua vaativia kysymyksiä voi tyrkyttää hyvin tehokkaasti. Päihdekysymykset kilpailevat yleisön ja päättäjien huomiosta ja jäävät helposti pimentoon, ellei joukko ihmisiä ota tehtäväkseen pitää juuri niitä esillä. Sama koskee vähän tunnettuja mutta huomionarvoisia näkökulmia noihin kysymyksiin. Päiväjärjestyksen kirjoittamiseen on osallistuttava, koska päiväjärjestys itse – se mistä ihmisten kesken, tiedotusvälineissä ja politiikassa puhutaan – tuottaa ratkaisuja. On tärkeämpää markkinoida ongelmaa kuin omaa ratkaisuaan.

TEORIOIDEN ANTI ARVIOINNILLE JA TUTKIMUKSELLE

Vaikka virittävän valistuksen teoria, samoin kuin useat muut joukkoviestinnän teoriat, antaa vankat perusteet arvostella vallitsevaa tapaa arvioida valistuksen vaikuttavuutta, ei tarkoitus kuitenkaan ole vapauttaa suunnittelijoita, toimijoita ja päättäjiä arvioinnista, johon väistämättä kuuluu myös vaikutusten dokumentointia ja mittaamista, joskaan ei niin yksioikoisilla ehdoilla kuin perinteisessä vaikuttavuuden arvioinnissa. ”Hyvällä asialla oleminen” ja valistuksen eettisen perustelun korostaminen ei riitä, sillä ainakin julkista valtaa ja yhteisiä varoja käytettäessä valinnat on perusteltava myös vaikuttavuudella, ja työmenetelmiä on kehitettävä yhä vaikuttavammiksi. Ero tiukasti muotoiltuun tutkimusnäytön vaatimukseen on siinä, ettei etsittyjen ja löydettyjen vaikutusten tarvitse suoraan liittyä kohderyhmän elintapojen muutoksiin, vaan ne voivat olla monella tavalla hankkeen tavoitteiden tai työn arvopäämäärien suuntaisia. Voi sanoa, että virittävän valistuksen teoria ohjaa arvioijan jäljittämään valistuksen *vaikutuksia*, ei suoraan osoittamaan sen *vaikuttavuutta*.⁸⁹ Vaikuttavuudesta ei näet usein voi esittää sitovaa *tutkimusnäyttöä*, mutta yhdistämällä arvioijan hankkima tieto havaituista *vaikutuksista* aiempaan tutkimus- ja teorian tietoon päihdehaitoilta suojaavista ja niille altistavista niin sanotuista väliin tulevista tekijöistä tai viestinnän vaikutusmekanismeista voidaan esittää hyvin perusteltu vaikuttavuuden odotus. *Todistamisen* sijasta on tyydyttävä *argumentoimaan*, esittämään hyviä perusteluita vaikuttavuuden puolesta.

Koska virittävä valistus elää laajalti julkisessa keskustelussa, ei arvioijan ole vaikea löytää aineistoa työnsä pohjaksi. Teoria kehitettiin myös arvioinnin ja tutkimuksen apuvälineeksi, ja vaikka sen jatkokehittely on jäänyt toivottua vähäisemmäksi, jo noissa 1980-luvun kirjojoi-

⁸⁹ Ks. Salasuo tässä teoksessa.

tuksissa sekä Matti Piispan eräissä muotoiluissa 1990-luvulta on vähintään esillä virittävän valistuksen teoriaan nojaava arviointimenetelmä.

Tutkimuksen kannalta ehkä merkityksellisin asia oli se, että kohteeksi valittiin keskustelukokonaisuudet, joista voi nähdä, että jotkut valistussanomamat ovat saaneet ne liikkeelle, muisteli Juha Partanen.⁹⁰ Arvioijan ja tutkijan tehtävä lähtee liikkeelle valistussanomamat vaikutusten, sen jättämien jälkien jäljittämisestä. Matti Piispan⁹¹ neuvo on, että tämä on tehtävä avoimin mielin, ilman tiukkoja ennakko-odotuksia sanomamat liikkeelle panemien keskustelujen, jatkokehittelyjen ja muiden reaktioiden suunnasta ja sisällöstä. Ne voivat olla etäälläkin sanomamat lähettäjän tavoitteista ja sanomamat ilmisisällöstä. Kaikkien viestin virittämien reaktioiden pyydystäminen merkitsee monenlaisten aineistojen käyttöä: lehdistö- ja nettikeskustelut ja -puheenvuorot ovat avainasemassa, mutta myös monia perinteisiä menetelmiä haastatteluista havainnointiin ja kyselytutkimuksiin voi käyttää.

Virittävän valistuksen teoria on vastahankainen kaavamaiseen vaikuttavuustutkimukseen nähden myös sikäli, että sen etsimät monipolviset, välilliset ja ennen kaikkea yhteiskunnalliset vaikutukset eivät tapahdu hetkessä. Niitä on tutkittava pitkäjänteisesti ja pitkiä kehityskulkuja jäljittäen. Tämä ei tee tutkimuksesta vähemmän käyttökelpoista, mutta se tuottaa argumentaatiota enemmän vastaisen varalle kuin tehdyn intervention perustelemiseen rahoittajille. Uusia interventioita voidaan perustella tiedolla aikaisemman valistuksen pitkäjänteisistä vaikutuksista – mikä on toiminut ja mikä ei.

Emme useinkaan osaa vastata kysymykseen, oliko tämä tai tuo ryhtymys vaikuttava, mutta voimme esittää hyvin perusteltuja vastauksia kysymyksiin, onko meillä syytä uskoa, että tuo ryhtymys osaltaan vaikuttaa yhteiskunnan muuttumiseen siten kuin sen toivottiin tekevän, onko samanlaisia ryhtymyksiä tulevaisuudessa aiheellista tehdä ja tukea, sekä jos on, tulisiko niitä kehittää ja muuttaa ja miten.

⁹⁰ Soikkeli 2002, 36.

⁹¹ 1999.

6 Tutkimustiedon tulkinnasta, käytöstä ja väärinkäytöstä

Markku Soikkeli

Tutkimusten perusteella on pääteltävä, että nuorten altistuminen alkoholimainonnalle vaikuttaa heidän myöhempään juomiskäyttäytymiseensä – se lisää todennäköisyyttä aloittaa käyttö ja lisää käytön määrää niillä, jotka ovat jo aloittaneet.⁹²

Ei ole olemassa tutkimusnäyttöä siitä, että alkoholimainonnalle altistuminen vaikuttaisi nuorten alkoholin käyttöön.⁹³

Aiemmin tässä kirjassa on esitetty optimistinen arvio, jonka mukaan tutkimustiedon arvovalta julkisessa ja poliittisessa keskustelussa olisi kasvanut: siihen vedotaan usein, sen tulokset kiistetään entistä harvemmin ja sen sivuuttaminen päätöksenteossa herättää kritiikkiä. Ehkäisevälle päihdetyölle ja päihdevalistukselle tämä avaa mahdollisuuksia, jos vain itse ollaan valmiita sitoutumaan tutkimustiedon tukemiin päätelmiin. Vaikuttavalle päihdepolitiikalle ja -työlle on sitä helpompi saada yleisön ja päättäjien tuki, mitä valistuneempia nämä ovat.

Hyvien uutisten perään huonot: tutkimustietoon vetoaminen ei läheskään aina ratkaise erimielisyyksiä vaan usein siirtää ne tutkimustietoa ja sen tulkintaa koskeviksi. Tutkimustieto on aina vajavaista ja muuttuvaa: valistajan toivomille selville ja varmoille käsityksille se ei aina anna perusteita. Tutkimustieto on kuitenkin parasta tietoa toistaiseksi, ja on järkevintä toimia kuin se olisi totta. Järjelliseen ajatteluun ja toimintaan kuuluu, että tutkimustiedolle annetaan suurempi painoarvo kuin mille tahansa mielipiteelle. Ajassamme tosin on vahva epä-älyllinen virtaus, joka tahtoo tehdä kaikista argumenteista samanarvoisia ja tutkimustiedostakin vain mielipiteen mielipiteiden joukossa. Päihdevalistajan vaikutus- ja arvovaltaa palvelee parhaiten tiukka tukeutuminen tutkimustietoon.

Päihdevalistajan vaikutus- ja arvovaltaa palvelee parhaiten tiukka tukeutuminen tutkimustietoon.

Hän siis tarvitsee tutkimustiedon lukemisen ja tulkitsemisen sekä argumentaation, so. väitteiden esittämisen ja perustelemisen taitoja. Keskusteluissa hän törmää yhä useammin väitteisiin, joiden mukaan tutkimus on todistanut tämän ja kumonnut tuon. Silloin on suureksi avuksi, jos hän tuntee tieteen ja sen tulosten tulkinnan yleisiä periaatteita ja oman alan keskeisiä tuloksia niin laajalti, että osaa suhtautua kriittisesti kuulemiinsa tutkimuspohjaisiin väitteisiin ja tarvittaessa tarkistaa niiden paikkansapitävyyden.

Tietysti vain harvalla käytännön työntekijällä on aikaa ja tilaisuus paneutua kovin laajalti oman alan tutkimukseen, mutta yleiskuva ja jokin kanava seurata tutkimusrintamaa hänellä

⁹² Soikkeli 2010a.

⁹³ CEPS & EFDR 2009.

kuitenkin tulisi olla. Yksi tällainen kanava on THL:n päihdetyön sivusto www.stakes.fi/neuvoa-antavat. Sen tavoite on välittää alan tutkimus- ja menetelmätietoa käytännön työn tarpeisiin sopivalla tavalla.

Tässä luvussa käsitellään esimerkkien avulla joitakin keskeisiä tutkimustiedon lukemisen ja tulkitsemisen ongelmia ja periaatteita. Annan myös esimerkkejä, joiden avulla lukija voi oppia tunnistamaan ja paljastamaan tyypillisiä tutkimustiedon väärinkäytön keinoja.

TUTKIMUSTIEDOSTA, NÄYTÖSTÄ JA PERUSTELUSTA

Mikä on tutkimustietoa, mikä ei

Tiede on itseään korjaava järjestelmä. Tämä edellyttää tutkimukselta julkisuutta. Tieteellinen julkisuus toteutuu tieteellisillä foorumeilla, joissa tiettyjä pelisääntöjä noudatetaan. Tehty tutkimus on selostettava niin tarkasti, että kompetentit lukijat pystyvät arvioimaan sen pätevyyttä ja halutessaan vaikka toistamaan sen. Tieteelliseen julkaisuun hyväksytyt tutkimusartikkelit ovat useimmiten vertaisarvioituja: ennen julkaisemista ne on luetettu asiantuntijoilla. Tieteellinen julkisuus, kritiikki ja keskustelu ovat prosessi ja testi, joka vastaa vahvistaa yksittäisen tutkimuksen merkityksen.

Kun tutkimustietoon vedotaan yhteiskunnallisessa keskustelussa, raja ei-tieteelliseen julkaisutoimintaan hämärtyy helposti. Yritykset sekä etu- ja painostusjärjestöt tuottavat omia selvityksiään tai tutkimuksiaan. On tavallista, etteivät ne julkaise tutkimusaineistoaan ja raportoi tieteellisen julkisuuden edellyttämällä tavalla, vaan tiedottavat vain lopputuloksensa ja päätelmänsä. Tällaiselle ei tule antaa tutkimustiedon arvoa.

Näyttö, argumentti, tutkimuspohjainen käsitys

Näytön käsite on keskeinen niissä väittelyissä, joissa tutkimustietoon vedotaan. Väitetään tutkimusnäytön todistaneen tietyn kannan oikeaksi tai vääräksi. Näyttöä kuvataan vahvaksi, heikoksi tai ristiriitaiseksi. Tämän puheen tulkitsemiseksi tarvitsemme jonkinlaisen kehikon.

Tutkimusnäytön vahvuutta voi arvioida esimerkiksi seuraavan, lääkäri-seura Duodecimin Käypä hoito -suosituksissa käyttämän luokituksen avulla:

Vahva tutkimusnäyttö: Useita menetelmällisesti tasokkaita tutkimuksia, joiden tulokset ovat samansuuntaisia.

Kohtalainen tutkimusnäyttö: Ainakin yksi menetelmällisesti tasokas tutkimus tai useita kelvollisia tutkimuksia.

Niukka tutkimusnäyttö: Ainakin yksi kelvollinen tieteellinen tutkimus.

Ei tutkimusnäyttöä: Asiantuntijoiden tulkinta (paras arvio) tiedosta, joka ei täytä tieteelliseen tutkimukseen perustuvan näytön vaatimuksia.

”Ei tutkimusnäyttöä” aiheuttaa helposti väärintulkintoja. Yksi niistä on, ettei asiasta olisi olemassa tutkimustietoon perustuvaa tieteellistä näkemystä. Asiantuntijoiden paras arvio, tieteellinen konsensus voi silti hyvin olla riittävä perustelu valistukselle tai poliittisille päätöksille. Toinen yleinen väärintulkinta on se, että sekoitetaan näytön puute puutteen näyttöön: jos näyttöä väitteen A tueksi ei ole saatu, kuvitellaan näytetyn toteen, että väite A ei ole tosi.

Euroopan alkoholiteollisuuden tiedotteessa väitetään lähes kaikkien tehtyjen tutkimusten osoittavan, ettei eri maissa toteutetuilla alkoholimainonnan rajoituksilla ole ollut vaikutusta.⁹⁴ Tosiasiassa alkoholimainonnan rajoitukset, samoin rajoitusten purkamiset eri maissa ovat aina liittyneet muihin toimiin – muutoksiin verotuksessa, saatavuudessa ja niin edelleen – joilla alkoholipolitiikkaa on joko kiristetty tai liberalisoitu. Näiden yhteisvaikutus saatetaan tuntea, mutta yhden osan vaikutusta ei voi erottaa kokonaisvaikutuksesta. Asiantuntijoiden paras arvio on päinvastainen kuin alkoholiteollisuuden: todennäköisin skenaario *käytettävissä olevan teoreettisen ja empiirisen tiedon perusteella* on se, että markkinoinnin kattava rajoittaminen olisi vaikuttavaa.⁹⁵

Näytön käsite on omaksuttu yhteiskuntatieteisiin eksakteista tieteistä, eikä se aivan vastaa yhteiskuntatieteellisen tiedon luonnetta, jossa usein ei voi olla kysymys toteennäyttämisestä kirjaimellisesti, vaan parhaiden tutkimustietoon nojautuvien perustelujen etsimisestä, *argumenttaatiosta*. Parhaiden argumenttien tukema käsitys on toistaiseksi todennäköisimmin tosi.

Yksittäiset tutkimukset ja kirjallisuuskatsaukset

Yksittäisen tutkimuksen arvo tutkimusnäyttönä on vähäinen. Kääntäen: miltei mitä tahansa väitettä voi perustella yksittäisellä tutkimuksella. Satunnaisesti esiintyy aina valtavirrasta poikkeavia tuloksia tai tutkimuksen laatu on tuottanut poikkeavan tuloksen. Luotettavinta tietoa tulee siksi etsiä *katsausartikkeleista eli kirjallisuuskatsauksista (review, literary review)*. Ne ovat laajoja tieteellisiä artikkeleita, joihin on koottu tiivistettynä tietyn aihealueen keskeinen siihen mennessä julkaistu tutkimustieto. Katsausartikkelit eivät ainoastaan osoita, mitkä tulokset ovat yleisimpiä, vaan niistä myös karsitaan heikkotasoiset ja kysymykseen huonosti liittyvät tutkimukset pois etukäteen laadittujen sisällyttämiskriteerien avulla.

Tavallinen *kirjallisuuskatsaus* kokoaa yhteen olemassa olevan tutkimusnäytön ja antaa pohjan arvioida näytön vahvuutta ja yhdensuuntaisuutta. *Järjestelmälliseksi eli systemaattiseksi kirjallisuuskatsaukseksi (systematic review)* nimitetään tiukemmin kriteerein ja menetelmin laadittua artikkelia, joka pyrkii tieteellisiä menetelmiä käyttäen mahdollisimman harhattomasti tunnistamaan, kriittisesti arvioimaan ja syntetisoimaan kaikki relevantit tutkimukset määrittelystä aiheesta. *Meta-analyysi* taas on *järjestelmällinen katsaus*, jossa käytetään tilastollisia menetelmiä eri tutkimusten tulosten yhdistämiseen.

Kannabisaktivistit ovat viime vuosina levittäneet tietoa yksittäisistä tutkimuksista, joiden he tulkitsevat osoittavan, että kannabis parantaa syöpää.⁹⁶ Noissa tutkimuksissa on löydetty viitteitä siitä, että kannabiksen ainesosia voi olla mahdollista hyödyntää syöpälääkkeiden kehittämissä, ja on myös kuvattu tapauksia, joissa kannabiksen polttaja on spontaanisti parantunut. Viitatuilla tutkimuksilla saattaa olla tärkeäkin merkitys lääkkeiden kehittämistyölle, mutta yleistävät päätelmät kannabiksesta syöpälääkkeenä ovat perusteettomia.

⁹⁴ CEPS & EFDR 2009, 1, 5.

⁹⁵ Babor ym. 2010c, 196–197.

⁹⁶ Patients for Medical Cannabis -blogi.

Milloin näyttö on ristiriitaista?

Samaa kysymystä voi tutkia monenlaisin eri menetelmin. Kun yksi menetelmä tuottaa tutkimusnäyttöä ja toinen ei, tulokset on helppo kyseenalaistaa väittämällä näyttöä ristiriitaiseksi:

Tutkimuskirjallisuus alkoholimainonnan vaikutuksesta kulutukseen on runsasta ja enimmäkseen ristiriitaista. Jokaista tutkimusta kohden, jossa positiivinen yhteys havaitaan, on olemassa toinen, jossa sen otos, menetelmä tai päätelmät kiistetään. Lähes kaikki ekonometriset tutkimukset, poikileikkaustutkimukset ja tapausstudiot ovat osoittaneet, ettei markkinoinnilla ole lainkaan tai on hyvin vähän vaikutusta kulutukseen.⁹⁷

Päätelyvirhe tässä liittyy edellä kuvattuun näytön puute – puutteen näyttö -pulmaan, mutta ei vain siihen. On vain niin, että tietyt menetelmät soveltuvat paremmin tiettyjen kysymysten tutkimiseen kuin toiset. Kun vahva näyttö on saatu yhdellä menetelmällä, sitä ei heikennä muiden menetelmien tuloksettomuus saman kysymyksen tutkimisessa. Ajatellaanpa, että tehtävänä on selvittää, onko järvessä kuhaa. Menetelmiä ovat onki, kuhaverkko ja katiska. Katiska- ja onkimies vetävät vesiperän, mutta verkolla kalastava naapuri saa kelpo saaliita. Onko järvessä kuhaa?

Millainen näyttö riittää?

Tupakkateollisuus kiisti tupakan ja keuhkosyövän yhteyden vuosikymmeniä sen jälkeen, kun asiantuntijat pitivät sitä todistettuna. Sen vakioperustelu oli, että taudin syntymekanismissa on vielä paljon avoimia kysymyksiä, eikä kysymykseen tupakan osuudesta siksi voida vielä vastata. Tieteellinen tieto täydentyy vähittäin, ja tutkimus nostaa jatkuvasti esille uusia kysymyksiä: mitä laajempi on tiedon saari, sitä pidempi rantaviiva sen yhdistää tietämättömyyden mereen. ”Mitään ei voida tietää, ennen kuin tiedetään kaikki” on siis näennäisargumentti, johon vedoten voi torjua miten vahvan näytön tahansa ja tuosta näytöstä seuraavat poliittiset päätelmät:

Ei ole olemassa luotettavaa tutkimusta, joka selittäisi mainonnan ja kulutuksen syy–seuraus-suhteen (...) siksi on mahdoton päätellä, että mainonta aiheuttaa tietynlaista käyttäytymistä. (...) Mainonta vaikuttaa käyttäytymiseen yhdeksänvaiheisen prosessin välityksellä (...) Suurin osa saatavilla olevasta kirjallisuudesta ei kykene osoittamaan suoraa vaikutussuhdetta noiden yhdeksän vaiheen läpi.⁹⁸

Harhauttavat väitteet (*Red herring*)

Joskus lukijalta jää huomaamatta niin yksinkertainen seikka, kuin että tietyn väitteen tueksi esitetty tutkimusnäyttö ei lainkaan tue sitä tai edes koske samaa asiaa. Tällainen ”vastaa kun ei kysytty” -strategia, epäoleellisten väitteiden ja tietojen sotkeminen todisteluun, on laajalti käytetty keino johtaa lukija väärille jäljille. Se on kuin silli, jonka rosvot paetessaan heittävät poliisikoirien haisteltaviksi – siitä taktiikan oudohko englanninkielinen nimi.

⁹⁷ CEPS & EFDR 2009, 3.

⁹⁸ CEPS & EFRD 2009, 2.

Tärkeimmät riskitekijät juomisen aloittamiselle varhaisnuoruudessa ovat vanhempien ja ikätovereiden asenteet ja juomismallit (...) Alkoholiin liittyvät odotukset, perhehistoria, ikätovereiden vaikutus ja persoonan piirteet saattavat toimia myötävaikuttavina tekijöinä mainonnalle altistumisen ja alkoholin käytön välillä.⁹⁹

Tutkimusartikkeleita on siteerattu oikein, mutta havainnot eivät mitenkään vaikuta näyttöön mainonnan vaikutuksesta.

Yksimuuttujaselitykset

Viestintä- ja alkoholielinkeinojen edustajat esittivät STM:n alkoholimainontatyöryhmälle tilastoja ja kaavioita, joilla ne todistelivat, ettei alkoholinkulutus Suomessa ole seurannut mainontaan käytettyjen rahamäärien kehitystä: rahamäärät vähenevät, kulutus kasvaa. Esityksen kuvaamaan aikaan sisältyi muun muassa vuoden 2004 jyrkän veronalennuksen vaikutus kulutukseen. Esityksellä siis haluttiin kumota sellainen *yksimuuttujaselitys*, että kulutus riippuisi mainonnasta eikä mistään muusta. Työryhmän pysyvälle asiantuntijalle esitettiin myös tutkimusviitteitä, joiden tulosten väitettiin poikkeavan työryhmälle esitetyn tutkimuskatsauksen päätelmistä. Niiden mukaan mainonnalla ei olisi vaikutusta nuorten alkoholinkulutukseen, mutta valistus olisi osoitettu tehokkaaksi keinoksi vaikuttaa siihen. Alkuperäisteksteihin tutustuminen osoitti, ettei noissa tutkimuksissa tutkittu lainkaan mainonnan ja valistuksen vaikutuksia, vaan nuorten, joskus myös heidän vanhempiensa, mielipiteitä niistä.¹⁰⁰ Yleisen mielipiteen paine ei ole koskaan puristanut maapalloa litteäksi, eikä yleinen mielipide muutenkaan voi ratkaista, mikä on totta ja mikä ei.

Myös erässä päihdeaiheisten lehtijuttujen tyypeissä toistuvat yksimuuttujaselitykset. Vuosittain raportoidaan huumeisiin kuolleiden lukumäärä, vaikka pohjana on käytetty tietoa siitä, kuinka monelta vainajalta on löydetty merkkejä huumausaineiden käytöstä. Vain osa heistä on kuollut huumeisiin. Alkoholi puolestaan on muka terveellistä, koska viinin kohtuullisella käytöllä on todettu yksi suotuista terveysvaikutus yhteen sairaustyyppiin, sydän- ja verisuonitauteihin. Raittius on vaarallisempaa kuin kohtuukäyttö, koska kohtuukäyttäjät ovat terveempiä ja pitkäikäisempiä kuin raittiit. Päätelyvirhe on siinä, että terveyden osatekijöistä ratkaisevaksi väitetään alkoholin käyttöä ja huomiotta jätetään suuri joukko eroavuuksia raittiiden ja kohtuukäyttäjien ryhmien välillä: perinnölliset tekijät, koulutus, varallisuus, ravitsemus, liikuntatottumukset ja niin edelleen. Unohdetaan myös, että osa raittiista on raitistuneita alkoholisteja, joiden terveyttä alkoholi on jo vaurioittanut.

Luovat sitaattitekniikat

On hyvä tarkistaa, aina kun se on mahdollista, kuinka keskustelijat siteeraavat tutkimusraportteja, joiden tuloksiin vetoavat. Seuraavassa on esimerkkejä eräistä tyyppillisistä tavoista.

Lainaus voidaan aivan yksinkertaisesti *väärentää*. Ruotsin vähittäiskauppayhdistys väitti, että alkoholin korkea verotus on osoittautunut toimimattomaksi, sillä alkoholin kokonaiskulutus on kasvanut 15 vuoden aikana 30 prosenttia.¹⁰¹ Tietolähteekseen se nimeää Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning -instituutin (SoRAD) (www.sorad.se). Viitatus

⁹⁹ Mt. 4

¹⁰⁰ Soikkeli 2010b.

¹⁰¹ HUI 2009, 3.

tilaston mukaan kulutuksen kasvu oli kuitenkin 23, ei 30 prosenttia. Asiaa tiedusteltaessa raportin julkaisija myönsi tiedon virheelliseksi.¹⁰²

Lainaus voidaan myös *katkaista* sopivasta paikasta virheellisen vaikutelman synnyttämiseksi: ”Vaikka tutkimusten tulokset ovat ristiriitaisia, niitä siteerataan epäkriittisesti (‘...are cited in an uncritical manner’).”¹⁰³

Alkuperäisessä tekstissä kirjoittaja kuitenkin kohdistaa arvostelunsa vain yhteen artikkeliin (”...are cited in an uncritical manner by Siegel et al.”).¹⁰⁴

Yhteydestään irrotettu tai väärään yhteyteen sijoitettu sitaatti on tehokas keino. CEPS ja EFDR¹⁰⁵ väittivät Smithin ja Foxcroftin¹⁰⁶ päätelleen laajan tutkimuskirjallisuuden perusteella, että alkoholimainonnan vaikutus nuorten juomiskäyttäytymiseen on hyvin kiistanalainen kysymys. Tosiasiassa lainattu virke on tutkimusraportin alusta eikä viittaa tieteelliseen vaan poliittiseen väittelyyn. Kirjoittajien oma päätelmä on päinvastainen: ”Näiden tutkimusten perusteella on pääteltävä, että nuorten henkilöiden altistuminen alkoholin mainonnalle vaikuttaa heidän myöhempään juomiskäyttäytymiseensä. Vaikutus oli johdonmukainen kaikissa tutkimuksissa, mainonnan ja juomisaikomusten ajallinen yhteys tuli osoitetuksi, ja annos–vaste-suhde mainonnalle altistumisen määrän ja juomiskertojen välillä osoitettiin selvästi kolmessa tutkimuksessa.”¹⁰⁷

Samaa tekniikkaa on erityisen helppo käyttää minkä tahansa tutkimustuloksen pätevyyyden kyseenalaistamiseen, sillä jokaisessa hyvässä tutkimusraportissa pohditaan tutkimushankkeen onnistumista ja mahdollisia puutteita ja epävarmuustekijöitä. Olennaista on, että vasta tämän perusteella julistetaan päätelmät. Esimerkkinä jälleen CEPS ja EFDR¹⁰⁸ siteeraamassa Smithiä ja Foxcroftia: ”Emme voi sulkea pois sitä mahdollisuutta, että näissä tutkimuksissa esiin tulleet vaikutukset ovat jonkin ulkopuolisen tekijän aiheuttamia.” Smith ja Foxcroft kuitenkin jatkavat: ”Ulkopuolisten tekijöiden olisi oltava todella suuria, jotta ne vaikuttaisivat tuloksiin, eikä kaikkien tuntemattomien tekijöiden vaikutusta voi eliminoida missään tutkimuksessa.”¹⁰⁹

VALISTUS JA EPÄVARMUUDEN SIETÄMISEN TAITO

Tutkimus kykenee antamaan vain epävarmaa tietoa monista keskeisistäkin kysymyksistä, joita päihdevalistuksessa on käsiteltävä. Valistajalle tästä tulee ennen kaikkea eettinen ongelma: mitä on oikein sanoa. Hän joutuu helposti puolustautumaan syytöksiltä, että hän joko vähättelee joitakin tutkimuksessa esiin tulleita haittoja tai pelottelee riskeillä, joita tutkimus ei ole varmasti osoittanut. Ongelmakenttää kuvaa seuraava esimerkki valistajan arjesta:

Kaksi Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen asiantuntijaa sai tehtäväkseen lehtikirjoituksen sen johdosta, että kannabiksen kokeilun ja käytön oli kouluterveyskyselyssä havaittu lisääntyneen.

¹⁰² Sähköpostiviesti 12.5.2010 Jonas Arnbergilta (HUI) Markku Soikkelille (THL).

¹⁰³ CEPS & EFRD 2009, 3.

¹⁰⁴ Nelson 2008.

¹⁰⁵ Mt. 3.

¹⁰⁶ Smith & Foxcroft 2009.

¹⁰⁷ Mt. 9

¹⁰⁸ Mt. 3.

¹⁰⁹ Mt. 8.

Kirjoituksen tarkoitus oli evästää lukijoita, etenkin kasvattajia, reagoimaan tilanteeseen. Tämän takia kirjoituksessa oli myös kuvattava kannabiksen terveysriskejä.

Tutkimustieto etenkin pitkäaikaisen ja runsaan käytön riskeistä on yllättävän niukkaa ja ristiriitaistakin, ainakin verrattuna siihen mitä tiedämme esimerkiksi alkoholista. Syitä tähän ovat: kannabiksen tyypillinen käyttöura on lyhyt ja sijoittuu nuoruuteen eikä laadukkaita pitkittäistutkimuksia juuri ole. Huomattava osa käyttäjistä käyttää myös alkoholia ja tupakkaa eikä eri aineiden pitkäaikaisia vaikutuksia ole helppo erottaa toisistaan. Kannabiksen käyttäjän saaman annostuksen arvioiminen on vaikeaa, koska savukkeen tai alkoholiannoksen tapaista standardia ei ole.¹¹⁰

Kirjoituksessaan THL:n asiantuntijat kommentoivat näin tiettyjä kannabiksen käyttöön yhdistettyjä riskejä:

On olemassa suuntaa antavaa näyttöä kannabiksen käytön yhteydestä psykooseihin (kuten skitsofreniaan) sekä masennukseen ja muihin mielenterveyden häiriöihin. Nuoria tulee varoittaa näistä mahdollisista seurauksista, erityisesti jos nuorella itsellään tai hänen suvussaan on alttiutta mielenterveyden häiriöille, vaikka tutkimusnäytön vahvuudesta voikin kiistellä (...) Kannabiksen säännöllinen polttaminen saattaa altistaa samoille syöpätyypeille ja hengitysteiden sairauksille kuin tupakointi.¹¹¹

Kirjoitus synnytti ankaria vastalauseita, joiden mukaan tutkimus joko oli kumonnut nuo väitteet tai ne eivät ainakaan olleet toteen näytettyjä ja kirjoittajat siksi syöllistyivät kauhukuvien levittämiseen.

Olivatko kirjoittajien väitteet tutkimustiedon valossa oikeutettuja? Hengityselinten sairauksien ja syöpien yhteydestä kannabiksen polttamiseen on pitkäaikaisissa väestötutkimuksissa saatu korkeintaan suuntaa antavaa näyttöä. Solu- ja tapaustutkimuksissa on tavattu kannabikselle altistumisen aiheuttamia, syöpää ennakoivia muutoksia. Tiedetään, että kannabiksen savussa on kymmeniä samoja syöpää aiheuttavia ainesosia kuin tupakassa.¹¹² Kannabiksen runsaalla käytöllä ja skitsofrenialla on kiistaton tilastollinen yhteys, mutta syy-yhteys on avoin kysymys: kannabis voi aiheuttaa skitsofreniaa, sen oireista kärsivät voivat etsiä helpotusta kannabiksesta, skitsofrenialle alttiit henkilöt voivat olla alttiimpia myös päihderiippuvuuksille, tai kannabis voi laukaista skitsofrenian henkilöillä, jotka ovat sille perinnöllisesti alttiita.¹¹³

Tieto, tulkintakehys ja merkitys

Esimerkkini kuvaa tilannetta, jossa tutkimustietoon pohjautuvista tosisioista ei vallitse suurta erimielisyyttä, mutta tiedon tulkinnasta ja merkityksestä kylläkin. Erimielisyyttä voi kuitenkin purkaa käyttämällä hyväksi edellä esiteltyä viestinnän kehystysteoriaa. Sen avulla ymmärrämme, että tietyllä tiedolla voi olla tulkintakehuksesta riippuen suuri tai pieni merkitys ja tuon tiedon esittäminen voi olla yhdessä tulkintakehyksessä paremmin perusteltua kuin toisessa.

Edellä esitetyn kirjoituksen herättämässä keskustelussa, ja huumekeskustelussa yleensäkin, voi erottaa ainakin kolme tulkintakehystä:

Ideologinen/huumepoliittinen tulkintakehys ohjaa tarkastelemaan jokaista tosiasiaväitettä tietyn huumausainepoliittisen linjan perspektiivistä: tukeeko vai horjuttaako se tuota linjaa.

¹¹⁰ Witton 2008, 117–118.

¹¹¹ Puusniekka & Soikkeli 2010.

¹¹² Witton 2008, 121–123.

¹¹³ Mt. 127–132.

Kirjoitusta arvosteltiin sekä rajoittavan huumausainepolitiikan ja kannabiksen kriminalisoinnin puolustamisesta että kannabiksen haittojen vähättelystä ja niitä suitsimaan pyrkivän huume-politiikan heikentämisestä.

Kuluttajavalituksellinen/riskitiedotuksellinen tulkintakehys katsoo huumeiden käyttöä yksilön kannalta. Se perustuu Matti Piispan tämän kirjan alkusanoissa kuvaamaan J. S. Millin liberaaliin etiikkaan, jonka perusajatus on, että ihmisten on saatava tietää valintojensa mahdolliset vaikutukset. Muuten ei vapaa ja tietoinen valinta ole mahdollinenkaan. Tämä tulkintakehys oikeuttaa ja jopa velvoittaa varoittamaan myös sellaisista riskeistä, joita tutkimus ei ole voinut sulkea pois, vaikka näyttö niistä ei olisikaan vahvaa. Esimerkiksi nekin tutkijat, joiden mukaan näyttö kannabiksen ja skitsofrenian yhteydestä ei ole vahvaa, pitävät perusteltuna varoittaa nuoria tästä riskistä.¹¹⁴

Tulkintakehysten sekoittaminen toisiinsa vahingoittaa vakavasti kykyämme ajatella ja toimia järkevästi.

Yhteiskuntapoliittinen/kansanterveydellinen tulkintakehys johdattaa pohtimaan laajasti huumeiden käytön yhteiskunnallisia vaikutuksia sekä arvioimaan käytön merkitystä koko väestön tai tiettyjen väestöryhmien terveydelle, käytöstä mahdollisesti aiheutuvia ehkäisevän työn ja hoidon tarpeita ja kustannuksia sekä käytön sääntelyn toimintavaihtoehtoja.

Vaikka tieto kannabiksen käytön syöpä- ja skitsofreniariskeistä on *kuluttajavalituksen/riskitiedotuksen* näkökulmasta yksilölle merkityksellistä oman päätöksen taustatietoa, *yhteiskuntapoliittisesta/kansanterveydellisestä* perspektiivistä nuo riskit näyttävät varsin vähäpätöisiltä. Kannabiksen polttaminen on väestötasolla niin vähäinen hengityselinten sairauksien ja syöpien osatekijä, ettei sitä tutkimuksissa juuri saada esiin. Myöskään skitsofreniaa ei ole mahdollista vähentää kannabiksen käyttöä ehkäisemällä. On laskettu, että olisi kyettävä ehkäisemään 3000–5000 nuoren päätyminen kannabiksen suurkuluttajiksi, jotta saataisiin ehkäistyksi yksi skitsofreniatapaus.¹¹⁵ Kannabiksen käytön ehkäisemiselle nuorten keskuudessa on hyviä syitä, mutta tämä ei kuulu niihin.

Päätelmä edellä sanotusta: tutkimustiedon merkitys ei ole lukkoon lyöty eikä aina sama, vaan erilainen eri tulkintakehyksissä. Tietty ongelma voidaan perustellusti määritellä tärkeäksi yhdessä kehyksessä, vähämerkityksiseksi toisessa. Eri tulkintakehysten sekoittaminen toisiinsa vaivaa erityisesti huume keskustelua, -politiikkaa ja -valitusta. Tämä vahingoittaa vakavasti kykyämme ajatella ja toimia järkevästi.

¹¹⁴ Moore ym. 2007, 319.

¹¹⁵ MacLeod & Hickman 2010, 1328.

7 Vuorovaikutustaidot avaavat kanavat

Markku Soikkeli

Melkein kaikki tämän kirjan kannanotot perustelevat sitä, kuinka tärkeää ehkäisevässä päihdetyössä on vuorovaikutus, ja laajin vuorovaikutus saavutetaan joukkoviestimien välityksellä. *Mediavaikuttamisen* (engl. *media advocacy*, kirjaimellisesti asian ajaminen mediassa) taitoa on siksi hyvä oppia. Näin saa työnsä näkyvyyttä ja vaikuttavuutta ja itselleen sitä *viestinnän kaksivaihemallin* lupaamaa vaikutusvaltaa.

On tietysti mahdollista ostaa näkyvyyttä maksetuilla ilmoituksilla, ja silloin voi myös muotoilla viestin oman mielensä mukaan. Yleisö kuitenkin suhtautuu journalistiseen sisältöön vakavammin kuin mainoksiin.¹¹⁶ Niilläkin, esimerkiksi tapahtumailmoituksilla, on toki oma merkityksensä asioiden pitämisessä esillä julkisuuden asialistalla.

Mikään ei estä yrittämästä valtakunnallisiin valtamedioihin, mutta hyödyllisempää voi olla pyrkiä hyvään yhteistyöhön paikallismedian kanssa. Päihdetyö on luonteeltaan pitkälti paikallista, ja kilpailu palstamillimetreistä ja sähköisen median sekunneista vähemmän veristä. Mediavaikuttaminen voi olla yksi osa ehkäisevän päihdetyön yhteisöhankeita, joiden idea on vaikuttaa paikallisyhteisöön yhtäaikaan eri foorumeilla ja eri menetelmin.¹¹⁷

Mediavaikuttaminen ei ensi sijassa ole yksilöiden neuvomista, kuten ei päihdevalistus yleensä, vaan pitkäjänteistä yhteiskunnalliseen ilmapiiriin vaikuttamista, yhteisvastuun herättelyä, tärkeiden aiheiden esillä pitämistä ja keskustelun virittämistä.

KUINKA JOUKKOVIESTITEN KANSSA PÄRJÄÄ

Ennen kaikkea on opittava tuntemaan joukkoviestinten tapa toimia ja niissä toimivien ammattilaisten tapa ajatella. Kannattaa tavoitella pitkäaikaista hyvää yhteistyösuhdetta näihin julkisuuden *portinvartijoihin*. Kielikuva on valaiseva: maailmassa on miljardeja viestejä, joista eri vaiheiden kautta valikoituu se pieni osa, joka pääsee julkisuuteen.

Suhde mediaan on luonteeltaan molempia hyödyttävää vaihtoa. Sinä saat asiasi esille, mutta tiedotusvälineen on myös saatava jotakin sinulta: kertomisen arvoisia, luotettavia tietoja, hyviä jutunaiheita ja vinkkejä, tarvittaessa pätevää taustatietoa. Tavoitteena on pitkä henkilökohtainen yhteistyö tiettyjen viestinten edustajien kanssa, sellaiseksi hyödylliseksi kumppaniksi osoittautuminen, jonka numero kaivetaan aina välillä esiin toimituksessa.

Tiedotusvälineet varjelevat riippumattomuuttaan: et voi määrätä niiden suhtautumista aiheeseesi etkä vaatia niitä tuomaan esiin sinun tärkeimpinä pitämiäsi asioita.¹¹⁸ Tiedotusvälineitä ei pidä yrittää valjastaa edistämään mitään asiaa, ei hyvääkään. Mutta ne voivat omasta halustaan välittää viestisi, jos onnistut esittämään ja perustelemaan sen niille hyvin.

¹¹⁶ Piispa 2003, 51.

¹¹⁷ Ks. esim. Hörkkö ym. 2010.

¹¹⁸ Holmila 1997, 122.

Älä tuhlaa toimituksen aikaa: ammattilaisilta ei puutu kahvia eikä ajanvietettä eivätkä he ehkä toista kertaa tule tiedotustilaisuuteen, jos kutsujalla ei ole olennaista kerrottavaa.

JOUKKOVIESTIMIEN TÄRKEYSJÄRJESTYKSISTÄ

Tiedotusvälineiden kriteerit sille, mikä on kiinnostavaa, poikkeavat usein siitä, mitä me itse mieluiten kertoisimme ja miten. Työmme taustafilosofia esimerkiksi on aihepiiri, josta jakaisimme puhua pitkästikin, mutta tiedotusvälineiden arjessa sellaisella on vähän käyttöä.

Joukkoviestimille ykkösasia on kova uutinen. Uutinen on tuore tapahtuma tai muutos. Uutinen voi myös olla se, että jokin piiloon tai vähälle huomiolle jäänyt ilmiö kyetään esittämään tärkeänä uuden tiedon tai näkökulman avulla. Läheisyys, se että asia koskettaa vastaanottajaa, on myös tärkeää. Asia voi koskettaa kahdella tavalla: herättää meissä tunteita tai vaikuttaa suoraan elämäämme. Empatiakykyä on kehitettävä, on opittava katsomaan asiaansa muiden näkökulmasta, ei riitä että se on itselle tärkeä.

Media haluaa henkilöidä asioita. Ei vain niin, että se mieluummin kirjoittaa julkkiksista kuin vakavista yhteiskunnan ongelmista, vaan myös niin, että se mielellään esittelee asiat ja ongelmatkin ihmisten kautta, antaa niille kasvot. Vaikka kaikille ei ole herkkua olla esillä, se auttaa. Mitä enemmän panee persoonaa peliin, sitä paremmin pääsee edistämään asiaansa.

Päihdetyöllä on muutama erityinen valtti median kiinnostuksen herättämiseksi: alamme laadukas ja laaja tutkimustoiminta tarjoaa juuri sellaista kovaa faktaa ja yhteiskunnan muutosten kuvausta, josta media pitää.¹¹⁹ Tätä kiinnostusta voi hyödyntää ominkin keinoin: pienikin tutkimus, selvitys tai mielipidemittaus, joskus pelkkä katugallup, voi olla keino saada asia julkisuuteen.

Valtti on myös se, että päihdekysymykset kiinnostavat yleisöä ja herättävät usein keskusteluita. Tähän sisältyy toisaalta vaikeus, johon aika ajoin törmäsi: päihheet ovat monille, myös monille toimittajille, henkilökohtainen ja tunteita herättävä asia ja siksi he joskus reagoivat yllättävillä tavoilla. Omaan kokemukseen perustuvaan tietoon ja näkemykseen luotetaan joskus sokeastikin.

Kun muistaa, että mediavaikuttaminen on ennen muuta jatkuvaa osallistumista ja kaikki journalistiset tuotoksetkin vain puheenvuoroja jatkuvassa keskustelussa, ei tarvitse ottaa liian vakavasti yksittäistä vaikeutta saada asiaa esiin tai yksittäisen jutun mielestään epäonnistunutta tai väärää painotusta.¹²⁰ Tärkeää on olla mukana tuomassa laadukasta polttopuuta julkisen keskustelun nuotioon.

MITÄ TARJOTA JA MITEN

Mikään mediavaikuttamisen keino ei ole vähäpätöinen. Palautteet jutuista luetaan toimituksissa, ja ollessaan osuvia ne vaikuttavat asian käsittelyyn seuraavalla kerralla. Mielipidekirjoitusten julkaisukynnys on usein melko matala ja niitä luetaan ahkerasti. Ne sopivat erityisesti nopeaan reagointiin. Verkkokeskusteluihin mukaan menemistä voi suositella vain varauksin, jotka koskevat eri keskustelupalstojen tasoa. Kolumnit ja erilaiset vieraskynä- ja

¹¹⁹ Piispa 2003, 51.

¹²⁰ Ks. Piispa 2001, 31–34.

asiantuntijapuheenvuorot vaativat työtä, mutta myös antavat uskottavuutta ja arvovaltaa. Pelkät juttuvinkitkin tuottavat usein halutun tuloksen. Lehdistöiedotteita ja -tilaisuuksia on käytettävä harkiten ja taiten.

Kirjallista ilmaisuaan voi kehittää journalistisen tyylin suuntaan ja unohtaa koulun ainekirjoituksen opit. Hyvä kirjoitus menee suoraan asiaan, kertoo tärkeimmän heti alussa. Kielen on oltava kaikille ymmärrettävää ja selkeää – ammattikunnat ovat maallikoiden vastaisia salaliittoja, sanoi G. B. Shaw, ja ammattikielet ovat siis näiden salakieliä. Lause ja asia, laaki ja vainaa, kuuluu Hannu Salaman oiva neuvo. Käytä aina niin konkreettisia sanoja kuin kykenet: jos puhut saappaasta, et tarvitse jalkineen etkä pukineen käsitteitä. Käytä päälauseita äläkä pitkiä lauseketjuja. Käytä verbejä äläkä verbeistä tehtyjä substantiiveja (kehittämisen edistämisen toteutumisen varmistaminen). Kaikki hyvä kirjoittaminen – yhtä hyvin puhuminen – on vuoropuhelua, vaikka kirjoittaja naputtelee yksin konettaan.

Kaikki hyvä kirjoittaminen ja puhuminen on vuoropuhelua. Tärkeää on olla tuomassa laadukasta polttopuuta julkisen keskustelun nuotioon.

Kannattaa ennakoida lukijan ja kuulijan reaktioita siihen mitä kirjoittaa tai sanoo. Vastaanottaja huomaa, kun vuorovaikutuksen kanava on auki, ja lähtee mukaan. Hän ei kuuntele pelkkiä sanoja, vaan sinua ja ajatuksiasi.

LÄHTEET

- Aarva, P. (1991) *Terveysvalituksen kuvia ja mielikuvia*. Tutkimus terveystieteiden vastaanotosta. Tampereen yliopiston julkaisuja A/328. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Aira, T. (2010) Terveystieto. Teoksessa M. Rimpelä & S. Fröjd & H. Peltonen *Hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen perusopetuksessa 2009. Perusraportti kyseystä 1.–6. vuosiluokkien kouluille*. Koulutuksen seurantaraportit 2010:1. Helsinki: Opetushallitus. http://www.oph.fi/download/46621_hyvinvoinnin_ja_terveyden_edistaminen_peruskouluissa2.pdf. (Viitattu 6.8.2011.)
- Babor, T. & Caetano, R. & Casswell, S. & Edwards, G. & Giesbrecht, N. & Graham, K. & Grube, J. & Grunewald, P. & Hill, L. & Holder, H. & Homel, R. & Österberg, E. & Rehm, J. & Room, R. & Rossow, I. (2003) *Alcohol: No Ordinary Commodity. Research and Public Policy*. London: Oxford University Press.
- Babor, T. & Caulkins, J. & Edwards, G. & Fischer, B. & Foxcroft, D. & Humphreys, K. & Obot, I. & Rehm, J. & Reuter, P. & Room, R. & Rossow, I. & Strang, J. (2010a) *Drug Policy and The Public Good*. New York: Oxford University Press.
- Babor, T. & Caetano, R. & Casswell, S. & Edwards, G. & Giesbrecht, N. & Graham, K. & Grube, J. & Hill, L. & Holder, H. & Homel, R. & Livingston, M. & Österberg, E. & Rehm, J. & Room, R. & Rossow, I. (2010b): Alcohol: No Ordinary Commodity. A Summary of the Second Edition. *Addiction* 2010, 105, 769–779.
- Babor, T. & Caetano, R. & Casswell, S. & Edwards, G. & Giesbrecht, N. & Graham, K. & Grube, J. & Hill, L. & Holder, H. & Homel, R. & Livingston, M. & Österberg, E. & Rehm, J. & Room, R. & Rossow, I. (2010c): Alcohol: No Ordinary Commodity. Research and public policy. Second Edition. New York 2010: Oxford University Press.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1994) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Brown, J. & Kreft, I. (1998) Zero Effects of Drug Prevention Programs: Issues and Solutions. *Evaluation Review* 22 (1), February 1998, 3–14.
- Burkhart, G. (2008) *Science-based Prevention in the European Union*. Tallinn: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. http://www.tai.ee/failid/Handouts_final_Gregor_Burkhart_Talinn_prevention.pdf. (Viitattu 6.8.2011.)
- CEPS & EFDR (2009) *Getting the Facts Right on Alcohol Advertising and Consumption*. http://www.europeanspirits.org/documents/Factsheets/CPAS0772009_Fact_Sheet_advertising.pdf. (Viitattu 6.8.2011.)
- Cuijpers, P. (2002) Effective Ingredients of School-based Drug Prevention Programs. A Systematic Review. *Addictive Behaviors* 27, 1009–1023.
- Dearing, J. W. & Rogers, E.M. (1992) *Communication Concepts 6: Agenda-Setting*. Thousand Oaks & London: Sage.
- Edwards, G. & Anderson, P. & Babor, T. & Casswell, S. & Ferrence, R. & Giesbrecht, N. & Godfrey, C. & Holder, H. & Lemmens, P. & Mäkelä, K. & Midanik, L. T. & Norström, T. & Österberg, E. & Romelsjö, A. & Room, R. & Simpura, J. & Skog, O-J (2005) *Alcohol Policy and the Public Good*. Oxford, New York, Tokyo: Oxford University Press.
- EUCAM (2011) *The Seven Key Messages of the Alcohol Industry*. http://www.eucam.info/content/bestanden/seven_key_messages_of_the_alcohol_industry.pdf. (Viitattu 11.3.2011)
- Forsell, J. (2002) *Tosi vallan käyttäjä*. <http://www.helsinki.fi/jarj/poleemi/forsell.html>. (Viitattu 11.3.2011.)
- Freud, Marx, Engels & Jung (1992) Juomalaulu 2 ½. Singlellä *Juomalaulu 2 ½*. Juha Kinnunen (säv.), Juha Kinnunen & Pekka Myllykoski & Arto Pajukallio (san.). Helsinki: Megamania.
- Green Day (2004) American Idiot. Albumilla *American Idiot*. California: Reprise Records.
- Habermas, J. (1984) *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and the Rationalisation of Society*. Boston, MA: Beacon Press.
- Habermas, J. (1987) *The Theory of Communicative Action, Volume 2. System and Lifeworld: A Critique of Functionalist Reason*. Boston, MA: Beacon Press.
- Hakkarainen, P. (2000) *Tupakka. Nautinnosta ongelmaksi*. Tampere: Vastapaino.

- Havio, M. & Laine, H. & Peltonen, H. & Soikkeli, M. & Tenkanen, T. & Tossavainen, T. & Ylä-Rautio-Vaittinen K (2009) *Ehkäisevä päihdetyö ja koululainen*. PowerPoint-esitys. Helsinki: Stakes.
- Hawks, D. & Scott, K. & McBride, N. & Jones, P. & Stockwell, T. (2002) *Prevention of Psychoactive Substance use. A Selected Review of What Works in the Area of Prevention*. Geneva: WHO.
- Helminen, M. (2004) Terveyden medialukua yhteisöjen ja kulttuurien ympäröimänä. *Promo* 32 (2), 13–14.
- Hemánus, P. & Partanen, J. & Virtanen, M. (1987) *Virtävyyden ongelma*. Tampereen yliopisto/tiedotusopin laitos, julkaisuja, sarja C 9. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Hoikkala, T. (2008) Nuoret ja humalan säätely. Teoksessa Panimo- ja virvoitusjuomateollisuus ry (2008), 20–26.
- Holmila, M. (1997) *Yhteisö ja interventio. Alkoholihaittojen paikallinen ennaltaehkäisy*. Stakesin tutkimuksia 73. Helsinki: Stakes.
- HUI, Swedish Retail Institute (2009) *Swedish Alcohol Policy: an Effective Policy?* [Http://www.brewersofeurope.org/docs/publications/HUI_2009_Swedish_alcohol_policy_study.pdf](http://www.brewersofeurope.org/docs/publications/HUI_2009_Swedish_alcohol_policy_study.pdf). (Viitattu 18.8.2011.)
- Hörkkö, T. & Markkula, K. (2010) Vantaalla rokataan nyt enemmän. *Vantaa välittää -hankkeen loppuraportti ja ulkoinen arviointiraportti*. Vantaa: Sosiaali- ja terveystoimi.
- If I smoked I would quit -julistet. [Http://www.fressis.fi/kampanjat/juliste/index.php](http://www.fressis.fi/kampanjat/juliste/index.php). (Viitattu 15.6.2009.)
- Jallinoja, P. & Piispa, M. & Tigerstedt, C. (2003) *Koko totuus huumeekampanjasta. Valtakunnallisen kampanjan arviointi*. Julkaisuja 10/2003. Helsinki: Terveyden edistämisen keskus ry.
- Järvi, U. (2011) *Media terveyden lähteillä. Miten sairaus ja terveys rakentuvat 2000-luvun mediassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kant, Immanuel (1995) Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus? Teoksessa Juha Koivisto, Markku Mäki & Timo Uusitupa (toim.) *Mitä on valistus?* Vastapaino: Tampere. Lainattu teoksessa P. Salovaara (2007) Ajattelun haaste filosofin vastaanotolla. *Niin & näin* 4/07, 30–35.
- Katainen, A. (2011) *Tupakka, luokka ja terveyskäyttäytymisen ongelma*. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisu 2011:2. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Katkotunnisteet (2009) Nelosella: ”Tupakkaa huuleen, naamaan näppylöi”, ”Tupakka vanhentaa ihoa”, ”Ai rööki vanhentaa ihoa?”, ”Tupakka haisee pahalle” (tutkijan hallussa).
- Kiijärvi-Pihkala, M. & Soikkeli, M. (2010) Vantaa välittää -hankkeen ulkoinen arviointiraportti. Teoksessa T. Hörkkö & K. Markkula (toim.) *Vantaalla rokataan nyt enemmän. Vantaa välittää -hankkeen loppuraportti ja ulkoinen arviointiraportti*. Vantaa: Sosiaali- ja terveystoimi.
- Kunelius, R. (1998) *Viestinnän vallassa. Johdatusta joukkoviestinnän kysymyksiin*. Helsinki: WSOY.
- Käry-lehti*. Suomen Syöpäyhdistyksen Fressis-kampanja. [Http://www.fressis.fi/kampanjat/kary/kary.pdf](http://www.fressis.fi/kampanjat/kary/kary.pdf). (Viitattu 19.2.2008.)
- Käypä hoito -suositus 2006. Duodecim: Tupakointi, nikotiiniriippuvuus ja vieroitushoidot. [Http://www.kaypahoito.fi/kh/kaypahoito?suositus=khp00042](http://www.kaypahoito.fi/kh/kaypahoito?suositus=khp00042). (Viitattu 16.4.2009.)
- Lakoff, G. & Johnson, M (2003) *Metaphors We Live By*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- MacLeod, J. & Hickman, M. (2010) How ideology shapes the evidence and the policy: what do we know about cannabis use and what should we do? *Addiction* 105, 1326–1330.
- Moore, T. H. M. & Zammit, S. & Lingford-Hughes, A. & Barnes, T. R. E. & Jones, P. B. & Burke, M. & Lewis, G (2007) Cannabis use and risk of psychotic affective mental health outcomes: a systematic review. *The Lancet*, Vol. 370, July 28, 319–328.
- Mäkelä, K. (1999) Itsen esittäminen Suomessa. Teoksessa Klaus Mäkelä (toim.) *Valtio, väkijuomat ja kulttuuri. Kirjoituksia Suomesta ja sosiologiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Nelson, J.P. (2008) Reply to Siegel et al: alcohol advertising in magazines and disproportionate exposure. *Contemporary Economic Policy*, 26 (3), 493–504. [Http://econ.la.psu.edu/people/biographies/papers/Alcohol_Advertising_in_Magazines_and_Disproportionate_Exposure_Reply.pdf](http://econ.la.psu.edu/people/biographies/papers/Alcohol_Advertising_in_Magazines_and_Disproportionate_Exposure_Reply.pdf). (Viitattu 18.8.2011.)
- NIDA, National Institute on Drug Abuse (2003) *Preventing Drug Use among Children and Adolescents. A Research-Based Guide*. Second Edition. [Http://drugabuse.gov/pdf/prevention/redbook.pdf](http://drugabuse.gov/pdf/prevention/redbook.pdf). (Viitattu 22.3.2011.)
- Panimo- ja virvoitusjuomateollisuusliitto ry. (2008) *Kännissä olet ääliö - valistuskampanja alkoholijuomien väärinkäyttöä vastaan. Toteutus ja arviointi*. Helsinki: Panimo ja virvoitusjuomateollisuus ry.

- Partanen, J. (1981) Teesejä valistuksesta. *Alkoholipolitiikka* 46, 161–168.
- Patients for Medical Cannabis* -blogi. [Http://patients4medicalmarijuana.wordpress.com/2010/01/04/marijuana-cures-cancer-us-government-has-known-since-1974/](http://patients4medicalmarijuana.wordpress.com/2010/01/04/marijuana-cures-cancer-us-government-has-known-since-1974/). (Viitattu 14.8.2011.)
- Pawson, R. & Tilley, N. (1997) *Realistic Evaluation*. London: Sage Publications.
- Perelman, C. (1996) *Retoriikan valtakunta*. Tampere: Vastapaino.
- Pietilä, V. (1997) *Joukkotiedotustutkimuksen valtateillä*. Tampere: Vastapaino.
- Piispa, M. (1998) Alkoholit ja tupakka suomalaisessa mielipideilmastossa. *Yhteiskuntapolitiikka* 63 (1), 14–28.
- Piispa, M. (1999) *Alkoholi, huumeet ja media*. Terveyden edistämisen keskuksen julkaisuja 9/99. Helsinki: Terveyden edistämisen keskus.
- Piispa, M. (2001) Johdatusta mediatyöhön. Teoksessa M. Piispa & T. Tammi *Paikallisyhteisö ja media päihdetyössä. Kallio kuplii -projektin kokemuksia*. Terveyden edistämisen keskuksen julkaisuja 4/2001. Helsinki: Terveyden edistämisen keskus.
- Piispa, M. (2003) Median mahti. Teoksessa R. Varamäki R. & L. Hämäläinen *Järjestöt ehkäisevän päihdetyön toimijoina: näkökulmia kehittämiseen*. Terveyden edistämisen keskuksen julkaisuja 10/2003. Helsinki: Terveyden edistämisen keskus.
- Piispa, M. (2008) Kännissä olet ääliö -kampanjan arviointi. Teoksessa Panimo- ja virvoitusjuomateollisuus ry (2008), 27–43.
- Piispa, M. & Kirsi, T. (1989) *Hyvää elämää etsimässä. Tutkimus elintavoista ja yhdistystoiminnasta*. Vammala: Suomen Raittiusjärjestöt ry.
- Piispa, M. & Soikkeli, M. & Salasuo, M. & Hoikkala, T. (2008) Kampanja ja känni. Arvioita valistuksen vaikuttavuudesta. Teoksessa Panimo- ja virvoitusjuomateollisuusliitto ry (2008).
- Puusniekka, R. & Soikkeli, M. (2010) Kannabiksesta on voitava puhua avoimesti. Yläkerta, *Helsingin Sanomat* 14.10.2010.
- Room, R. (2001) *Presenting Alcohol Problems: Popular Approaches are Ineffective, Effective Approaches are Politically Impossible*. De geest uit de fles... National congress over een ontluikend alcoholmatigingsbeleid. Woerden: NIGZ.
- Rönkä, S. (2011) Huumeepoliittista viisastenkiveä etsimässä. *Yhteiskuntapolitiikka* 3/2011, 350–351.
- Salasuo, M. (2011) Sössikö kiekkoilejonat vai media? *City-lehti*, Online-versio 17.5.2011. [Http://www.city.fi/yhteisot/blogit/mikkosalasuo/117307/](http://www.city.fi/yhteisot/blogit/mikkosalasuo/117307/). (Viitattu 7.7.2011.)
- Salasuo, M. & Tigerstedt, C. (2007) Miten nuorten juomista on tutkittu 1950–2007? Teoksessa C. Tigerstedt (toim.) *Nuoret ja Alkoholi*. Helsinki: Alkoholi- ja huumeetutkijainseura & Nuorisotutkimusverkosto, 9–32.
- Salomäki, S-M (2006) *Amis-pojat. Tupakkaa ei tueta sitä poltetaan*. Tutkimus ammattikoululaispoikien tupakoinnista ja ammattikouluista tupakoinnin ympäristönä. Helsinki: Euro RSCG.
- Salomäki, S-M (2007) *Amis-tytöt. Naisia hermoromahduksen partaalla*. Helsinki: Euro RSCG.
- Salomäki, S-M & Minkkinen, P. (2008) *Nuorten subtautuminen tupakointiin*. Helsinki: Kuule Oy, Sulake Oy, TNS-Gallup.
- Salomäki, S-M & Tuisku, J. (2006) *Nuoret nyt!* Helsinki: Euro RSCG.
- Savuttomat jatkuu-tunnisteet Nelosella. [Http://www.fressis.fi/kampanjat/paussi/index.html](http://www.fressis.fi/kampanjat/paussi/index.html). (Viitattu 3.12.2009.)
- Syöpäjärjestöt (2009) Huippumalliksi tähtäävä suosii savuttomuutta. Lehdistöiedote Skunk Girl -kampanjasta. [Http://www.sttinfo.fi/pressrelease/detail.do?pressId=24269](http://www.sttinfo.fi/pressrelease/detail.do?pressId=24269). (Viitattu 3.12.2009.)
- Smith, L. & Foxcroft, D. R. (2009) The effect of alcohol advertising, marketing and portrayal on drinking behavior of young people. A systematic review of cohort studies. *BMC Public Health*, 9:51.
- Soikkeli, M. (2002) *Miten puhua huumeista*. Helsinki: Stakes.
- Soikkeli, M. (2005) Älä lyö lyötyä paitsi jos on hyötyä. Kuinka poliittinen retoriikka syrjii ja syrjäyttää huumeiden käyttäjiä ja heiksi leimattuja. Teoksessa T. Juvakka (toim.) *Puheenvuoroja sosiaali- ja terveysalalta*. Etelä-Karjalan ammattikorkeakoulun julkaisuja, sarja A: Raportteja ja tutkimuksia. Jyväskylä: Etelä-Karjalan ammattikorkeakoulu.
- Soikkeli, M. (2010a) Tutkimusnäyttö alkoholimainonnan vaikutuksista lapsiin ja nuoriin. Liite 4. Teoksessa Sosiaali- ja terveysministeriö 2010 (Viitattu 11.6.2011.)
- Soikkeli, M. (2010b) Asiantuntijalausunto alkoholimainonnan rajoituksia selvittäneen työryhmän mietinnöstä. Teoksessa Sosiaali- ja terveysministeriö 2010. (Viitattu 11.6.2011.)

- Soikkeli, M. (2010c) Mitä tutkimusnäyttö kertoo alkoholimainonnan vaikutuksista lapsiin ja nuoriin. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (5), 538–546.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2010) *Alkoholimainonnan rajoituksia selvittäneen työryhmän mietintö*. [Http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=39502&name=DLFE-11709.pdf](http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=39502&name=DLFE-11709.pdf). (Viitattu 11.6.2011.)
- Stakes (2006) *Ehkäisevän päihdetyön laatuksiteerit*. Työpapereita 3/2006. Helsinki: Stakes. [Http://www.stakes.fi/FI/Kehittaminen/valineet/laatusuosituksia/paihdeyto/index.htm](http://www.stakes.fi/FI/Kehittaminen/valineet/laatusuosituksia/paihdeyto/index.htm).
- THL (2009) Nuorten tupakointi. [Http://www.ktl.fi/portal/suomi/tietoa_terveydesta/elintavat/tupakka/nuorten_tupakointi](http://www.ktl.fi/portal/suomi/tietoa_terveydesta/elintavat/tupakka/nuorten_tupakointi). (Viitattu 15.5.2009.)
- Työkalupakki-verkkosivusto. [Http://www.tyokalupakki.net/pages/index.htm](http://www.tyokalupakki.net/pages/index.htm). (Viitattu 16.8.2011.)
- Virtanen, M. (1981) Miten arvioida valistuksen vaikutuksia. *Alkoholipolitiikka* 46 (4), 184–191. Teoksessa Hemánus ym. (1987).
- Virtanen, M. (1986) Vielä kerran virittävyys. *Tiedotustutkimus* 1 (9), 69–83. Teoksessa Hemánus ym. (1987).
- Virtanen M. (1987) Hemánuksen virittävyys. *Alkoholipolitiikka* 54 (3), 129–131. Teoksessa Hemánus ym. (1987).
- Värri, V-M (2000) *Hyvä kasvatus. Kasvatus hyvään. Dialogisen kasvatuksen filosofinen tarkastelu erityisesti vanhemmuuden näkökulmasta*. Tampere: Tampere University Press.
- Witton, J. (2008) Cannabis use and physical and mental health. Teoksessa R. Sznitman & B. Olsson & R. Room (toim.) *A Cannabis reader: global issues and local experiences*, Volume 2. Lisbon: European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction, EMCDDA Monographs 8.

KIRJOITTAJAESITTELY

Markku Soikkeli (1951–2014) toimi päihdetyön ja -politiikan tehtävissä 1980-luvulta lähtien järjestötyössä, Stakesissa, sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksessa sekä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella, missä hän erikoissuunnittelijana kehitti ehkäisevän päihdetyön laatua ja menetelmiä. Hän osallistui tämän kirjan kirjoittamiseen Nuorisotutkimusseuran projektitutkijana vuosina 2010–2011. Hänen koulutustaustansa ja muu työkokemuksensa olivat journalismissa ja joukkotiedotustutkimuksessa. Hänen pysyvä kiinnostuksensa ja julkaisutoimintansa painottui päihdeviestintään ja -kasvatukseen.

Mikko Salasuo on tutkinut päihdeilmiöitä eri näkökulmista vuodesta 1997 lähtien. Hänen pro gradu -tutkielmansa käsitteli kannabiksen käyttöä 1960- ja 1970-luvuilla Helsingissä. Salasuo väitteli valtiotieteiden tohtoriksi vuonna 2004. Väitöskirjassaan hän tarkasteli huumeiden viihdekäytön kulttuurista ilmenemistä Suomessa. Nykyisin Nuorisotutkimusverkoston vastaavana tutkijana työskentelevä talous- ja sosiaalhistorian dosentti on sittemmin julkaissut lukuisia päihdeteemaan liittyviä kirjoituksia ja artikkeleita sekä osallistunut aktiivisesti aiheesta käytävään yhteiskunnalliseen keskusteluun.

Anne Puuronen on taustaltaan uskontotieteen tohtori ja sosiologian dosentti. Hänen kiinnostuksensa kohteena ovat nuorten terveystieteen kulttuuriset ja yhteiskunnalliset ulottuvuudet sekä terveystieteen ja terveyden edistämisen toimintakäytäntöjen eettiset näkökulmat. Puuronen on uskontotieteen alaan kuuluva väitöskirja tarkasteli anoreksiaa yhteiskuntasuhteena, arvostusten ja terveystieteen ihanteiden ylläpitämisestä. Puuronen on aiemmin tarkastellut nuorten tupakkavalistusta ja sen vaikuttavuutta laadullisesti nuorten valistusmuistojen kautta. Tällä hetkellä hän toimii Suomen Syöpäyhdistyksessä erityisasiantuntijana etsivän nuorisotyön hankkeessa, jossa tutkimus- ja kehittämiskohteenä on nuorten ennaltaehkäisevä päihdekasvatus.

Matti Piispa aloitti tutkijana 1979 Juha Partasen johtamassa Alkoholivalistusprojektissa ja väitteli 1997 tohtoriksi Tampereen yliopistossa. Hänen sosiologian alaan kuuluva väitöskirjansa eritteli alkoholi- ja tupakkaongelmien ja -politiikan jäsenystapoja Suomessa. Myös sen jälkeen Piispa on paljon tutkinut yhteiskunnallisista ongelmista käytyjä julkisia keskusteluja. Hänen tutkijanuransa toinen iso teema on ollut valistuksen ja erilaisten valistuskampanjoiden arviointi. Viime vuosina Piispa on Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen erikoistutkijana arvioinut Alkon johtamaa Lasten seurassa -valistusohjelmaa.

TIIVISTELMÄ

Markku Soikkeli & Mikko Salasuo & Anne Puuronen & Matti Piispa

SE TOIMII SITTENKIN

Kuinka päihdevalistuksesta saa selvää

Tämän monitieteisen kirjan tarkoituksena on valaista viestinnän merkitystä ehkäisevässä päihdetyössä ja rohkaista lukijoita hyödyntämään viestinnän keinoja työssään ja kehittämään niiden osaamista. Teoksessa selvitetään, millä tavoin ajankohtaista tietoa päihhteistä voi tulkita, arvioida ja hyödyntää nykyisessä tietoyhteiskunnassa. Se antaa virikkeitä nuorten ja aikuisten välisen dialogin kehittämiseksi sekä väittelytaitojen vahvistamiseksi erilaisissa kasvatusinstituutioissa.

Yli kaksi vuosikymmentä on väitelty päihdehaittojen ehkäisyssä valistuksen hyödyllisyydestä. Valistuksen merkitystä ei voida mitätöidä sen perusteella, ettei tutkimustieto tue toivetta vähentää päihhteiden käyttöä valistusiskuin tai kampanjoin. Valistuksen ensisijainen tavoite onkin vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen, epävirallisiin normeihin sekä poliittiseen päätöksentekoon, sillä pitkällä aikavälillä se vaikuttaa näin myös päihhteiden käyttöön ja haittoihin. Näkemys nojaa Suomessa 1980-luvulla kehitettyyn virittävän valistuksen teoriaan, jota kirjoittajat pitävät edelleen hedelmällisimpänä lähtökohtana päihdeviestinnälle sekä sen arvioinnille ja tutkimiselle.

Kirja käsittelee myös koulun päihdeopetusta ja sen mahdollisuuksia ehkäistä päihdehaittoja. Euroopassa suositaan kouluun ulkopuolelta tuotuja päihdekasvatusohjelmia. Markku Soikkeli puolustaa koulun omiin voimavaroihin nojaavaa suomalaista mallia, johon kuuluu päihdekasvatus osana kaikille yhteistä terveystiedon opetusta sekä koko kouluyhteisön kehittäminen suojaavaksi ympäristöksi.

Alkusanoissa Matti Piispa esittää valistuksen eettisen perustelun länsimaisen liberalismiin näkökulmasta. Mikko Salasuo purkaa väärän vastakkainasettelun valistuksen ja kontrollin väliltä ja osoittaa, miksi molempia tarvitaan. Anne Puuronen erittelee tupakkavalistuksen ongelmia kriittisen tapaustutkimuksen avulla.

Markku Soikkeli perustelee uudenlaisten menetelmien tarpeen valistuksessa sekä tutkimisessa ja arvioinnissa. Vallitseva tapa tarkastella valistusta perustuu Soikkelin mukaan vanhentuneisiin teorioihin tai niiltä puuttuu teoriapohja kokonaan. Viestinnän teoriat voivat tarjota pätevän näkökulman myös päihdevalistukseen. Kirjan päättää kaksi käytännönläheistä lukua tärkeistä päihdevalistajan taidoista: tutkimustiedon tulkinnaasta, väärinkäytön paljastamisesta sekä vaikuttamisesta medioiden välityksellä.

Teos on suunnattu opettajille, nuorisotyöntekijöille, päihdetyön ammattilaisille, virkamiehille, tutkijoille ja kaikille aikuisille. Kirjahanke on sosiaali- ja terveysministeriön rahoittama ja Nuorisotutkimusseuran hallinnoima. Kirjaa levitetään laajalti opetus-, nuoris- ja päihdetyön ammattilaisille.

ENGLISH SUMMARY

Markku Soikkeli & Mikko Salasuo & Anne Puuronen & Matti Piispa

AND YET IT WORKS

How to make sense of substance education

The purpose of this multidisciplinary book is to illustrate the significance of communication in preventive substance education, and to encourage readers to utilize methods of communication in their work and to develop these skills. The book shows how current information about substances can be interpreted, evaluated and utilized in present-day information society. It stimulates the development of dialogue between youths and adults and the strengthening of debating skills in different educational institutions.

The usefulness of substance education in preventing the harm caused by substance abuse has been debated for over two decades. The importance of education cannot be dismissed just because studies do not support the hope that substance abuse can be reduced through information leaflets or campaigns. The main goal of substance education is to influence public opinion, unofficial norms and political decision-making; this way, it will also have a long-term effect on substance abuse and its harmful effects. This view is based on the theory of generative education, developed in Finland in the 1980's, which the authors still consider to be the most productive basis for communication about substances and its evaluation and study.

The book also takes a look at substance education in schools, and its potential in preventing harm. In Europe, substance education programs from outside the school are generally favoured. **Markku Soikkeli** defends the Finnish model that relies on the school's own resources, which includes substance education as part of general health education classes, and the development of the entire school community into a protective environment.

In the foreword, **Matti Piispa** presents the ethical reasoning behind education from the point of view of Western liberalism. **Mikko Salasuo** dismantles the false opposition between education and control, and shows why both are needed. **Anne Puuronen** analyzes the problems of tobacco education through a critical case study.

Markku Soikkeli gives reasons for the need for new methods in education, studies and evaluation. According to Soikkeli, the currently dominant way of studying education is based on outdated theories, or lacks a theoretical basis entirely. Communication theories may offer a valid viewpoint also for substance education. The book concludes with two practical chapters on the important skills of a substance educator: interpreting research data, revealing abuse and participation through different media.

The book is targeted at teachers, youth workers, substance education professionals, civil servants, researchers and all adults. The book project has been funded by the Ministry of Social Affairs and Health and administered by the Finnish Youth Research Society. The book will be broadly distributed to professional educators, youth workers and substance workers.

Se toimii sittenkin valaisee viestinnän merkitystä ja rohkaisee viestimään tehokkaasti ehkäisevässä päihdetyössä. Kirjassa esitetään päihdevalistukselle eettinen perustelu ja osoitetaan, miksi sekä valistus että kontrolli ovat välttämättömiä.

Valistus vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen ja epävirallisiin normeihin sekä poliittiseen päätöksentekoon – ja näin myös päihteiden käyttöön ja haittoihin. Vallitseva tapa tutkia ja arvioida valistusta ei tavoita näitä vaikutuksia. Kirjoittajat ehdottavat tilalle joukkoviestinnän tutkimusperinteeseen ja Suomessa kehitettyyn virittävän valistuksen teoriaan nojaavaa tutkimusotetta.

Se toimii sittenkin puolustaa koulun omiin voimavaroihin nojaavaa päihdekasvatuksen mallia. Se sopii kirjoittajien mukaan paremmin Suomen oloihin kuin Euroopassa suositut, koulun ulkopuolelta tuodut päihdekasvatusohjelmat. Tapaustutkimuksen avulla eritellään ja tarkastellaan kriittisesti nuoriin kohdistetun tupakkavalistuksen keinoja ja viestejä. Kirjan päättävät käytännönläheiset luvut tutkimustiedon tulkinnasta ja sen oikeasta ja väärästä käytöstä päihdetyössä ja -politiikassa sekä mediavaikuttamisesta.

Teos on sosiaali- ja terveysministeriön rahoittama, ja se on tarkoitettu opetus-, nuoriso- ja päihdetyön ammattilaisille mutta sopii myös julkisessa hallinnossa työskenteleville, tutkijoille, vanhemmille ja kaikille aikuisille.

